

ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
ЗАҢ ФАКУЛЬТЕТІ

Азаматтық құқық және азаматтық іс жүргізу, еңбек құқығы кафедрасының
«Қазақстанның инновациялық дамуын құқықтық қолдау» ғылыми-зерттеу
орталығы

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ АЛЬ-ФАРАБИ
ЮРИДИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Научно-исследовательский центр «Правовая поддержка инновационного развития
Казахстана» кафедры гражданского права и гражданского процесса, трудового
права

AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY
FACULTY OF LAW

Scientific research center "Legal support for innovative development of Kazakhstan" of
the Department of Civil law, civil procedure and labor law

**«АЗАМАТТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ ЗАҢНАМАСЫН БІРІЗДЕНДІРУ:
САЛЫСТЫРМАЛЫ АСПЕКТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ҚОЛДАНУ ПРАКТИКАСЫ»**

атты тақырыбындағы халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының
материалдары, Заң ғылымдарының кандидаты, профессор З.К. Абдуллинаның
ғылыми -педагогикалық қызметіне және әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық
университетінің 90 жылдығына арналған
15 наурыз 2024 ж.

**«УНИФИКАЦИЯ ГРАЖДАНСКОГО ПРОЦЕССУАЛЬНОГО
ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АСПЕКТ И
ПРАВОПРИМЕНИТЕЛЬНАЯ ПРАКТИКА»** материалы международной научно-
практическая конференции, посвященной научной и педагогической деятельности
кандидата юридических наук, профессора Абдуллиной З.К. и 90 летию КазНУ им.
аль-Фараби
15 марта 2024 г.

**«UNIFICATION OF CIVIL PROCEDURE LEGISLATION COMPARATIVE
ASPECT AND LAW ENFORCEMENT PRACTICE»** materials of the International
scientific and practical conference, dedicated to scientific and pedagogical activities of
the candidate of Law, professor Abdullina Z.K. and 90th anniversary of Al-Farabi Kazakh
National University
March 15, 2024

Алматы 2024

УДК 347.9
ББК 67.410
A29

Жалпы редакцияда: Азаматтық құқық, азаматтық іс жүргізу және еңбек құқығы кафедрa меңгерушісінің ғылыми-инновациялық жұмыс және халықаралық байланыстар жөніндегі орынбасары докторы PhD Н.Д. Мырзатаев

Под общей редакцией: заместитель заведующий кафедры гражданского право, гражданско-процессуального и трудового права, по научно-инновационной работе и международная связям, PhD доктор Н. Д. Мырзатаевой

Редакциялық алқа: /Редакционная коллегия:

Н.Д. Мырзатаев, С. К. Атаханова, А. А. Абикенов, С. Э. Асанова,
А.А.Урисбаева, (жинақтың жауапты хатшысы) Турысбек А.

**Азаматтық іс жүргізу заңнамасын біріздендіру: салыстырмалы
аспект және құқық қолдану практикасы**

A110 Азаматтық іс жүргізу заңнамасын біріздендіру: салыстырмалы
аспект және құқық қолдану практикасы: халықаралық ғылыми конференция
материалдар жинағы. – Алматы: ҚазҰУ, 2024.- 110 б. – каз., рус.

ISBN 978-601-214-643-1

Материалдар жинағында азаматтық іс жүргізу заңнамасын біріздендіру: салыстырмалы аспект және құқық қолдану барысындағы тәжібелік өзекті мәселелері қарастырылды, медиация сұрақтары, еңбек қатынастырын ұйымдастырудағы медиация рөлі, азаматтық іс жүргізудегі дәлелдеу мен дәлелдемелер, азаматтық іс жүргізу заңнамасының қолдану барысындағы туындайтын мәселелері, азаматтық жауапкершілік, азаматтық процестің ерекшеліктері, оның сатылары және тағы басқа азаматтық іс жүргізу барысында кездесетін көптеген заңнамаларды қолдану бойынша бірізділікті қамтамасыз ету мәселелері баяндалған.

Заң тәжірибесімен айналысушыларғы, оқытушылар мен заңгер, құқықтанушы білімалушыларға, студенттер мен магистранттар, доктаранттарға және құқық тәжірибесіне қызығушы барша жұртшылыққа арналған.

УДК 347.9
ББК 67.410

ISBN 978-601-214-643-1

@ҚазҰУ, 2024

МАЗМҰНЫ/ СОДЕЖАНИЕ / CONTENTS

Абайдельдинов Т.М., Карашева Ж.Т.	5
Развития института медиации	
Алдашев С.М., Исабаева Ж.Н.	9
Еңбек қатынастарының жіктелу ерекшеліктері	
Алкебаева Д.А.	12
Кәсіпкерлік – мемлекетті дамытудың тиімді жолы	
Атаханова С.К.	15
Неке және отбасы қатынастарын реттеудің конституциялық-құқықтық негіздері: алыптасуы және даму тенденциясы	
Байденова А.Б.	20
Еңбек дауларын шешудегі медиацияның рөлі	
Жынғылбаев Е.М.	26
Релевантность и характер доказательств на основе зарубежного правоприменения.	
Жынғылбаев Е.М.	32
Доказывание в гражданском и уголовном процессе сравнительный анализ	
Карагусов Ф., Баишева Б.	38
Внедрение принципов разнообразия, справедливости и инклюзивности в систему регулирования корпоративных отношений в Казахстане	
Каримова А.О., Томашевский К.Л.	47
Трудовые права несовершеннолетних в Российской Федерации и в Республике Казахстан	
Қарабаева Ж.А., Г.М. Атаханова	50
Сот сараптамасының әдістері туралы ілімді дамытудың маңызы	
Шонабай С.С., Мырзатаев Н.Д.	55
Электронды сатып алу сату міндеттемені орындамағаны үшін жауапкершілік	
Мырзатаев Н.Д., Мұратқызы А.	58
Авторлық құқықтың тарихи аспектілері	
Мырзатаев Н.Д.	64
Азаматтық іс-жүргізу заңнамасының қолданудың кейбір мәселелері.	
Нурахметова Г.Г.	69
Основания и условия возникновения гражданско-правовой ответственности	
Нурадилова А.Х.	73
Особенности использования примирительных процедур в гражданском судопроизводстве	
Сулейменова С.Ж.	83
Определение стадий гражданского судопроизводства в теории гражданского процессуального права	
Танирбергенова Р.К.	90

Әйел қылмыстарына әлеуметтік экономикалық және мәдени факторлардың әсері Танирбергенова Р.К.	94
Әйелдер еңбегін қорғаудың құқықтық жағдайы Тыныбеков С., Ложникова О.П.	101
Ұстаз тағлымы және заңнама сабақтастығы Тұрысбек А.Б.	104
Туристік қызмет саласында кәсіпкерлік, азаматтық, еңбек және басқада салалық заңнамалық қолданудың ерешеліктері	

Абайдельдинов Т.М.,
к.ю.н., доцент
Карашева Ж.Т.
ст.преподаватель

РАЗВИТИЯ ИНСТИТУТА МЕДИАЦИИ

Начиная с истории развития института медиации, то она как таковая не является результатом творения недавнего времени. Еще с давних времена при возникновении какого-либо вопроса люди подходили к решению с помощью авторитетного, справедливого и рассудительного человека. Как говорилось ранее посредничество (ныне медиация) имеет довольно давние исторические и культурные корни, еще со времен существования первобытного общества.

Появление необходимости привлечения третьей нейтральной стороны для разрешения спорных ситуации прежде всего, являлось желание выжить. Наибольшую популярность в древнем обществе такая процедура получила в регионах где была довольно активно развита торговля.

Это подтверждается в финикийской, древне-вавилонской цивилизациях, где экономической основой была морская торговля. Пропаганда института посредничества также была видна и в Азии, в частности в Японии и Китае. В таких странах примирение сторон посредством диалога гораздо выше, нежели чем решение проблем при помощи местных судов. Дальнейшее свое развитие медиация получила в Древней Греции, где медиаторов именовали «proxentas», затем в Древнем Риме, где в Дигестах Юстиниана положение медиаторов было впервые законодательно закреплено. В древне-римском праве они носили разные названия: «internuncius», «intercessor», «conciliator», «medium», «mediator» [1, 21 с.].

В современном образе институт медиации был разработан в США в середине двадцатого века, и с экономическом развитии появлялись все более новые формы конфликтов в связи с чем начали образовываться профсоюзы которые вели борьбу с работодателями за улучшение условия труда и заработной платы. Появлялись угрозы митингов и забастовок, закрывались целые фабрики, и в следствие чего следовали увольнения. Исходя из этого властями страны были предприняты меры чтобы использовать в таких ситуациях нейтрального посредника которым выступило Министерство труда. Для осуществления данной задачи в 1947 году был сформирован специальный федеральный орган – «Федеральная служба США по медиации и примирительным процедурам которая именуется на сегодняшний день – «Federal Mediation Conciliation Service, FMCS», и действует по сегодняшний день. Впервые употребление термина «медиация» было отмечено именно там, и на тот момент она имела самостоятельный характер процедуры и послужила основой для дальнейшего развития института медиации.

Также развитию медиации поспособствовали во многом особенности и некоторые негативные аспекты гражданских процессов начала 60-х годов.

Согласно американскому правилу – независимо от исхода стороны были обязаны сами производить оплату за адвокатские услуги. Так, расходы для обеих сторон были неизбежны. В частности в экономических спорах, такие неизбежные расходы на адвокатские услуги были баснословных размеров. К тому же по срокам процесс становился довольно затяжным. И в итоге, поводом для заключения судебного мирового соглашения становилось банальное истощение финансовых ресурсов.

Конгресс США в 1990 году принял Закон о реформировании гражданского судопроизводства и затем федеральные суды должны были содействовать использованию альтернативных способов для разрешения конфликтов и споров. Для реализации этой обязанности были внедрены изменения во многие процессуальные кодексы штатов для расширения дискреционных прав судей и принуждению сторон спора к предварительному обращению к медиатору. Также медиация еще развивалась и в части внесудебной сферы, и на сегодняшний день она является цельной частью американской гражданско-правовой культуры.

Признание в международной судебной практике медиация получила относительно не так давно, примерно в конце 1990-х годов, в момент когда в Италии была проведена международная конференция по медиации. И с начала 2000-х годов медиация как фактор международного права начинает активно применяться для регулирования военных, торговых, экономических, этнических, межнациональных конфликтов и споров. Медиация как метод по разрешению международных конфликтов закреплена в нормах ООН (Организация Объединенных Наций) в главе 6 и трактуется: «Стороны, которые принимают участие в любом споре, исход которого могло бы угрожать поддержанию международного мира и безопасности, прежде всего должны стараться решить спор посредством переговоров, обследования, посредничества, примирения, судебного разбирательства, обращения к региональным органам или соглашениям или иного мирного метода на свое усмотрение» [2, 11 с.].

Мировая практика западных стран демонстрирует, что при помощи интеграции негосударственных процедур можно не только быстро и эффективно разрешить гражданско-правовые споры но и также решить многие другие проблемы по судопроизводству, к примеру, в значительной мере понизить судебные издержки и расходы для сторон, сократить сроки разрешения дел.

Сегодня, медиация, активно применяется и развивается в Республике Казахстан. Медиация, как установлено в гражданско-правовых нормах, есть процедура, которая применяется конфликтующими сторонами посредством их вступления в добровольные переговоры с привлечением третьей стороны (медиатора) для достижения взаимопонимания и составления договора, который решает конфликтную ситуацию. 28 января 2011 года Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев, подписал Закон «О медиации». В казахском обществе, процедура медиации существовала еще в древности,

потому как испокон веков, была традиция решать конфликты при помощи уважаемых лиц, в то время которые являлись «аксакалы» и «бии».

Процедуры урегулирования гражданско-правовых споров негосударственного характера пока что не получил широкого применения в Казахстане, при этом их дальнейшее развитие не является возможной перспективой на далекое будущее, это насущная потребность. В своем выступлении на V Съезде судей Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев подчеркнул, что «важно сократить число споров, подлежащих рассмотрению в судебном порядке, внедрять альтернативные способы их разрешения, в том числе примирительные процедуры и медиацию».

И невзирая на то, что отдельные негосударственные процедуры сейчас уже имеют свою практику в РК, сложилась определенного рода правовая база, которая обеспечивает их применение, весь потенциал данных процедур не используется в достаточной мере. По причине того, что в нашем современном обществе есть факторы, которые сдерживают развитие негосударственных процедур урегулирования гражданско-правовых споров. И среди наиболее актуальных можно отметить законодательное несовершенство, правовой негилизм и слабое правосознание предпринимателей и представителей профессии юрисдикции о возможностях регулирования споров с применением негосударственных процедур, менталитет общества, который в частности ориентирован на судебные разрешения таких вопросов, а также неполномерная теоретическая разработанность проблематики. На сегодняшний день, в обществе сформировалось отсутствие единого понимания сути функционирования медиаторов. Большая часть общества едва знакомо с профессией медиатора, и в следствие чего складывается низкий уровень доверия [3, 65 с.].

Ключевыми факторами, которые препятствуют работе медиаторов выступают:

- низкий уровень правосознания общества о понятии медиации в связи с чем происходят сомнения в положительной результативности развития института гражданского общества: реальное обращение и эффективность работы системы медиации будет возможна лишь при зрелом гражданском обществе;

- граждане страны не имеют возможности обращаться в соответствующие правовые институты в силу правовой безграмотности и информационного вакуума.

Значительная особенность медиации прежде всего, связана с человеческим фактором, на котором построен весь процесс. Учитывая, что итоговое решение, которое принимается лишь в согласии обеих сторон, профессиональная квалификация медиатора должна быть на высоком уровне. Конфликт должен быть рассмотрен с трех сторон: юридическая сторона соответственно законодательству; экономическая, личностная которая основана на психологическом и эмоциональном удовлетворении. Причем, последняя сторона есть как самая уязвимая в силу определяющего положения

человеческого фактора. Любые эмоции к любой из сторон могут повлиять на объективность в процессе решения консенсуса.

Внутрикорпоративные и межкорпоративные споры (области применения медиации):

1. Споры в банковской и страховой сфере;
2. Процесс реализации проектов, затрагивающих многие стороны;
3. Рабочие конфликты;
4. Семейные конфликты;
5. Споры, которые связаны с патентом;
6. Медиация в образовательной сфере;
7. Межкультурные конфликты и т.д.

Таким образом исходя из этого отчетливо видно, что сам процесс медиации есть междисциплинарная сфера, которая совместила в себе отрасли науки как право, психология, социология, лингвистика, конфликтология, критическое мышление, и т.д.

Здесь мы можем увидеть, что ключевым фактором является непосредственно сам вопрос конфликта. Конфликт как таковой это процесс, столкновения двух противоположно-направленных целей, интересов, позиции и взглядов субъектов или же оппонентов взаимодействия, так интерпретирует данный термин автор юридических наук Н.В. Гришина. Конфликт в частности начинается из-за возникшей ситуации, включающей спорные цели и средства их достижения в каких-либо определенных обстоятельствах или несовпадении интересов, желаний, и наконец удерживает субъектов возможного конфликта и его объект. Для дальнейшего развития конфликта нужен прежде всего, инцидент (повод), и в основном это происходит когда одна из конфликтующих сторон начинает ущемлять вопросы другой стороны. Когда другая сторона отвечает тем же самым, то в этом случае конфликт из возможного переходит в стадию актуального.

На сегодняшний день, психологи выделяют основные элементы конфликта:

- участники;
- опцион (прохождения конфликта);
- видовая характеристика ситуации;
- действия сторон конфликта.

Основным аспектом причин возникновения конфликтов, является ценностные установки, которые делятся на «синтонные» и «конфликтотенные». Разберем их поподробнее. Конфликтотенное поведение – это провокационное поведение, возникающее в случае, если интересы одного человека мешают удовлетворению интереса другого человека [4, 55 с.]. Большинство конфликтов возникают по причине того, что человек неправильно воспринял ту или иную информацию. Возможно человек имел в виду одно, а другой понял это в силу своего понимания и мировоззрения. Об этом говорил великий философ Рассел, который является создателем семантической философии, и по этой философии он говорил, что все

конфликты включая войны, происходят из-за неправильного восприятия или толкования чужого языка или слова.

Список использованной литературы

- 1 Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть), принят Верховным Советом Республики Казахстан 27 декабря 1994 года, ан 27 декабря 1994 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 27.02.2017 г.) [электронный ресурс] - <https://www.zakon.kz/> 2024
- 2 Шамликашвили Ц.А. Медиация как альтернативная процедура урегулирования споров. М., Межрегиональный центр управленческого и политического консультирования, 2010. – 225 с.
- 3 Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 18.04.2017 г.); [электронный ресурс] - <https://www.zakon.kz/> 2024
- 4 Жакупов Ж. А. «Медиаторы» о проекте нового Гражданско-процессуального Кодекса: за и против; [электронный ресурс] - <https://www.zakon.kz/4698442-mediator-o-proekte-novogo-grazhdansko.html>
- 5 Закон Республики Казахстан от 28 января 2011 года № 401-IV «О медиации» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 31.10.2015 г.) <https://www.zakon.kz/> 2024

С.М. Алдашев

эл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан, Алматы қ. з.ғ.к.,аға оқытушы,

Ж.Н. Исабаева

педагогика ғылымдарының магистрі

ЕҢБЕК ҚАТЫНАСТАРЫНЫҢ ЖІКТЕЛУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Еңбек қатынастарының ғылыми, теориялық және практикалық маңыздылығы - құқықтық реттеу тетігі арқылы құқықтық қатынастар еңбек қатынастары туындайды және еңбек заңнамаларындағы құқықтық нормалар жүзеге асырылады.

Барлық жұмыскерлер үшін ортақ құқықтық қатынастарға дейінгі кезеңдегі құқықтар мен міндеттер жұмыскерлер мен жұмыс берушілердің субъективті заңды құқықтары мен міндеттері түрінде нақтыланады.

Еңбек құқығы ғылымында, еңбек құқығына арналған оқу әдебиеттерінде, сондай-ақ қолданыстағы еңбек заңнамаларында еңбек қатынастарының әртүрлі анықтамаларын табуға болады, олар оның құқықтық

мәні мен функционалдық мақсатын анықтамалар мен түсініктер түрінде нақтыланады.

Қазақстан Республикасының Еңбек Кодексінде еңбек қатынастарына байланысты келесідей анықтама берілген: «еңбек қатынастары – Қазақстан Республикасының еңбек заңнамасында, келісімдерде, еңбек, ұжымдық шарттарда және жұмыс берушінің актілерінде көзделген құқықтар мен міндеттерді жүзеге асыру кезінде жұмыскер мен жұмыс берушінің арасында туындайтын қатынастар»[1].

"Еңбек қатынастары, - деп жазады В. М. Лебедев - кез-келген басқа ұғым сияқты, белгілі бір абстракция. Сонымен қатар, бұл жұмыс беруші мен қызметкер арасындағы құқықтар мен міндеттерге ие нақты қатынасты, белгілі бір әлеуметтік байланысты білдіреді. Бұл байланыстың моделі еңбек құқығының нормасымен белгіленеді. Еңбек құқығы субъектілерінің нақты құқықтық әрекеттері әрдайым көрсетілген модельге сәйкес келе бермейді. Еңбек құқығы нормаларын одан әрі жетілдіру проблемасы, еңбек қатынастары тараптарының еңбек құқықтары мен міндеттерін, оның ішінде субъектілердің заңды жауапкершілігін қамтамасыз ету проблемасы туындайтын болды"[2,129].

Еңбек қатынастарын теориялық тұрғыдан талдауға байланысты бірінші кезекте еңбек қатынастарының субъектілері арасында туындайтын бірінші кезекте жұмыс берушінің ұйымдастырушылық қатынастарына сипаттама беру қажет. Ұйымдастырушылық қатынастар өткен ғасырдың ортасында кеңестік азаматтық құқық тақырыбын талқылауға байланысты құқықтық теорияға енді.

Ғылыми полемиканың негізі азаматтық құқық пәніне кіретін қоғамдық қатынастарды жүйелеудің негізделген критерийлерін, сондай-ақ азаматтық-құқықтық қатынастарды құқықтың басқа салалары (әкімшілік, қаржылық, еңбек, отбасы, тұрғын-үй, экологиялық) құқықтық тұрғыдан реттейтін қатынастардан ажырату негіздерін іздеу мәселелері болды.

Теориялық тұрғыдан талқылау азаматтық құқық пәнін құрайтын құқықтық байланыстарды жүйелеудің критерийін қолдану ғылыми жіктеу ережелерін жаңадан көзқарасты қалыптастыруға мүмкіндік берді.

Еңбек құқығына байланысты заң әдебиеттерінде қатынастардың негізі ұйымдық қатынастар деп аталды, өйткені олардың мазмұны экономикалық айналымдағы субъектілердің құқықтық байланыстарын реттеу, ұйымдастыру қызметі болды. Қазіргі уақытта экономиканы басқарудың жоспарлы бастамалары ұзақ мерзімді кәсіпкерлік байланыстарды, болашақ мәмілелерді және т.б., ресімдеумен ауыстырылды. Осылайша, қоғам өмірінің экономикалық парадигмасының өзгеруі жағдайында азаматтық - құқықтық реттеудің еңбек қатынастарын туындайтын ұйымдастырушылық қатынастарын азаматтық құқық және ұйымдастырушылық қатынастардың құқықтық сипаты пайда болады.

Заң әдебиеттерінде еңбек құқығындағы ұйымдастырушылық қатынастар негізгі қатынастар болып табылады деген пікір бар.

Біріншіден, ұйымдастырушылық қатынастардың мақсаты-болашақта шарттар жасасуға бағытталған әрекеттердің негізінде шарттық қатынастарды ұйымдастыру.

Екіншіден, шарттық қатынастарды ұйымдастыру тікелей ұйымдастыру шартында негізгі еңбек шарттарының кейбір талаптарын келісуді және (немесе) негізгі шартты жасасуға ықпал ететін нақты әрекеттерді көрсетуді көздейді.

Еңбек қатынастарының көптеген анықтамаларын талдай отырып, бұл кешенді түрде зерттелетін еңбек құқығы саласындағы күрделі институттардың бірі болып саналады. Жұмыскерлер мен жұмыс берушілер арасындағы еңбек шарты, азаматтық құқықтық шарттар, кепілдіктер мен өтемақылар, еңбек құқықтары мен мүдделері, өндірістік процесті ұйымдастырудың тиімділігі, басқарумен байланысты шешімдер қабылдау, алынған кірісті, табысты, пайданы бөлу туралы туындайтын ұйымдастырушылық қатынастар.

Әдетте еңбек қатынастарына тән келесі белгілер анықталады: олардың күрделі сипаты, жеке сипаты, ақылы принциптері және ұзаққа созылатын сипаты, құқықтық байланыс, еңбек құқықтық қатынастарының өтеулі сипаты, жұмыс берушінің нормативтік және құқық қолдану билігінің болуы.

Ұйымдастырушылық құқықтық қатынастар еңбек нарығында еңбек жағдайларының қалыптасуына ықпал етуші қатынастар тобына жатады. Сондықтан да әртүрлі иерархиялық деңгейлердегі жұмыскерлер мен жұмыс берушілер арасында әлеуметтік, экономикалық және еңбек қатынастары пайда болады және қазіргі кезеңде еңбек құқығы саласында "әлеуметтік-экономикалық, еңбек қатынастары" термині мен анықтамасы жиі қолданылады:

Еңбек құқығы ғылымында әлеуметтік-еңбек қатынастарының екі түрде жіктелуі ұсынылған: біріншіден, жалпы және арнайы қатынастарды ажыратуға болады. Жалпыға бірдей (жұмыспен қамту, ұйымдастыру және еңбекақы төлеу, жұмыс уақыты, демалыс уақыты) жұмыскер мен жұмыс беруші арасында туындайтын еңбек қатынастарының барлық кезеңдеріне тән; жалпы (еңбек нарығының қатынастары, әлеуметтік қорғау жүйесі) – өндірісті нарықтық ұйымдастыру; өндірістік қатынастардың әрбір нақты жүйесінде спецификалық бар. Екіншіден, әлеуметтік-экономикалық және еңбек қатынастарының жіктелуіне байланысты қоғамдық еңбек процесінен туындайтын, бірақ онымен тікелей байланысты қатынастар: «еңбек қатынастарына тікелей байланысты қатынастар – осы Кодексте көзделген жағдайларда еңбекті ұйымдастыру мен басқаруға, жұмысқа орналастыруға, жұмыскерлерді кәсіптік даярлауға, қайта даярлауға және олардың кәсіптік біліктілігін арттыруға, сондай-ақ оны тануға, әлеуметтік әріптестікке, ұжымдық шарттар мен келісімдер жасасуға, еңбек жағдайларын белгілеуге жұмыскерлердің (жұмыскерлер өкілдерінің) қатысуына, еңбек дауларын шешуге және Қазақстан Республикасы еңбек заңнамасының сақталуын бақылауға байланысты қалыптасатын қатынастар»[1], және осы еңбек қатынастарынан туындайтын еңбек құқығындағы кәсіби дайындық, қайта

даярлау, кәсіби оқыту, әлеуметтік қорғау және т. б., қатынастар пайда болуы мүмкін.

Жаңа еңбек құқықтық қатынастарының пайда болуына байланысты медиация рәсімі дауларды реттеудің баламалы тәсілдері жүйесінде тиімді болуы және медиативтік келісімге сенімді нығайтуға ықпал ететін жаңа тетіктерді іздеу, жасанды интеллект байланысты, қашықтықтан жұмыс істеуге байланысты туындайтын еңбек қатынастарының зерделеу және жіктелу қажеттілігі туындауда.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Еңбек Кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2015 жылғы 23 қарашадағы № 414-V ҚРЗ. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000414>

2. Лебедев В.М. Трудовое право: проблемы Общей части. Томск: Изд-во Томского Гос. Пед. Университета, 1998, с.129

Алкебаева Д.А.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ,
Азаматтық құқық, азаматтық іс жүргізу және
еңбек құқығы кафедрасының оқытушысы

КӘСІПкерлік – мемлекетті дамытудың тиімді жолы

Жалпы, кәсіпкерліктің мемлекетті дамытудағы рөлі өте жоғары деңгейде екенін қазіргі таңда біз көп естиміз, сол себепті қазір қандай тиімді жолдары бар екенін, сонымен қатар кәсіпкерлік ұғымына жеке тоқталатын боламыз.

Кәсіпкерлік, кәсіпкерлік қызмет – тәуекелге бел буып жасалынатын экономикалық әрекет, тауарларды өндіру және сатудан, іс шарадан, көрсетілген қызметтерден, істелген жұмыстардан жүйелі пайда алуға бағытталған дербес қызмет. Кәсіпкерліктің өзі ірі кәсіпкерлік, орта кәсіпкерлік және шағын кәсіпкерлік болып жіктелетінін білеміз. Бұлардың өзара айырмашылықтары олардың құрамындағы жұмысшылардың санында, табыс көзінің әртүрлі болуында және жасалынатын жобалары мен орындайтын жұмыстарының әртүрлілігінде. Кәсіпкерлік – бұл шаруашылық жүргізудің әдісі және өз бетімен жұмыс істеуге негізделген экономикалық ойлаудың ерекше типі. Кәсіпкерлікті дамытудың басты сәті нарық экономикасында бәсекелестік отанын құру үшін ғана емес, сонымен қатар еркін кәсіпкерлік үшін жол ашатын мемлекет иелігінен алу мен мемлекеттік меншікті жекешелендіру болып табылады. Әр бір заттың немесе құбылыстың өзіне тән

даму және қалыптасу тарихы бар. Сол тәрізді кәсіпкерліктің даму тарихы талай ғасырларды қамтиды.

«Кәсіпкерлік» терминін алғашқы рет ағылшын экономисі Ричард Кантильон (1650-1734жж.) енгізді. Бұл ұғымға, ол нарықтық тәуекелділік жағдайында табыс алу мақсатымен өндірісті ұйымдастырудағы адам белсенділігін жатқызды.

Кәсіпкерлік - ежелден келе жатқан адамдардың іскерлік белсенділігі, қабілеті. Ал оның дамуы орта ғасырдан басталады: көпестер, саудагерлер, қол өнері қызметкерлері. Кәсіпкерліктің алғашқы дамуында кәсіпкер құрал жабдықтарға иелік ете отырып, өздері сол кәсіпорында қолдап жұмыс істеген. Бұл тауарлы өндірістің бастапқы түрі.

Кәсіпкерліктің субъектісі жеке адамдар, сонымен бірге, заңды тұлғалар, біріккен серіктестер, арендалық ұжым, ашық және жабық акционерлік қоғамдар, шаруашылық ассоциациялары, әр түрлі бірлестіктер.

Кәсіпкерліктің ерекшеліктері:

- Дербестік және тәуелсіздік;
- Экономикалық ынталылық;
- Шаруашылық тәуекел және жеке жауапкершілік;
- Жаңашылдық.

Қазіргі таңда Қазақстан Республикасында шағын бизнестің дамуы ең өзекті мәселелердің бірі болып отыр. Шағын бизнес Қазқстанда қарқынды дамып келеді. Шағын кәсіпкерліктің дамуы бір қатар әлеуметтік проблемаларды шешуге негізделеді, соның ішінде шағын бизнес саласында жаңа жұмыс орындарын құру арқылы жұмыссыздық деңгейін төмендету деп ойлаймын.

Шағын кәсіпкерлікті дамыту тиімділігі әлемдік тәжірибеде дәлелденген, яғни шағын бизнес инвестицияға деген ең төменгі қажеттіліктермен ұлттық өнімнің едәуір бөлігін өндіреді.

Шағын кәсіпкерлік арқасында болатын жағымды жайттар:

1. аймақтық экономиканы жандандыру;
2. қайта құрылған жұмыс орындарын көбейту;
3. шағын бизнесті дамытуға қолайлы орта қалыптастыру;
4. Қазақстанда шағын бизнес қарқынды дамуына қол жеткізу.

Кәсіпкерлікті дамытудың теориялық және методологиялық мәселелері жан-жақты талданып келеді, дегенмен бұл салада жасалған жұмыстардың бар екендігіне қарамастан, ол жұмыстарда негізінен, кәсіпкерлік қызметін дамытудың жалпы экономпикалық көзқарастары ғана қарастырылғандығын айтуымыз керек.

Кәсіпкерлікті дамыту саласында методологиялық дәрежеде шетелдік, атап айтқанда, американдық ғалымдармен көптеген зерттеулер жасалған. Бұл осы елдің шағын кәсіпкерлікті дамытуда 200 жылдық тарихы бар екендігін

көрсетеді. Бүгінгі таңда АҚШ-та 20 миллионнан астам кәсіпорын бар және олардың 6%-і шағын және орта бизнеспен шұғылданатын кәсіпорындар.

Шағын кәсіптің негізгі мақсаты — халықты жұмыспен қамту, оның әлеуметтік мәселелерін шешу, еңбекке деген белсенділігін дамыту, тұтыну нарығын көп ассортименттегі тауарлармен, қызметтермен толықтыру. Қазақстан Республикасында халықтың әл-ауқаттылығын түбегейлі жақсарту мен экономиканы дамыту секілді қиын да игі міндеттерді атқара білетін бизнесмендер тобын жетілдіруге алып баратын әрі кәсіпкерлік қызмет саласын шабыттандыратын кәсіпкерлікті басқару ісінің мақсатты да көп деңгейлі жүйесін қалыптастырудың қажеттігін атап өту керек.

Экономикалық әдебиеттерге сүйенетін болсақ, кәсіпкерлікпен айналысу -аталған субъектінің шаруашылық әрекет түрін, оны жоспарлау, өнімді өткізуде және тағы басқа таңдауда олардың жиынтық бостандығы мен құқығы болуы керек.

Екіншіден, кәсіпкерлікпен айналысатын адамдардың өндіріс құрал-жабдықтарына, өнімге және табысқа иелік құқығы болуы маңызды шарт.

Үшіншіден, өзін-өзі басқару және шаруашылықты таңдауда бостандықты, инвестициялауды нақты қамтамасыз ететін белгілі бір экономикалық орта және қолайлы жағдай қажет. Толығырақ айтқанда, белгілі бір кәсіпкерлікпен айналысу үшін – нарықтық бәсекелестік тәртіп бойынша, шаруашылық жүргізуге қолайлы жағдай туғызу.

Кәсіпкерлік бұл адам баласының бойына біткен қабілет, талант болып табылады. Басқаша айтқанда бұл үлкен бастама, дәстүрден тыс шешімдерді іздестіру, кең көлемді тәуекелге бел байлау, іскерлік.

Республикамыз өз тәуелсіздігін алғаннан кейін елімізде жылдан-жылға кәсіпорындардың саны көбеюде. Нарықтың қатаң талабына шыдай берген кәсіпорындар өміршең болып, банкротқа ұшырамай жұмыс істеуде. Нарықтың ең басты талабы – кәсіпорындардың көлемі неғұрлым шағын болса, олардың шығыны азайып, табыстан түсетін пайда солғұрлым арта түседі. Кәсіпорындардың тауарына сұраныс неғұрлым көп болу үшін, кәсіпорындар арасында бәсекелестік пайда болып, сол бәсекелестің арқасында өндіретін өнімнің бағасы түсе бастап, сапасы артып, тұтынушылар ала бастайды.

Елімізде кәсіпорындардың санының көбеюі бұл қоғамда жұмыссыздықтың санын азайтады. 2003 жылғы мәліметтер бойынша 442,3 мың кәсіпкерлік субъектісі есепке алынған болатын, оларда шамамен 1,2 млн адам жұмыс істейді. Біз осылардың барлығынан халықтың тұрмыс-жағдайын жақсартуға кәсіпкерліктің мәні зор екенін байқаймыз.

Мемлекеттің басты байлығы болып саналатын әрбір адамның өмірі, құқығы және бостандығы сондай-ақ бизнеспен яғни кәсіпкерлікпен айналысуы. Қазіргі кезде республика 2004 жыл бойынша көптеген

кәсіпорындар тіркелген яғни 135,1 мыңнан астам. Оның ішінде шағын кәсіпкерлік 127; орта кәсіпорындар 10,789; ірі кәсіпорындар 2,022.

Экономиканың дамуы мен өсуі тек шағын кәсіпкерлікке негізделмейді. Бүгінгі күнде мемлекеттік экономиканың алдында тұрған негізгі мақсат ол - шағын кәсіпкерлікті ірілендіруі, яғни мемлекеттік экономиканың оның ішінде бизнестік өркендеуі.

Заманның ағымына сай кәсіпкерліктің де көптеген түрлері шығып жатыр және де ол кәсіп түрлерін меңгеру аса маңызды деп ойлаймын, себебі мемлекеттің дамуының тиімді жолы ол айтып өткеніміздей кәсіпкерлік болып табылады.

Атаханова С.К.

НЕКЕ ЖӘНЕ ОТБАСЫ ҚАТЫНАСТАРЫН РЕТТЕУДІҢ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ: АЛЫПТАСУЫ ЖӘНЕ ДАМУ ТЕНДЕНЦИЯСЫ

Қай мемлекетте болмасын, некелік қатынастар конституциялық деңгейде айқындалып, тәртіптеліп отырады. Қазақстан Республикасында да некелік қатынастар конституциялық деңгейде арнайы бекітіліп, көрініс тапқан. Некелік қатынастардың конституциялық деңгейде орнығуы да, Қазақстан Республикасының конституциялық тарихымен тікелей байланысты. Осы жерде біз жалпы конституцияның мән - маңызына тоқталатын болсақ:

«а) Конституция-тікелей қолданылатын құжат. Барлық мемлекеттік органдар мен азаматтар Конституциялық нормаларды қоғамдық қатынастарды реттеуде пайдаланады.

б) Конституцияның ең жоғарғы күші бар, мемлекетте қабылданатын барлық нормативтік құқықтық кесімдер соған сәйкес қабылданады және қайшы болған жағдайда Конституция іс жүзіне асырылуы тиіс.

в) Конституция мемлекеттегі конституциялық құрылым, адам құқықтары мен бостандықтары, биліктің тармақ жүйелері сияқты ең негізгі қоғамдық қатынастарды реттейді» [1, 111 б]. Қазақстан Республикасында тарихқа көз жүгіртсек, бірнеше конституциялар қабылданған: «Ең біріншісі – Қырғыз Кеңестік Социалистік Республикасының 1926 жылғы 18 ақпанындағы Конституциясы. Бірақ та, Қазақстан заңгер ғалымдар қауымы оны осы күнге дейін елемей келеді. Оның да өзіндік сыры бар. Өйткені, сол кезде біздің еліміз РКФСР-дің қарамағында болатын. Жоғарыда сөз етілгендей 1926 жылғы Конституция ҚАКСР Орталық атқару Комитетінің қаулысымен бекітіліп, РКФСР Бүкілроссиялық Орталық Атқару Комитетіне бекітуге жіберілген болатын. Бірақ бұл Конституцияның соңғы жобасы онда қаралмады.

Сондықтан ол республика аймағында іс жүзінде қолданылмапты. Сөйтіп, ол жоба түрінде жабулы қалды. Соған қарамастан біз бұл туралы мәліметті естен шығармауымыз қажет, өйткені, оның бөлімдері мен тарауларындағы тұжырымдар біздің тарихымыз, ғылымымыз үшін өте орасан зор мәні бар екендігін кең сарайымызбен сезінуіміз қажет.

Екінші конституционализм кезеңі-бұл 1937 жылғы 26 наурыздағы ҚҚС Республикасының Конституциясы. Ол төтенше Бүкілқазақ съезінің қаулысымен алғысөзсіз, бөлімдерсіз бекітілген. Тек 11-тараудан (қоғамдық құрылысы, мемлекеттік құрылыс, мемлекеттік өкіметтің жоғары органдары, мемлекеттік басқару органдары; мемлекеттік өкіметтің жергілікті органдары; бюджет; сот және прокуратура; азаматтардың негізгі құқықтары мен міндеттері; сайлау жүйелері; ел таңба, ту, астана; конституцияны өзгерту тәртібі) және 124 баптан тұрады. Осы мәліметтерге көңіл аударып қарасақ, азаматтардың негізгі құқықтары мен міндеттері тек 9-тарауда ғана берілген. Оның 108-бабының 2-бөлігіндегі «Қоғамдық социалистік меншікке қол сұғушы адамдар халық жауы болып табылады» деген сөздер жанынды түршіктіреді. Қанша адам тек қоғамдық меншікке қол сұққаны үшін, оның көлемі мен мөлшеріне, сапасы мен құнына қарамастан атылды десеңші.

Үшінші-1978 жылғы 20 сәуірдегі Қазақ КСР Конституциясының қабылданып, бекітілуі. Ол 10 бөлімнен, 19 тараудан, 173 баптан тұрады. Бұл Негізгі заңның өзекті мәселелері – жалпыхалықтық мемлекетті, мемлекет құрылысының принциптерін, қоғамның саяси жүйелерінің бөліктерін немесе буындарының мызғымастығын уағыздау, ең бастысы-қоғамдық саяси ұйым ретінде Комунистік партияның үстемдігін заңдандыру. Барлық Қазақстан Конституцияларында, социалистік типтік ретінде, тән ерекшелік қасиеттерінің болуы. Ең алдымен олардың таптық мәндігі оқшауланып тұрады» [2, 233-234 бб].

Алғаш некелік қатынастарға көңіл бөлген конституция ол 1937 жылғы Қазақ Советтік Социалистік Республикасының Конституциясы, онда осы қатынастарды реттестіруге арнайы 100-бап арналған болатын. Бұл кеңестік қоғамның алғашқы жоғары дәрежедегі конституциялық реттеу заңы болғандықтан, аталған бапта мемлекет көптеген мәселелерді қамтып шешуге тырысып бақты, бұл болашақта келеңсіздіктерге апарады деген көптеген сұрақтарға берген мемлекеттің жауабы болды деп айтуымызға болады. 1937 жылғы Конституцияның аталған бабында негізінен әйел мен еркектің теңдігі заңдастырылып, әйелдің тең құқылық қағидасының нақты тетіктері айқындалды. Бұл оның ішінде некелік қатынастарда әйелдің мынандай сипаттағы тең құқылығын айқындады: «Әйелдердің шын азат болуына қарсылық жасаушылықты (ер жетпеген қыздарды күйеуге беруді және оларды әйелдікке алуды, қалың төлеуді, көп қатын алуды, әменгерлікті, әйелдерді оқуға, ауыл шаруашылық жұмысына және өндірісті кәсіпке, мемлекет басқару

ісіне және қоғам-саясат өміріне тартуға қарсылық ұйымдастырушылықты) - заң жазалайды» [3, 28 б]. Кеңестік Қазақстанның алғашқы Конституциясы болғандықтан, қандай мәселені қамтымасын Конституция таптық идеологияның басты құралына айналды. Жоғарыда көргеніміздей, неке қатынастарына байланысты мәселеде Кеңестік идеологияның талаптарына бағындырылды.

Кеңестік Қазақстанның дамуындағы тағы бір негізгі заң тоғызыншы сайланған Қазақ ССР Жоғары Советінің кезектен тыс жетінші сессиясында 1978 жылғы 20 сәуірде қабылданған Қазақ Советтік Социалистік Республикасының Конституциясы болып табылады. Осы конституцияны зерттеген ғалымдардың бірі. Д.С. Азбергенов оның қолданылу ерекшелігін былай түсіндіреді: «а) она действовала в атмосфере и условиях всеобъемного превосходства коммунистической идеологии над идеями права, закона и законности (в том числе конституционной законности) и тотального контроля коммунистической партии над всеми органами государственной власти в стране, в том числе над органами конституционного надзора и контроля.

б) многие нормы и положения конституции носили декларативный и формальный характер. Таковыми, в частности, являлись нормы о суверенитете Казахской Республики, о правах и свободах, советского человека и гражданина, об экономических и политических гарантиях прав и свобод и т.д.

в) Конституция Казахской ССР полностью совпало с основными положениями Конституции ССР и была как бы ее «продолжением» приспособленным к условиям Казахстана и особо не отличалась от основных законов других союзных республик» [4, с 8-9].

Аталған конституцияда неке және отбасы мәселесіне де ерекше мән берді. Конституцияның 51 бабында неке және отбасы мәселесі былай реттелді: «Семья мемлекеттің қорғауында болады. Неке әйел мен еркектің ерікті келісіміне негізделеді, жұбайлар семьялық қатынастарда толық тең праволы. Мемлекет семьяға балалар мекемелерінің кең жүйесін жасап, дамыту, тұрмыстық қызмет пен қоғамдық тамақтандыру ісін ұйымдастырып, жетілдіру, баланың тууына байланысты жәрдем ақша төлеу, көп балалы семьяларға жәрдем ақша мен жеңілдіктер беру, сондай-ақ семьяға басқа да жәрдем ақша, көмек беру жолымен қамқорлық жасайды» [5, 46-47 бб]. Бұл Конституциядан да Кеңестік жүйенің идеологиясының үстемдік құрғандығын көреміз. Кеңестік мемлекеттің қарап отырсақ, біздің ойымызша, жаман қырларымен қатар өте жақсы тұстары болды. Кеңестік мемлекет халықты әлеуметтік қорғауда және отбасы мен неке мәселелерін қамқорлыққа алуда, осы уақытқа дейін әлемдік тәжірибеде үлгісі жоқ жетістіктерге қол жеткізді десек артық айтқандық емес.

Егеменді Қазақстан Республикасының Конституциясы 1993 жылғы 28 қаңтарда қабылданды. Бұл Конституция туралы С.З. Зиманов былай дейді:

«Конституция разрабатывалась и принималась в противоречивых условиях. В ней, как в зеркале, отразилась расстановка социальных сил и групп с разными политико-идеологическими ориентациями, а также неопределенность и выжидательный характер позиции ряда руководящих органов и влиятельных политиков, причастных к ее подготовке и принятию. Конституция, несмотря на свой «переходный» характер и нереализованные возможности, имеет несомненное позитивное значение в качестве Основного закона РК» [6, с 205]. Шын мәнінде, тәуелсіз Қазақстанның Конституциясын қабылдау қоғам үшін оңай болған жоқ. Конституцияның жобасын жасау және талқылау қоғамдық қажырлы еңбекті талап етті. Конституция жобасын жасаудың қаншалықты қиын болғандығын, С.С. Сартаев пен Л.Т. Назарқұлова өздерінің еңбектерінде былай деп тұжырымдайды: «Қазақстан Республикасының тұңғыш Конституциясын жасау жұмысы екі жылдан астам уақытқа созылды. Осы мерзім ішінде Конституция жобасының бірқатар үлгі-варианттары талқыға түсті. Ал бұл өз кезегінде Конституцияның қалыптасуы қаншама ұзақ та қиынқыстау жолдан өткенін дәлелдейді» [7, 84 б]. Осындай жағдайларда қабылданған Конституция болса да, некелік және отбасылық қатынастарды реттеуге ерекше мән берді.

Конституцияда некелік-отбасылық қатынастарға арнайы тоғызыншы тарау бөлініп үш бірдей бап арналған. Конституцияның 50-51-52-баптарында: «Заңда белгіленген жасқа толған еркектер мен әйелдердің некелесіп, отбасын құруға құқы бар. Неке ерлі-зайыптылардың ерікті түрде келісуіне және құқылық теңдігіне негізделеді. Ата-аналардың және олардың орнындағы адамдардың міндеті - балаларды асырау, тәрбиелеу және оқыту. Балаларды тәрбиелеудің және оқытудың сипаты мен түрлері баланың мүддесіне нұқсан келтірмеуге тиіс. Еңбекке жарамды балалар өздерінің ата-аналарына қамқорлық жасап, оларға көмек көрсетуге міндетті. Отбасы, ана, әке болу және балалық шақ қоғам мен мемлекеттің қорғауында болады. Мемлекет жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынан айрылған балаларды асырауды, тәрбиелеуді және оқытуды қамтамасыз етеді, балалар жөніндегі қайырымдылық қызметті көтермелеп отырады» [8, 158-159 бб], - деп көрсетілді.

Қазіргі қолданыстағы 1995 жылғы 30 тамызда өткізілген Республикалық референдумда қабылданған Қазақстан Республикасының конституциясында некелік қатынастарды реттеуге бір ғана бап арналған. Ол адам және азамат деп аталатын екінші бөлімде 27-бапта көрсетілген. Онда неке және отбасы, ана мен әке және бала мемлекеттің қорғауында болады, балаларына қамқорлық жасау және оларды тәрбиелеу – ата-ананың табиғи құқығы, әрі парызы. Кәмелетке толған еңбекке қабілетті балалар еңбекке жарамсыз ата-анасына қамқорлық жасауға міндеттілігі айтылған [9, 10 б]. Неке мен отбасының мемлекет қорғауында болуын Қазақстан Республикасындағы конституциялық құқықтық

жазушы, авторлар былай түсіндіреді: «Таким образом, право на защиту брака и семьи - это охраняемая законом и гарантированная Конституцией республики возможность гражданина обращаться к государственным органам и должностным лицам за содействием и помощью для укрепления брачно-семейных отношений и охраны законных прав и интересов членов семьи. Защита брака и семьи государством состоит в создании социально-экономических предпосылок существования здоровой, потенциально прочной семейной общности, способной удовлетворить потребности образующих ее лиц. В этой связи государство обязано проявлять заботу о семье путем создания и развития широкой сети детских учреждений, организаций и совершенствования служб социальной помощи семье, предоставления пособий и льгот многодетным семьям, малообеспеченным гражданам и т.п.» [10, с 304].

1995 жылғы Конституция адам құқықтары мен бостандықтарын кеңінен қамтыған негізгі заң болып отыр. Конституцияның «Адам және азамат» деп аталатын тиісті бөлімге 30 бап жинақталған. Бұл - Конституцияның барлық баптарының үштен бірі. Қазақстан Конституциясында адамға, оның өміріне, құқықтары мен бостандықтарына 30 баптың арналуын адам құқықтарын тану мен қорғаудың әлемдік бағдары болып табылатын «Адам құқықтарының Жалпыға бірдей Декларациясының» 29-баптан тұратындығымен қатар қойып қарауға болады. Бұл - формальды түрде сәйкес келушілік емес. Бұл «Адам құқықтары мен бостандықтарының Жалпыға бірдей Декларациясында» бекітілген барлық құқықтар мен бостандықтардың қандай да бір өзгешеліктермен Қазақстан Республикасының 1995 жылғы Конституциясында жариялануымен себептелген. 1995 жылғы Конституцияда адам құқықтары мен бостандықтарының жүйесі түрлері бойынша, мазмұны бойынша, қорғалу механизмі бойынша Адам құқықтарының Жалпыға бірдей Декларациясымен сәйкестікке келтірілген» [11, 82 б].

Тәуелсіз Қазақстан Республикасындағы неке институтының конституциялық құқықтық тұрғыда реттеліп, дамуын бірнеше кезеңдерге бөліп, топтастырып көрсетуге болады:

1) 1990-1993 жылдардағы неке институтының конституциялық құқықтық негіздерінің қаланып, даму кезеңі;

2) Тәуелсіз Қазақстанның алғашқы Конституциясында неке институтының конституциялық өрбу кезеңі (1993-1995 ж);

3) Неке институтының тұрақты дамуға бет алу кезеңі (1995 ж. бүгінгі күнге дейін).

Біздің ойымызша конституцияда, некеге байланысты, және одан туындайтын сұрақтардың былай қысқа қайырылуы, ол некелік-отбасылық заңдардың дамуына кеңінен жол ашып беруінде деп ойлаймыз. Біз бұл

мәселені келесі тарауларда некеге байланысты заңдардың дамуын қарастырғанда конституциямен сабақтастыра отырып дамытып көрсетеміз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1 Өзбекұлы С., Қопабаев Ө.Қ. Мемлекет және құқық теориясы: Оқулық. – Алматы: Жеті жарғы, 2006. – 264 б.

2 Табанов С.А. Салыстырмалы құқықтану негіздері. Оқулық. – Алматы: Жеті жарғы, 2003. – 464б.

3 Қазақтың Советтік Социалистік Республикасының Конституциясы (Негізгі заңы) 26 март 1937 ж. // Қазақстан: мемлекеттілік кезеңдері: конституциялық актілер / Құраст. Ж. Бәйішев. – Алматы: Жеті жарғы, 1997. – 11-32 бб.

4 Азбергенов Д.С. Конституция Казахской ССР 1978 года и ее место в политической и правовой истории Казахстана: Автореф... дисс. канд. юр. наук.: 12.00.01. – Алматы, 2007. - 25 с.

5 Қазақ Советтік Социалистік Республикасының Конституциясы (Негізгі заңы). Тоғызыншы сайланған Қазақ ССР Жоғарғы Советінің кезектен тыс жетінші сессиясында 1978 жылғы 20 апрельде қабылданған // Қазақстан: мемлекеттілік кезеңдері: конституциялық актілер / Құраст. Ж. Бәйішев. – Алматы: Жеті жарғы, 1997. – 33-72 бб.

6 Зиманов С. Конституция и Парламент Республики Казахстан. – Алматы: Жеті жарғы, 1996. – 352 с.

7 Сартаев С.С. Назарқұлова Л.Т. Қазақстан Республикасы Конституциясының қалыптасуы: проблемалары мен болашағы. – Алматы. – 2005. – 464 б.

8 Қазақстан Республикасының 1993 жылғы Конституциясы // Қазақстан: мемлекеттілік кезеңдері: конституциялық актілер / Құраст. Ж. Бәйішев. – Алматы: Жеті жарғы, 1997. – 148-178 бб.

9 Қазақстан Республикасының Конституциясы. – Алматы: Норма-К, 2008. – 44 б.

10 Конституционное право Республики Казахстан: Учебник / Сост. А.Т. Ащеулов. – Алматы: КазГЮА, 2001. – 656 с.

11 Кенжалиев З.Ж., Ким В.А. Қазақстан Республикасында конституциялық заңнаманың дамуы / Ред. Басқ. З.Ж. Кенжалиев. – Алматы: Жеті жарғы, 2008. – 120 б.

Байденова А.Б.

заң ғылымдарының магистрі,
«Тұран-Астана» университеті,
Қазақстан Республикасы, Астана қаласы,
E-mail: bajdenovaasel10@gmail.com

ЕҢБЕК ДАУЛАРЫН ШЕШУДЕГІ МЕДИАЦИЯНЫҢ РӨЛІ

Аннотация. Бұл мақалада медиация институтының еңбек дауларын шешудегі рөлі мен даму үрдісі қарастырылды. Медиацияның еңбек даулары, сот және құқық қорғау жүйелерін жаңғыртудағы ұстанымдары, еңбек қатынастары субъектілері арасындағы жеке және ұжымдық еңбек дауларын шешуде медиацияның маңызды аспектілері айқындалып, зерделенді.

Кілтті сөздер: медиация, еңбек даулары, тараптар қақтығысы, медиативтік келісім, балама тәсіл.

Аннотация. В данной статье рассмотрена роль и тенденции развития института медиации в разрешении трудовых споров. Изучены и определены принципы медиации в трудовых спорах, модернизации судебной и правоохранительной систем, важные аспекты медиации в разрешении индивидуальных и коллективных трудовых споров между субъектами трудовых отношений.

Ключевые слова: медиация, трудовые споры, конфликт, медиативное соглашение, альтернативный подход.

Annotation: This article examines the role and development trends of the mediation institute in the resolution of labor disputes. The principles of mediation in labor disputes, modernization of the judicial and law enforcement systems, and important aspects of mediation in resolving individual and collective labor disputes between subjects of labor relations have been studied and defined.

Key words: mediation, labor disputes, conflict, mediation agreement, alternative approach.

Президент Қ.К.Тоқаев Қазақстан халқына Жолдауында 2020 жылғы 1 қыркүйекте «...мемлекеттің қатысуынсыз мәмілеге келуде дауларды шешудің баламалы тәсілдерін де дамыту қажет. Мұндай институттар дамыған елдерде жақсы көрсеткіштерге ие» деп қазіргі уақытқа дейін медиация саласы заңмен реттеле тұра, бірде бір мемлекеттік орган оның дамуымен айналыспағанын баяндайды [1].

Медиация саласы Қазақстан Республикасының 28 қаңтар 2011 жылғы «Медиация туралы» Заңымен реттеліп, қолданысқа енгізіліп отыр. Бұл елімізде медиацияны ұйымдастыру шараларындағы қоғамдық қатынастарды, оларды жүргізу ережелері мен қолдану рәсімін, сонымен қатар медиаторлардың мәртебесін айқындайды. Заң жүзінде медиацияның қолданылу аясы кең, оның ішінде, мемлекеттік қызмет, сыбайлас жемқорлық қылмыс және мемлекеттік басқару мүдделеріне қарсы басқа да қылмыстар туралы қылмыстық істерді қоспағанда.

Тарихымызға оралатын болсақ, медиация рәсімдері ата-бабамыздан бастау алып, дау жанжалдарды әділетті, көп жағдайда тараптардың бітімгершілікке келуімен шешіліп, бітісіп отырған. Халық жадында Алтын ғасыр Тәуке ханның билігі кезінде билердің әділдігі мен заңдылықтың салтанат құрған кезеңімен байланысты, сондықтан билер соты қазақ

қоғамының өмірінде шоғырландырушы рөл атқара отырып, мемлекеттің маңызды институты, оның тірегі болған. Осы уақыттарда "Жеті Жарғының" әйгілі құқықтық кодекстері қабылданып, жарық көргені белгілі.

Қазақ даласында Төле би, Қазбек би, Әйтеке бастаған билер кез келген дау-дамайды бітімгершілік жолымен шешіп, ел бірлігін, жердің тұтастығын сақтауға аса мән берген. Сондықтан да, медиация саласы заң жүзінде 2011 жылы қолданысқа енгізілгенмен, медиация біздің ежелден келе жатқан құқықтық танымымызға өте жақын дүние. Қазақ табиғатында бар жүйе. Алайда, қазіргі қазақ қоғамы дау, жанжалдарды дереу сот арқылы шешуге қатты үйреншікті болған. Бұл үрдіс бизнесте болсын, еңбек дауларында, мұрагерлік дау-дамай, отбасылық мәселелерде болсын сот инстанциясына жүгінумен тәжірибеде шешіліп жүр.

Қазіргі таңда елімізде көптеген медиация орталықтары, филиалдары бар және олар біршама дауларды қарауда үлес қосып жүргенмен, әлі де медиация саласы толыққанды дамып, көпшілікке кеңінен тарала қоймаған. Атап айтсақ, «Республикалық Медиаторлар палатасы» Ассоциациясы, «Mediator.kz» Қоғамдық Бірлестігі, «Кәсіпқой медиаторлар» Қоғамдық Бірлестігі, «Медиаторлар Одағы» Қоғамдық Бірлестігі, «Білім және денсаулық сақтау саласындағы «Concordia» медиаторлар Одағы» Қоғамдық Бірлестігі және т.б.

Біздің ойымызша, елімізде медиация саласын тиісінше дамыту үшін Еуропа елдеріндегі, әсіресе Америка Құрама Штаттарындағы кең қолданысқа ие медиация ерекшеліктерін еліміздің медиация саласына енгізу қажет. Медиация ілімі Англияда да өте жоғары дәрежеде дамып, қолданылып жүр.

Айтулы ерекшеліктерді ғалым, заңгерлер А.И.Карипова мен А.Н.Романованың еңбектерінен де көре аламыз, олардың пікірінше:«...Біз сондай-ақ, АҚШ құқық қолдану практикасының тәжірибесін пайдалануды және Қазақстан Республикасындағы даулар, атап айтқанда – еңбек, отбасы және мұрагерлік дауларға белгілі бір санат үшін медиацияны міндетті ету рәсімін ұсынамыз. Мұндай дауларды медиативтік тәртіппен міндетті түрде реттеу мүмкін болмаған жағдайда, тараптарға медиатор олармен медиациядан өткені туралы қорытынды ұсынып, кейіннен сотқа жүгіне алады» [2,56 б]. Сондай-ақ, кәсіби медиатордың жоғары заң білімінің болуын және кәсіби медиатор өткізген медиацияның -50 сағаттан, ал қоғамдық медиатордың өткізген медиация сағаты-40 сағаттан кем болмауын ұсынады. Дау сот органдарының араласуынсыз толығымен реттелуге мүмкіндік болған жағдайда, еңбек, отбасылық және мұрагерлік даулар бойынша медиация жүргізуден бас тартқан жағдайда - айыппұл санкциясын қарастыруды ұсынады.

Бұл ұсыныстарды біз де дұрыс деп санаймыз, бірақ өз қосарымыз да бар. Атап айтсақ, кәсіби және қоғамдық медиатор білім мәселесі немесе әлеуметтік мәселе бойынша дауларды жүргізсе, білімінің заң саласынан талап етілуі міндетті емес деген ойдамыз, мұнда өзектісі психологиялық білімінің талап етілуі болып отыр. Себебі, медиатор қараған мәселенің саласына байланысты қолданылуы керек деп ойлаймыз. Егер медиатор бизнес дауларды жүргізсе,

жоғары заң білімі немесе жоғары экономикалық білімінің болғаны дұрыс. Егер бизнес пен билік арасындағы медиация жүргізіліп жатса, заң немесе экономикалық білімнен басқа, медиаторда басқару саласынан белгілі бір тәжірибенің болуын дұрыс деп санаймыз, сондай – ақ, медиатор татуластыру процесін қылмыстық іс бойынша өткізсе, қорғаушының, яғни қылмыстық құқық саласынан білімінің жеткілікті болуын қарастырған дұрыс деп ойлаймыз.

Қазақстан Республикасының Еңбек Кодексінің (ары қарай- ҚР ЕК) 15-16 тараулары жеке және ұжымдық еңбек дауларын қарауда татуластыру рәсімдерін насихаттайды, алайда тәжірибеде көрсетіп жүргендей, медиация институты еңбек дауларын шешуде көп сұранысқа ие емес. Соңғы уақытта мекеме, кәсіпорын, ұйымдарда құрылу міндетті болып табылатын 159-бап Келісу комиссиясында (мәселелер реттелмей не болмаса Келісу комиссиясының шешімі орындалмай жатқан жағдайда соттар), ал ұжымдық даулар бойынша 165-бап Татуластыру комиссиясы, онда келісімге қол жеткізілмеген кезде 166-бап Еңбек төрелігі, ол реттемеген мәселелер бойынша 164-бап соттар қарайды [3].

Біздің пікірімізше, еңбек дауларын медиацияға жүгініп шешуде құпиялылық сақталады, ол жұмыс берушілердің қоғам алдындағы абырой-беделдерінің сақталуына негіз болады. Сондай-ақ «Медиация туралы» Заңда көрсетілген дауларды қарау уақыты басқа уәкілетті орган, комиссияларға қарағанда біршама аз. Атап айтқанда, жалпы дауларды шешу мерзімін медиатор отыз күнде қарап, шешімін шығарса, ал ҚР ЕК 160-бапта:

- жұмысқа қайта алу туралы даулар бойынша – еңбек шартын тоқтату туралы жұмыс беруші актісінің көшірмесі табыс етілген немесе табыс етілгені туралы хабарламасы бар тапсырысты хатпен пошта арқылы жіберілген күннен бастап үш ай;
- басқа еңбек даулары бойынша –жұмыскер оның ішінде бұрын еңбек қатынастарында болған жұмыскер өз құқығының бұзылғаны туралы білген немесе білуге тиіс болған күннен бастап бір жыл.

«...Медиация туралы заң актілерінің қабылдануы Қазақстан Республикасының құқықтық саясаты концепциясының және Республика Президентінің «Қазақстан Республикасының құқық қорғау іс-әрекетін және сот жүйесінің тиімділігін көтеру шаралары» туралы заң күші бар Жарлығының іске асуы. Еуропа елдерінде, тіпті Азия мемлекеттерінде медиация сот әділдігіне қол жеткізетін әдістердің бірі ретінде соттармен жағымды қабылданады» деген көзқарасты ұстанады заңгер, ғалым А.Е.Есеналиев [4,152 б]. Бұл автор өз еңбегінде медиацияның бірнеше жағымды мәселелерін қамтып, медиация ұйымы-мемлекеттік органдардың жүйесіне кірмейтін, коммерциялық емес, өзін-өзі қаржыландыратын, өзін-өзі құратын ұйым болып табылатындықтан, біздің еліміз үшін медиацияның жағымды әсерлерімен бөліседі, атап айтқанда:

-медиация құқықтану, әлеуметтану, психология және конфликтология сияқты салалар бірге қосылатын тәртіп аралық ая; -медиация дауласушы

тараптардың арасындағы қарым-қатынасты анықтау үшін емес (кім кінәлі, кім кінәлі емес), өзара тиімді шешімді табу үшін қолданылады;

-медиация арқылы дауласушы тараптардың келісімі нақты жағдайға жауап береді;

-медиациялық іс жүргізу кезінде регламенттік жағдайлар жеке анықталады, оны екі тарап өз қалауына қарай таңдайды;

-тараптардың жеке мәселелері толық дәрежеде қорғалады, өйткені медиация процесі құпия қағидасымен жүзеге асырылады;

-медиация уақыт, ақша және қатысушылардың эмоциялық күшін үнемдеуге көмектеседі;

-мамандандырылған ювениалды соттарда кәмелет жасқа толмаған балалардың қылмыстық істері бойынша медиацияның кең қолданылу аясы. Ол қылмыстық қудалау, жүргізілетін түрлі мәжбүрлеу шаралары нәтижесінен 18 жасқа толмаған азаматтардың психикасының сынуы мен дұрыс өсіп-жетілмеу мәселесі;

-медиация процесінен кейін екіжақты қабылданатын келісімнің міндетті күшінің болуы [4,152 б].

Біздің ойымызша, медиацияның ең маңызды принципі ол құпиялылық пен тараптардың дауды шешетін медиаторды өздерінің таңдауы болып отыр. Медиация – дауларды шешудің баламалы процедурасы болғандықтан, бұл ерекшеліктер медиацияны тиісінше дамытуда мән беретін маңызды аспект ретінде көпшілік қауымға кеңінен таралуы керек деген пікірдеміз.

Қазақстан Республикасы АПК 179-бабына сәйкес, дауды, жанжалды медиация тәртібімен реттеу барысында дауды судья тараптардың келісімімен қарауы, сондай-ақ, ҚР АПК 180,181,182 баптарына сәйкес, дауды парситипативтік рәсім тәртібімен реттеуі қарастырылған.

ҚР Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексінің 120,121 баптарының негізінде татуластыру рәсімдері мен сотта медиация жүргізу тәртіптері реттеліп отыр. «Медиация туралы» Заңның 9 бабының 4 бөлімінің 1,2 тармақтарына сәйкес, «...жоғары білімі бар, жиырма бес жасқа толған, ҚР Үкіметі айқындайтын тәртіппен бекітілетін, медиаторларды дайындау бағдарламасы бойынша оқытудан өткенін растайтын құжаты сертификаты бар және кәсіпқой медиаторлар тізілімінде тұрған адамдар» сонымен қатар, «...отставкадағы судьялар медиатор қызметін кәсіби негізде жүзеге асыра алады».

Медиатордың және медиацияға қатысушы басқа да тараптардың ҚР Әкімшілік Құқық Бұзушылық туралы кодексінің 85-бабына сәйкес, медиацияға қатысушылардың медиация кезінде белгілі болған мәліметтерді жария еткені үшін әкімшілік жауапкершіліктері қарастырылыпты, бірақ мұнда тікелей медиаторға емес, түгел қатысушыларға жауапкершілік көзделген.

Соңғы екі жыл ішінде жүргізілген сауалнамаға сәйкес, бір кәсіби медиатор орта есеппен 87 медиация өткізеді екен, яғни, орта есеппен 28 айда 1 кәсіби медиатор 87 медиация жүргізіп, бір айда орта есеппен кәсіби

медиатор үш медиация өткізеді, бірақ бұл кәсіби медиатор үшін жоғары нәтиже емес. Медиаторларды сапалы маман ретінде даярлауға байланысты респонденттер медиацияның дамуына кедергі келтіретін негізгі себептерді атап өткен, олар: медиаторлардың мамандануының болмауы 34,2%, кәсіби медиаторларды даярлаудағы сапалы бақылаудың болмауы 33,7%, медиаторлардың біліктілігін тұрақты негізде арттыруға қойылатын талаптардың болмауы 31,1%, елді мекендердегі кәсіби медиаторлардың саны жеткіліксіз болуы 29,5%, көзделген оқу сағаттарының жеткіліксіз саны 13,5%, яғни кәсіби медиаторларды даярлау ҚР Үкіметінің 2011 жылғы 03 шілдедегі "Өту қағидаларын бекіту туралы медиаторларды даярлау бағдарламасы бойынша оқыту" қаулысына сәйкес, елді мекендердегі кәсіби емес медиаторлардың жеткіліксіз саны 6,2%. Атаулы саланың толыққанды дамуы үшін осы ұсыныстарды назардан тыс қалдырмаған дұрыс деп ойлаймыз. Елімізде медиация саласының түрлі дауларды шешу кезеңдеріндегі тәжірибеде өте жиі кездесетін еңбек дауларының деректері жалақы төлемеуі жөніндегі еңбек даулары. Атап айтсақ, өндірісте жазатайым оқиға болған жағдайда залалды өтеу туралы даулар бойынша 0,70%, жұмысқа қалпына келтіру бойынша еңбек даулары бойынша 2%, жұмыс берушінің/жұмыскердің еңбек міндеттерін тиісті орындамауы туралы еңбек даулары 70%, жалақы төлемеу туралы еңбек даулары 42,4% құрап отыр [5].

ҚР Қылмыстық кодексінің 251-бабына сәйкес, медиаторлардың өкілеттіктерін теріс пайдаланғаны үшін қылмыстық жауапкершіліктердің санкциялары көзделген [6].

Жоғарыда айтылғандардың негізінде, жеке еңбек дауларын сотқа дейінгі қарау процесінде медиацияға жүгіну еңбек заңнамасында қарастырылмаған, тек ҚР ЕК 162-бабы, 4 бөлігіне сәйкес, «...татуластыру рәсімдері-ұжымдық еңбек дауын бастапқыда татуластыру комиссиясында, онда келісімге қол жеткізілмеген кезде – еңбек төрелігінде, сондай-ақ, медиация рәсімін қолдана отырып, тараптардың өзара келісуі бойынша рет-ретімен қарау». Мұнда заң шығарушы медиация рәсімін ұжымдық еңбек дауында еңбек төрелігінен кейін ғана жүгінуге болатын институт ретінде қарастырады. Ал қазақ қоғамында оның табиғатына жақын медиацияның көптеген дауларды қараудағы біршама ерекшеліктеріне сүйене отырып, медиация туралы заңның толықтырылуы қажет және ҚР ЕКне еңбек дауларын медиацияға жүгініп шешуде арнайы бап енгізілуі қажет деп ойлаймыз. Медиаторлардың адам мен қоғам алдындағы жауапкершіліктері, медиатор болу үшін қойылатын талаптардың толыққанды болуы, медиаторларға кепілдіктер, олардың өкілеттіктері т.с.с. біршама мәселелердің қолданылу аясының кеңейтілуін қамтамасыз ету қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. ҚР Президенті Қ.К.Тоқаевтың 2020 жылғы 1 қыркүйектегі халыққа Жолдауы https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-

[glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g](#) (жүгіну уақыты 09.03.2024).

2. Карипова А.И. Құқық қорғау органдары академиясының жаршысы // Ғылыми журнал №1 (19), 2021.- 56 б.

3. Қазақстан Республикасының Еңбек Кодексі , 2015 жылғы 23 қарашадағы №414-V Заңы (2024 жылғы 11 ақпан өзгертулер мен толықтырулармен)

4. Есеналиев А.Е. Медиация институты:Отандық және шетелдік тәжірибе. - Алматы: Эверо, 2022.- 152 б.

5. Медиация жағдайының анализ талдауы <https://c-mediation.kz/wp-content/uploads/2021/11/Анализ-состояния-медиаци-по-опросникам> (жүгіну уақыты 09.03.2024).

6. ҚР Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілде <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>

Жынғылбаев Е.М.

Магистрант 2 курса, факультет: Высшая школа права "Әділет" Каспийский общественный университет, почта: Zhanpejs.alan@gmail.com

РЕЛЕВАНТНОСТЬ И ХАРАКТЕР ДОКАЗАТЕЛЬСТВ НА ОСНОВЕ ЗАРУБЕЖНОГО ПРАВОПРИМЕНЕНИЯ

Аннотация

Одним из важных элементов международного судебного процесса является получение информационных материалов, на основании которых суд выносит решение. Такая информация, как и в процессе в национальных судах, называется судебными доказательствами. Учредительные документы международных судов содержат очень скудное регулирование сбора и оценки доказательств. Международный судебный процесс, сторонами которого являются суверенные государства, носит преимущественно состязательный характер. Это означает, что сами стороны в основном представляют факты, подтверждающие их позиции. Однако международные суды уже давно полагаются на принцип *jura novit curia* (закон известен суду) и считают своим исключительным полномочием отбирать доказательства. Этот вопрос приобретает особое значение в связи с растущим числом и разнообразием международных судов, а также появлением ряда квазисудебных институтов; все они опираются на судебную практику Международного Суда в этой области. В практике этих судов и даже в тех категориях дел, которые затрагивают права человека, наблюдаются некоторые новые тенденции.

Ключевые слова: право, доказательство, закон, суды, кодекс, юридическая сила, судебный процесс.

ШЕТЕЛДІК ҚҰҚЫҚ ҚОЛДАНУ НЕГІЗІНДЕ ДӘЛЕЛДЕМЕЛЕРДІҢ ӨЗЕКТІЛІГІ МЕН СИПАТЫ

Аннотация. Халықаралық сот процесінің маңызды элементтерінің бірі ақпараттық материалдарды алу болып табылады, соның негізінде сот шешім шығарады. Мұндай ақпарат, Ұлттық соттардағы сияқты, сот дәлелдемелері деп аталады. Халықаралық соттардың құрылтай құжаттарында дәлелдемелерді жинау мен бағалауды өте аз реттеу бар. Тараптары егеменді мемлекеттер болып табылатын халықаралық сот процесі негізінен қарсылас сипатқа ие. Бұл дегеніміз, Тараптардың өздері негізінен олардың ұстанымдарын растайтын фактілерді білдіреді. Алайда, халықаралық соттар ұзақ уақыт бойы *jura novit Curia* принципіне сүйенді (заң сотқа белгілі) және дәлелдемелерді іріктеудің айрықша өкілеттігі деп санайды. Бұл мәселе халықаралық соттардың саны мен әртүрлілігінің өсуіне, сондай-ақ бірқатар квази-сот институттарының пайда болуына байланысты ерекше маңызға ие; олардың барлығы осы саладағы Халықаралық Соттың сот практикасына сүйенеді. Бұл соттардың тәжірибесінде, тіпті адам құқықтарына әсер ететін істер санаттарында да кейбір жаңа тенденциялар байқалады.

Түйінді сөздер: Құқық, дәлел, заң, соттар, кодекс, заң күші, сот.

RELEVANCE AND NATURE OF EVIDENCE BASED ON FOREIGN LAW ENFORCEMENT

Abstract

One of the important elements of the international judicial process is the receipt of information materials on the basis of which the court makes a decision. Such information, as in the process in national courts, is called judicial evidence. The constituent documents of international courts contain very scant regulation of the collection and evaluation of evidence. The international judicial process, to which sovereign States are parties, is predominantly adversarial in nature. This means that the parties themselves mostly present facts confirming their positions. However, international courts have long relied on the principle of *jura novit curia* (the law is known to the court) and consider it their exclusive authority to select evidence. This issue is of particular importance due to the growing number and diversity of international courts, as well as the emergence of a number of quasi-judicial institutions; all of them rely on the jurisprudence of the International Court of Justice in this area. There are some new trends in the practice of these courts and even in those categories of cases that affect human rights.

Key words: law, evidence, law, courts, code, legal force, judicial process.

Первым препятствием на пути представления любого доказательства в суд является подтверждение того, что доказательства являются релевантными. Релевантность - это пороговое требование, которое должно быть выполнено, прежде чем суд сможет рассмотреть ценность, которую могут иметь

доказательства. Доказательства имеют значение, когда они “имеют какую-либо тенденцию делать факт более или менее вероятным, чем это было бы без доказательств”, и “факт имеет значение при определении действия”.

Например, в деле о нарушении контракта наиболее значимым и прямым доказательством обычно является сам контракт. Контракт показывает суду обязательства, которые были у каждой стороны. Одна из сторон может также представить свидетельские показания, свидетельствующие о том, что противоположная сторона не произвела платеж, требуемый контрактом. Все эти доказательства имеют отношение к доказательству того, что одна из сторон не выполнила условия контракта. Доказательство того, что одна из сторон не выполнила условия контракта, является фактом, имеющим значение при рассмотрении дела о нарушении контракта.

Как только доказано, что доказательства имеют отношение к делу, эти доказательства принимаются в суде, если только они не исключены какой-либо другой нормой права или доказательствами. Не относящиеся к делу доказательства не принимаются. [1]

Суд может исключить соответствующие доказательства, когда доказательная ценность доказательств существенно перевешивается опасностью одного или нескольких из следующих факторов:

- - несправедливого предубеждения;
- - запутывания вопросов;
- - введения в заблуждение присяжных;
- - неоправданной задержки;
- - пустая трата времени; или
- - ненужное представление совокупных доказательств.

Исключение относящихся к делу доказательств. При определении того, следует ли по-прежнему исключать относящиеся к делу доказательства, суд стремится сосредоточиться на юридических вопросах по делу и избегать отвлекающих факторов, которые присутствуют в определенных доказательствах.

Хорошим примером этого является несправедливое предубеждение, одна из опасностей, перевешивающая доказательную ценность доказательств. Это распространенная причина, по которой соответствующие доказательства исключаются. Рассмотрим дело об ограблении, в котором прокурор стремится представить показания о том, что свидетель видел, как обвиняемый употреблял наркотики возле магазина, который был ограблен, примерно за десять минут до ограбления. Эти доказательства важны, поскольку они показывают, что обвиняемый находился рядом с магазином незадолго до того, как произошло ограбление. Однако доказательная ценность этих показаний может быть перевешена опасностью несправедливого предубеждения. Эти показания представляют риск предвзятого отношения, поскольку указывают на то, что обвиняемый, возможно, совершил преступление, связанное с употреблением наркотиков, и, таким образом, является лицом, которое регулярно совершает преступления. Суд может принять решение исключить

наблюдение за тем, как обвиняемый употребляет наркотики, чтобы предотвратить угрозу несправедливого предвзятого отношения к обвиняемому.

Последний пример ограбления подчеркивает особый тип доказательств, известный как “доказательства характера”. Доказательства характера используются для описания черты характера человека, такой как склонность к совершению преступлений. Доказательства характера могут также включать показания свидетеля о том, что сторона в деле имеет репутацию в обществе склонной к насилию личности, или мнение свидетеля о том, что обвиняемый очень честен и правдив. [2]

Как правило, доказательства характера не могут использоваться для доказательства того, что человек действовал в соответствии с характером или чертой характера в конкретном случае. Таким образом, если истец хотел представить свидетельские показания, указывающие на то, что ответчик известен как склонный к насилию человек, эти доказательства не могли быть использованы в деле о нападении, чтобы доказать, что ответчик действительно действовал насильственно во время предполагаемого нападения. Этот тип доказательств представляет угрозу несправедливого предубеждения, поскольку позволяет суду или присяжным судить обвиняемого на основе его репутации, а не фактов, установленных в ходе судебного разбирательства.

Исключения из правила, запрещающего доказательства личности

Из общего правила, касающегося доказательств личности, делается много исключений. В уголовных делах обвиняемый может представить доказательства личности о себе. Например, обвиняемый по делу о нападении может представить свидетеля, который утверждает, что обвиняемый не склонен к насилию. Обвиняемый может сделать это, даже несмотря на то, что прокурору не разрешили бы изначально представить показания о том, что обвиняемый известен как склонный к насилию человек. Однако, если обвиняемый представляет доказательства, свидетельствующие о том, что он является ненасильственным человеком, то он "открывает дверь" прокурору, представляющему опровержение или противоположные доказательства. Прокурору было бы разрешено доказать, что подсудимый известен в обществе как склонный к насилию человек, в попытке опровергнуть доказательства подсудимого. Аналогичным образом, если обвиняемый стремится признать доказательства о характере жертвы, перед прокурором открывается возможность представить опровержительные доказательства о жертве. Таким образом, если обвиняемый представляет показания о том, что жертва нападения известна как склонная к насилию личность, прокурор затем может представить показания о том, что жертва на самом деле известна как мирный человек.

Всякий раз, когда человек дает показания в качестве свидетеля, становятся актуальными данные о характере, относящиеся к склонности этого свидетеля говорить правду. Любая сторона может подвергнуть сомнению достоверность или правдивость свидетеля.

Если во время слушания или судебного разбирательства подвергается критике правдивость свидетеля, допустимыми являются доказательства, касающиеся правдивости или неискренности этого свидетеля. Таким образом, если свидетеля обвиняют в том, что он не сказал правды на свидетельской трибуне, то могут быть представлены доказательства, свидетельствующие о том, что свидетель обладает такой чертой характера, как правдивость. Двумя основными способами, которыми это может быть продемонстрировано, являются свидетельские показания относительно репутации этого свидетеля в обществе и свидетельство общественного мнения. Например, если свидетельницу Венди обвиняют в том, что она не сказала правду о количестве напитков, которые, по ее наблюдениям, подсудимая выпила в баре, то ее друг Джеймс может засвидетельствовать, что свидетельница Венди известна в их сообществе как честный и правдивый человек. Доверие к свидетелю также может быть подорвано доказательствами наличия определенных судимостей по уголовным делам, особенно за нечестные действия или ложные заявления.

Часто стороны могут пожелать представить доказательства, касающиеся других преступлений, правонарушений или действий, совершенных сторонами. Это не может использоваться в качестве доказательства характера, когда предлагается показать, что лицо действовало в соответствии с этой чертой характера в конкретном случае. [3]

Истец, предъявляющий иск о халатности, например, может захотеть доказать, что ответчик действовал по неосторожности три года назад в рамках отдельного судебного иска. Истец может утверждать, что эти доказательства имеют значение, поскольку предыдущее дело было делом о халатности, очень похожим на текущее. Истец стремится доказать, что ответчик обладает такой чертой характера, как небрежность, и, таким образом, действовал небрежно в рассматриваемом случае в текущем деле. Этот тип доказательств недопустим, поскольку он нарушает основное правило, касающееся доказательств личности.

Однако правила доказывания личности не применяются в тех случаях, когда доказательства представляются для доказательства чего-либо иного, кроме того, что обвиняемый действовал в соответствии с этой чертой характера. В таких ситуациях могут быть представлены доказательства других преступлений, проступков или деяний, свидетельствующих о мотиве, возможности, намерении, подготовке, плане, знаниях, личности, отсутствии, ошибке или отсутствии несчастного случая. Например, если у Джима есть история ограблений винных магазинов в масках Ричарда Никсона, и теперь Джима обвиняют в ограблении винного магазина в маске Ричарда Никсона, где спорным вопросом является личность человека, скрывающегося за маской, обвинение может представить доказательства причастности Джима истории ограбления винных магазинов в масках Ричарда Никсона. Улики используются не для того, чтобы показать характер Джима, а для того, чтобы показать личность грабителя. Поскольку образ действий Джима предполагает использование маски Никсона для ограбления винных магазинов, этот факт

повышает вероятность того, что в данном случае именно он скрывался за маской. [4]

Там, где это разрешено, доказательства характера также могут быть доказаны с помощью репутации или общественного мнения. Однако конкретные примеры поведения могут быть использованы для доказательства характера только в том случае, когда доказываемая черта характера является элементом обвинения, претензии или защиты, о которых идет речь в деле.

Все эти типы свидетельств о характере допускаются, если поведение поднимается до уровня “привычки, рутины или практики”, тогда доказательства допустимы сами по себе. Доказательства того, что у человека есть привычка, распорядок дня или практика, могут быть использованы для доказательства того, что человек действовал в соответствии с этой привычкой в конкретном случае.

Пока можно отметить только две тенденции, проявившиеся в общей проблеме доказательств в международном суде: некоторые особенности тех судов и трибуналов, которые касаются прав человека, а также некоторое самоограничение квази-судебных органов, которые, как правило, не делают самостоятельных заключений, а основываются на юриспруденции Международного Суда. [5]

Если человек, например, каждое утро в 5:00 отправляется на пробежку по одному и тому же маршруту, у него выработалась привычка. Таким образом, суд может принять доказательства о привычке подсудимого бегать в 5:00 утра, чтобы показать, что подсудимый, вероятно, находился недалеко от места преступления, если преступление произошло по обычному маршруту подсудимого примерно в то время, когда подсудимый совершает пробежку. Эта информация является как актуальной, так и допустимой в качестве доказательства привычки.

Источники:

1. Relevance and admissibility of evidence.

<https://www.oxfordlawtrove.com/display/10.1093/he/9780192895660.001.0001/he-9780192895660-chapter-1> .

2. <https://www.armstronglegal.com.au/criminal-law/vic/evidence/relevance-admissibility/> .

3. Admissibility of Evidence in Criminal Law Cases. <https://www.justia.com/criminal/procedure/admissibility-evidence/>.

4. <https://www.justia.com/criminal/procedure/admissibility-evidence/>
Admissibility of Evidence in Criminal Law.

Шинкарецкая Г.Г. Доказательства в международном судебном процессе: постановка вопроса // Международное право. 2020. № 4. С. 60-71.

Жынғылбаев Е.М.

Магистрант 2 курса, факультет: Высшая школа права "Әділет" Каспийский
общественный университет,
почта: Zhanpejs.alan@gmail.com

ДОКАЗЫВАНИЕ В ГРАЖДАНСКОМ И УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ. СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ

Аннотация

Доказывание в гражданском и уголовном процессе являются важной составляющей дела и его перспективы в пользу одной из сторон. Нормы статьи законов содержат основополагающие критерии в процессе доказывания и их относимости, как и допустимости.

Ключевые слова: право, доказательство, закон, суды, кодекс, юридическая сила, судебный процесс.

АЗАМАТТЫҚ ЖӘНЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСТЕ ДӘЛЕЛДЕУ. САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ

Аннотация Азаматтық және қылмыстық процесте дәлелдеу істің маңызды құрамдас бөлігі және оның Тараптардың бірінің пайдасына келешегі болып табылады. Заңдар бабының нормалары дәлелдеу процесінде негізгі критерийлерді және олардың рұқсат етілгендігі сияқты салыстырмалылығын қамтиды.

Түйінді сөздер: Құқық, дәлел, заң, соттар, кодекс, заң күші, сот.

PROVING IN CIVIL AND CRIMINAL PROCEEDINGS. COMPARATIVE ANALYSIS

Abstract. Proving in civil and criminal proceedings is an important component of the case and its prospects in favor of one of the parties. The norms of the article of laws contain the fundamental criteria in the process of proof and their relevance as well as admissibility.

Key words: law, evidence, law, courts, code, legal force, judicial process.

Введение

В гражданско-процессуальном кодексе Республики Казахстан, раскрывается понятие и применения относимости доказательств. Так в статье 64 ГПК РК, указано: *доказательство признается судом относящимся к делу, если оно содержит сведения о фактах, которыми подтверждаются, опровергаются либо ставятся под сомнение выводы о существовании обстоятельств, имеющих значение для дела [1].*

Актуальность данной темы заключается в части важности процесса доказывания, без которого позиция сторон будет слаба, в ходе чего

сформируется неясность существенных обстоятельств дела, повлекших за собой вынесения решения (приговора) судом. Чаще всего стороны сталкиваются со сложностью получения доказательств, но законодатель предусмотрел за собой эту возможность, в следствии чего сторонами производства предоставляется право запросить доказательства с помощью подачи ходатайства в суд. Тем самым, понимается важность рассмотрения данного процесса в научной тематике и разобрать уязвимость и плюсы процедуры доказывания.

Целью как и самой концепцией доказывания вы рамках судебных разбирательств, ведет свое заключение в установлении и изначальном определении фактических обстоятельств дела, которое осуществляется с помощью судебного познания.

Первым препятствием на пути представления любого доказательства в суд является подтверждение того, что доказательства являются релевантными. Релевантность - это пороговое требование, которое должно быть выполнено, прежде чем суд сможет рассмотреть ценность, которую могут иметь доказательства. Доказательства имеют значение, когда они “имеют какую-либо тенденцию делать факт более или менее вероятным, чем это было бы без доказательств”, и “факт имеет значение при определении действия.

Уголовно-процессуальный кодекс РК, устанавливает следующие положения (статья. 195, 206, 208, 210, 211, 354-356, 376, 398 и т.д.):

- сбор и предоставление доказательств осуществляются сторонами и иными лицами, участвующими в деле, в ходе рассмотрения гражданского дела в судебном заседании [2].

- прерогативой суда является оценка доказательств (статьи 16, 77 и т.д.) Давать собственную оценку доказательствам, также могут лица, участвующие в деле, данная оценка же носит характер личный и не имеет юридического значения, что подразумевает: не влечение процессуальных последствий.

В первую очередь бремя доказывания лежит на сторонах и третьих лицах. Стороны, третьи лица, заявители и другие лица, участвующие в деле, активно участвуют и должны это делать в сборе, представлении и изучении доказательств, поскольку это важная часть процесса, которая несет смысл уверенности в нарушенном праве или в необходимости применения права.

От сбора доказательств по собственной инициативе с целью установления фактических обстоятельств дела, суд же полностью освобожден. По мотивированному ходатайству стороны суд в своей компетенции оказывает свое установленное законом, содействие в получении необходимых материалов в порядке, предусмотренном часть 2 статьи 15 ГПК РК.

Суд осуществляет мероприятия по изучению и оценке доказательств, представленных сторонами и другими лицами, участвующими в деле, или полученных по запросу суда, при наличии ходатайств заинтересованных сторон.

Из содержания гражданского процессуального законодательства следует, что субъектами доказывания являются стороны и другие лица, участвующие в деле, а также суд.

Материалы и методы исследования

Для проведения исследования автором привлечен достаточный законодательный материал, а также нарративные источники по проблемам правовых основ использования видеоматериалов в уголовно-процессуальном доказывании.

Методы исследования состоят из совокупности традиционных методов и частных методик, применяемых в сфере доказательственного права и теории доказательств: диалектический метод, рассматривающий правовые явления в их динамике; сравнительно-правовой анализ, позволяющий выявить преимущества правовых норм, закрепленных в законодательствах иных стран для последующей имплементации в национальную систему права; историко-правовой, лежащий в основе выявления значимых для правовой системы событий в контексте тематики исследования. Кроме того, проанализирован эмпирический материал, собранный разными исследователями стран ближнего зарубежья.

Обсуждение и результаты

Содержит понятие судебных доказательств, статья 64 УПК РК: доказательствами по делу являются фактические данные, полученные законным путем, на основании которых в соответствии с предусмотренной законом процедурой суд определяет наличие или отсутствие обстоятельств, обосновывающих требования и возражения сторон, а также иные обстоятельства, имеющие значение для правильного разрешения дела. Указанные фактические данные устанавливаются в ходе:

- Объяснения сторон и так же третьих лиц
- Показаниями свидетелей
- Вещественными доказательствами
- Заключениями экспертов
- Протоколами процессуальных действий и другими документами."

Согласно же части 1 статьи 64 УПК судебными доказательствами являются фактические данные. К информации о юридических фактах и других обстоятельствах, имеющих значение для надлежащего разрешения дела, относятся фактические данные.

Приобретая материалы, доставленные лицами, участвующими в деле, трибунал еще не знает, какая справка в них содержится, представляется истинной или ложной. Доставленные и сконцентрированные доказательственные материалы исследуются и оцениваются судом. Но это не означает, что все они приобретут свойство подтверждений по делу.

Проблема суда складывается в том, дабы определить, какие из доказательственных материалов располагают чертами тяжёбных подтверждений и, следовательно, служат доказательствами.

Суд изучает и оценивает доказательственные материалы с целью отбора тех, какие располагают доказательственную ценность. Суд оценивает подтверждения с позиции их верности, поскольку установление сориентировано для указания правдивых прецедентов после делу.

Закон не определяет всегда материалы, представленные в суд, в качестве доказательств. Неправильные пояснения свидетеля, решения экспертов, разъяснения сторон и остальные недостоверные материалы исключаются судом из состава подтверждений (статья 208 УПК).

Тяжебными подтверждениями следовательно, представляются исключительно надежные практические данные, какие конкретно воспроизводят обстоятельства, располагающие свойство ради дела. Разбор статьи 64 УПК разрешает в утверждении, к тому, что доказательствами являются исключительно таковые практические данные, которые: Во-первых, получены юридическим путем;

Во-вторых, они располагают позицию ближе к делу;

В-третьих, они уточняются способами, предустановленными законом [3].

Согласно статье 77 Конституции: доказательства, приобретенные противозаконным путем, не имеют никакой юридической силы. И как бы не подтверждали позицию одной из сторон, обязаны быть исключены. Доказательства, приобретенные с нарушением закона, признаются не имеющими юридической силы не могут быть допущены в базу судебного решения, в том числе использованы при доказывании обстоятельств, имеющих значимость для дела, согласно части 3 статьи 69 УПК [4].

Глава 69 УПК определяет практические данные, какие недопустимы в качестве доказательств. Практические материалы обязаны быть признаны судом неприемлемыми в свойстве доказательств, если они водились заработаны с нарушением условий закона путем лишения или ограничения гарантированных законом прав лиц, участвующих в деле. Помимо этого, практические данные, приобретенные с нарушением иных норм гражданского судопроизводства при подготовке обстоятельства к судебному разбирательству либо в процессе судебного разбирательства по делу, которые воздействовали или могли воздействовать для достоверность фактических данных, доказательствами не признаются. Например, приобретенные фактические материалы не считаются доказательствами: в частности, приобретенные фактические материалы не считаются подтверждениями:

1) с употреблением насилия, угроз, обмана, и прочих противозаконных действий;

2) применение неверного представления лица, участвующего в деле, сравнительно своих прав и обязанностей, образовавшихся в результате не выяснения, неполноценного или ошибочного объяснения их этому лицу;

3) путем совершения процессуального поведения лицом, не имеющим полномочия осуществлять производство по данному гражданскому делу;

4) с участием в процессуальном действии лица, подлежащего отводу;

- 5) с веским нарушением порядка совершения процессуального действия;
- 6) из неизвестного источника или из источника, который не имеет возможности существовать идентифицирован в судебном заседании;
- 7) применение в процессе доказывания методов, противоречащих сегодняшним научным знаниям.

Непозволительность применения фактических данных в качестве доказательств, а вероятность их ограниченного применения в ходе судебного разбирательства устанавливаются судом по личной инициативе или по ходатайству лиц, участвующих в деле.

Фактические данные, приобретенные с вышеуказанными нарушениями, могут являться использованы в свойстве подтверждения прецедента определенных нарушений и вины лиц, их совершивших. Сообразно пункту 9 Нормативного постановления Верховного Суда Республики Казахстан от 20 марта 2003 года, суд обязан разъяснять предмет доказывания как на этапе подготовки дела к судебному разбирательству, так и в ходе рассмотрения дела по существу [5].

В силу со статьями 64-70 ГПК судам необходимо иметь в виду, что только те доказательства, какие естественно причисляются к предмету спора и в своей совокупности являются достаточными для установления обстоятельств дела, доказательства или опровержения аргументов сторон по существу спора в судебном заседании следует принять во внимание.

Фактические обстоятельства дела, которые, в силу закона, должны быть подтверждены поставленными доказательствами (например, договором, если появляется спор о существенных условиях сделки), не могут являться доказаны никакими прочими доказательствами.

Под оценкой доказательств подразумевается установление относимости, допустимости, правдивости и достаточности доказательств для утверждения всех фактических факторов дела и его правильного разрешения (часть 1 статьи 77 УПК).

Относимость и допустимость доказательств устанавливается судом в соответствии с нормами процессуального и материального права.

Достоверность доказательств означает, что информация, что они предоставляют, отвечает действительности. Статья 70 УПК предусматривает, что доказательства числятся достоверными, если в следствии проверки выясняется, что они соответствуют действительности. Твердость устанавливается в первую очередь качеством источника, из которого была получена информация, и самим процессом получения (формирования) доказательств.

Правила относимости доказательств обусловлены статьей 67 УПК: "Доказательства признаются судом относимыми, если они презентуют собой фактические данные, подтверждающие, опровергающие или ставящие под сомнение заключения о наличии обстоятельств, обладающих значением для дела".

Принимая решение о значимости доказательств, суд истекает из круга запрашиваемых фактов, вес доказательств обуславливается предметом доказывания. При присутствии ассоциации промежуду практическими данными и юридическими фактами и иным обстоятельством по делу, то судом доказательства признаются относящимися к делу. Когда такой связи нет, то представленные в суд доказательственные материалы числятся не относящимися к делу.

Следовательно, вопрос об относимости доказательств решается, предварительно всего, в соответствии с нормами материального права, потому именно в них фиксируются факты, в силу каких эти факты приобретают юридическое значение.

Правильное решение вопроса об актуальности материалов и данных, представленных в качестве доказательств, гарантирует справедливое выяснение всех факторов дела с наименьшими усилиями и ресурсами.

Допустимость доказательств имеет иное правило. Часть 2 статьи 68 УПК гласит: Обстоятельства дела, которые по закону должны быть подтверждены определенными доказательствами, не имеют возможности быть подтверждены никакими прочими доказательствами. " точные правила, касающиеся значительности отдельных доказательств, содержатся в нормах материального права. Например, гражданское право учитывает обязанность заключать определенные сделки в простой письменной форме и указывает, что нарушение данной стати отбирает стороны полномочия в случае возникновения спора подтверждать факт сделки, ее содержание или исполнение свидетельскими показаниями (пункт 1 заметки 153 Гражданского кодекса).

Основные выводы

Чаще всего имеет сложность в определении при подаче иска, относимость доказательств. Отказ суда признать доказательства не относящимися к делу не является препятствием для лица, участвующего в деле, повторно подать ходатайство или запросить те же доказательства. В случае оставления, суд оставляет без удовлетворения ходатайство о проведении исследования и (или) истребование доказательств, лицо, участвующее в деле, вправе сослаться на эти доказательства в апелляционной жалобе, протесте (часть вторая статьи 404 УПК). В этом случае суд апелляционный суд оценивает представленные или запрошенные доказательства с точки зрения относимости (часть вторая статьи 413, часть пятая статьи 420 УПК).

Список использованной литературы:

1. Гражданско-процессуальный кодекс РК, (с изменениями и дополнениями по состоянию на 05.01.2024 г.).
2. Уголовно процессуальный кодекс РК, Кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V ЗРК.

3. О доказательствах в судебном процессе - Д.Ф.Стифен.
https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30907325.

4. Конституция РК (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 19.09.2022 г.).

5. Нормативное постановления Верховного Суда Республики Казахстан от 20 марта 2003 года «О применении судами некоторых норм гражданского процессуального законодательства».

6. Комментарий к Астана: Библиотека Верховного Суда Республики Казахстан, 2016. – 808 стр. Гражданскому процессуальному кодексу Республики Казахстан.

Карагусов Ф.,

член Международной академии
сравнительного права (IACL), д.ю.н., профессор

Баишева Б.

преподаватель политической экономии,
магистр психологии

ВНЕДРЕНИЕ ПРИНЦИПОВ РАЗНООБРАЗИЯ, СПРАВЕДЛИВОСТИ И ИНКЛЮЗИВНОСТИ В СИСТЕМУ РЕГУЛИРОВАНИЯ КОРПОРАТИВНЫХ ОТНОШЕНИЙ В КАЗАХСТАНЕ

Түйіндеме. Бұл мақала заң ғылымдарының докторы, профессор Ирина Викторовна Әмірханованың ғылыми-педагогикалық қызметіне арналған «Балалардың құқықтарын қорғаудың ұлттық және халықаралық аспектілері» тақырыбындағы Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясы аясында (25 сәуір, 2024 ж.) , Алматы, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ заң факультеті), корпоративтік басқаруды құқықтық реттеудің ерекшеліктеріне, әртүрлілікті, теңдікті және инклюзияны қамтамасыз ету үшін сыртқы ынталандыру тетіктері мен ішкі корпоративтік уәждемелердің ең қолайлы үйлесімі туралы авторлардың пікірін қамтиды. (DEI концепциясы деп аталатын) қазақстандық компаниялардағы корпоративтік басқару жүйесінде.

Abstract. This presentation was prepared for the International scientific and practical conference dedicated to the scientific and pedagogical activities of Doctor of Law, Professor Irina Viktorovna Amirkhanova, on the topic: “National and international aspects of the protection of children’s rights” (April 25, 2024, Almaty, Faculty of Law of Al-Farabi Kazakh National University). It contains the authors’ opinion regarding the features of the legal framework for corporate governance, the

most appropriate combination of external incentive mechanisms and internal corporate motivation to ensure diversity, equity and inclusion (the so-called DEI concept) in the corporate governance system in Kazakh companies.

Резюме. Настоящее выступление в рамках Международной научно-практической конференции, посвященной научной и педагогической деятельности д.ю.н., профессора Амирхановой Ирины Викторовны, на тему: «Национальные и международные аспекты защиты прав детей» (25 апреля 2024 г., г. Алматы, юридический факультет КазНУ им. аль-Фараби), содержит мнение авторов относительно особенностей правового регулирования корпоративного управления, наиболее целесообразного сочетания внешних механизмов побуждения и внутрикорпоративной мотивации к обеспечению разнообразия, справедливости и инклюзивности (так называемая концепция DEI) в систему корпоративного управления в казахстанских компаниях.

1. Корпоративные отношения представляют собой особую область отношений, регулируемых гражданским законодательством. Специфика корпоративных правоотношений заключается в существовании отдельных оснований возникновения прав и обязанностей в этой области общественных отношений (в частности, решения собраний, акт учреждения юридического лица, решения его органов, нормы закона и положения применимых национальных стандартов корпоративного управления, корпоративные политики и раскрытие информации), наличии особого круга субъектов этих правоотношений (отдельной категории юридических лиц, их должностных лиц и заинтересованных сторон / стейкхолдеров), существовании обязанностей должностных лиц компании, которые не являются имущественными, но нарушение которых может повлечь имущественную ответственность (т.н. фидуциарные обязанности – *fiduciary duties*), возможности привлечения к имущественной ответственности за причиненные компании убытки по иску третьего лица, известному как производный иск (*derivative action*).

2. С учетом этого, объективным представляется существование отдельной отрасли законодательства (преимущественно / преобладающим образом являющейся составной частью гражданского законодательства), нормы которого своим объектом регулирования имеют именно корпоративные отношения. Она называется корпоративным законодательством. А отрасль юридических знаний, посвященных изучению и развитию корпоративных отношений, можно называть корпоративным правом. В разных правовых системах (в зависимости от того, как именуются являющиеся субъектами этих отношений юридические лица – хозяйственные общества, корпорации или компании) корпоративное законодательство может также именоваться законодательством о компаниях или правом компаний – *corporate law, company law*.

3. Примечательным является то, что в казахстанском праве отсутствуют легальные дефиниции корпоративных отношений и

корпоративного законодательства. Да, в наличии таких дефиниций не усматривается особых выгод. В то же время чрезвычайно важным является однозначное законодательное признание того, что корпоративные отношения регулируются именно гражданским законодательством. Такое признание представляется объективным, потому что субъекты корпоративных отношений (сами корпорации / компании, их участники / акционеры и должностные лица, а тем более – стейкхолдеры) по отношению друг к другу являются самостоятельными и равноправными правосубъектными персонами (и эта объективность вытекает из норм Гражданского кодекса (ГК)).

4. Законодательная констатация этого обстоятельства в нормах ГК представляется необходимой для того, чтобы оградить сферу гражданского оборота, и в частности – корпоративных отношений, от применения не свойственных для регулирования гражданских отношений методов, которое в конечном счете приводит к искажению правовой и социальной действительности.

Следует всегда помнить, что корпоративное законодательство – это (как и гражданское право в целом) право свободного человека, позволяющее ему самостоятельно и без принуждения принимать решения относительно своего имущества и своих отношений с другими лицами, но требующее от него ответственности за собственные действия и недопустимости нарушать права других лиц. Современные нам события, происходящие в мире, свидетельствуют о том, что недостаточная охрана законодательной основы гражданских свобод, равенства субъектов имущественного оборота, автономии воли, диспозитивности в регулировании контрактных отношений, ограничения злоупотреблений положением и т.п. может привести к катастрофическим социальным, экономическим и политическим последствиям.

5. В то же время, юридические понятия корпорации, корпоративного законодательства и корпоративных правоотношений должны получить однозначную, прежде всего, теоретическую основу. В казахстанском праве пока еще нет окончательно согласованных позиций относительно содержания этих понятий.

Анализировать разные точки зрения по этим вопросам в рамках этого выступления нет возможности. Однако отметим, что в определении того, что есть корпоративные отношения, за основу можно взять мнение М.К. Сулейменова о том, что корпоративные отношения – это отношения, «связанные с участием в корпоративных организациях или с управлением ими» [1, с. 23 – 24]. При такой позиции, однако, дискуссионным является вопрос о том, включают ли (должны ли включать) корпоративные отношения также и отношения по учреждению юридического лица (хотя эти вопросы чаще всего регулируются корпоративным законодательством).

В свою очередь, субъектом регулирования именно корпоративным законодательством следует признавать только такие корпорации, которые построены на отделении участия в уставном капитале юридического лица от управления им, на его юридической самостоятельности и его имущественной ответственности по своим обязательствам, а также на управлении им только под ответственность его надлежащим образом сформированных органов.

Корпоративным законодательством не регулируются отношения, не связанные с деятельностью и управлением юридических лиц, являющихся хозяйственными обществами, компаниями. Регулирование хозяйственных товариществ, кооперативов, некоммерческих объединений осуществляется нормами ГК и законодательных актов, не составляющих собой нормы корпоративного законодательства.

6. Особой областью корпоративных отношений является корпоративное управление.

Согласно Принципам корпоративного управления ОЭСР в редакции 2023 года, корпоративное управление представляет собой «систему взаимоотношений между менеджментом компании, её советом директоров, её акционерами и заинтересованными лицами. Корпоративное управление также определяет структуру, с помощью которой устанавливаются цели компании, а также способы достижения этих целей и мониторинг результатов деятельности» [2, с. 6].

В казахстанском праве имеется легальная дефиниция этого понятия, отраженная в актах регулирования банковской деятельности [3, п/п. 11) п. 2]. Она во много сходна с определением, предложенным в Принципах ОЭСР, однако в орбиту отношений по корпоративному управлению она также включает руководящих работников и (почему-то!) аудиторов банков. Хотя и предназначенная регулировать статус банков, при необходимости, эта дефиниция, являясь правовой нормой, может применяться по аналогии.

В свою очередь, казахстанский Кодекс корпоративного управления (ККУ) определяет корпоративное управление, в полной мере воспроизводя дефиницию, содержащуюся в Принципах ОЭСР [4, с. 4]. Сам ККУ не является источником правового регулирования, будучи предназначенным служить национальным стандартом корпоративного управления в Казахстане [5, ст. 26-2]. Однако, поскольку ККУ разработан и согласован не в полном соответствии с применимыми нормами закона (принятыми после утверждения ККУ), его признание и использование именно как такого национального стандарта еще остается не бесспорным. Вместе с тем, безусловно, он в любом случае сохраняет свою ценность как источник идей для формирования собственных систем корпоративного управления в отдельных компаниях.

7. Несмотря на то, что все эти определения позволяют получить представление о субъектах и содержании отношений в области

корпоративного управления, они представляются не безупречными с юридической точки зрения, поскольку, например, в качестве субъектов отношений предусматривают неправосубъектные образования (в частности, органы компании), а также недостаточно определенно указывают на объект соответствующих правоотношений.

Поэтому, в традициях казахстанской правовой теории представляется целесообразным определить корпоративное управление как систему управления корпорацией, включающую организационную структуру компании, ее внутренние правила и [бизнес-]процессы, а также практику их соблюдения, с помощью которых осуществляется руководство деятельностью компании, контроль над ней, и обеспечивается соблюдение прав заинтересованных сторон.

Субъектами отношений по корпоративному управлению являются сама компания в лице ее органов и ее должностные лица, а также ее акционеры / участники, осуществляющие свои права в отношении компании посредством реализации компетенции общего собрания акционеров / участников или подачи производного иска.

8. С учетом вышеизложенного, следует понимать, что ГК практически не регулирует корпоративное управление. Более того, корпоративное управление не регулируется в полном объеме и нормами собственно корпоративного законодательства. И философским вопросом является то, насколько корпоративное законодательство вообще должно регулировать корпоративное управление.

В частности, законодательство может (и должно) обеспечить соблюдение только некоторых из компонентов надлежащего корпоративного управления (они отражены в предложенном выше определении корпоративного управления). Более того, видится необходимым усиление законодательного регулирования по целому ряду соответствующих моментов (в частности, в регулировании корпоративного устройства, статуса должностных лиц компании и, возможно, в требовании утверждения некоторых корпоративных политик и кодексов (не только, кодекса корпоративного управления) компаний).

Вместе с тем, опыт свидетельствует о том, что существенным компонентом надлежащей системы корпоративного управления является (и должна признаваться) практика соблюдения в компании собственных политик и правил. При этом соответствующие процедуры и такое соблюдение не могут хоть в какой-то степени эффективно регулироваться законом.

9. Следует понимать, что основой / залогом хорошей практики корпоративного управления является не столько закон, сколько предположение / презумпция ответственного и профессионального отношения корпоративных должностных лиц (директоров и менеджеров) компаний. В обеспечении соответствия такой презумпции закон ограничен в возможностях

воздействия. Например, закон может требовать избрания определенного числа независимых директоров, но обеспечение их действительной независимости и объективности суждений, контроль надлежащей оценки исполнения ими своей роли и многие другие аспекты не могут обеспечиваться законом. Это может быть лишь хорошей практикой поведения директоров и менеджеров.

Поэтому в большинстве вопросов, относящихся к корпоративному управлению законодательное регулирование просто невозможно. В связи с этим политики и методологи в области корпоративного управления рассчитывают на сознание тех, кто вовлечен в эту сферу отношений: без ответственного и осознанного подхода достижение целей корпоративного управления (в т.ч. целей устойчивого развития) может быть иллюзорной идеей. Например, научные исследования последних лет показали, что присутствие женщин в советах директоров компаний способствует улучшению работы советов, но формальное соответствие рекомендации о гендерном разнообразии в составах советов директоров еще не привело какому-то осязаемому устойчивому улучшению ситуации в глобальном масштабе, а тем более - на локальном уровне в Казахстане.

10. Современной моделью корпоративного управления считается такая интегрированная система, которая в процессе управления компаниями, ведения их деятельности и их взаимоотношений с заинтересованными сторонами учитывает экологические, социальные и управленческие факторы (ЭСКУ / ESG) в целях содействия устойчивому развитию. Упомянутые ЭСКУ-факторы (ESG-факторы) также определяются как факторы устойчивого развития, которые должны приниматься во внимание, в частности, при формировании и осуществлении корпоративного управления на уровне отдельных компаний.

Ключевой характеристикой такого корпоративного управления является профессиональное стратегическое руководство компанией, осуществляемое советом директоров. В зависимости от того, насколько сознательно и продуманно сформирован ее совет директоров, зависит успех существующего в компании корпоративного управления. В связи с этим на глобальном уровне продолжается поиск и продвижение новых подходов для того, чтобы идея ESG-интегрированного корпоративного управления стало повсеместной практикой. Одной из таких современных концепций, которые позволяют смотреть на процесс улучшения в компаниях под отдельным углом зрения, является концепция DEI (*diversity, equity, inclusivity*) – разнообразие, справедливость, инклюзивность.

11. Разнообразие, справедливость и инклюзивность часто группируются вместе, поскольку они взаимосвязаны, и только в таком сочетании проявляется их истинное влияние.

Разнообразие относится к тому, кто представлен в составе органов компании и в трудовом коллективе в целом. Некоторые примеры разнообразия

на рабочих местах включают гендерное разнообразие (каков состав мужчин, женщин и небинарных людей в данной популяции?), возрастное разнообразие (являются ли члены совета директоров или работники компании в целом представителями в основном одного поколения или есть смешанные возрасты?), этническое разнообразие (имеют ли члены совета директоров или работники компании в общие национальные или культурные традиции, или они имеют разное происхождение?).

Справедливость означает справедливое обращение со всеми людьми, при котором существующие нормы, практика и политика гарантируют, что идентичность не будет предсказывать возможности или результаты на рабочем месте. Справедливость отличается от равенства тонким, но важным образом. В то время как равенство предполагает, что ко всем людям следует относиться одинаково, справедливость учитывает уникальные обстоятельства человека, соответствующим образом корректируя обращение, чтобы конечный результат был равным.

Инклюзивность относится к тому, как сотрудники воспринимают свое рабочее место, и в какой степени компанией охватываются все ее сотрудники, позволяет ли она им вносить значимый вклад развитие компании. Компании, которые намерены нанимать разнообразную рабочую силу, также должны стремиться развивать достаточно инклюзивную культуру, чтобы все сотрудники чувствовали, что их голоса будут услышаны, что крайне важно, если организации хотят сохранить свои таланты и раскрыть потенциал своей разнообразной рабочей силы.

12. Помимо способствования прибыльности компании, выделяется следующие еще пять ключевых областей, в которых инклюзивность и разнообразие могут существенно повлиять на общую эффективность компании: привлечение талантов (организации, которые следят за демографическим профилем своих сотрудников, могут лучше удерживать лучших сотрудников, одновременно следя за тем, чтобы разнообразные таланты не были потеряны), улучшение качества принятия корпоративных и управленческих решений (разнообразие позволяет использовать множество точек зрения в периоды, когда необходимы более совершенные навыки решения проблем и видение), повышение понимания клиентов и инноваций (разнородные команды обычно более инновационны и лучше предвидят изменения), повышение мотивации и удовлетворенности сотрудников, а также улучшение глобального имиджа компании [7].

13. Советы директоров являются агентами критических перемен. Эффективные советы директоров – это такие, которые продолжают выяснять, делают ли они и руководство компании достаточно усилий для стимулирования изменений, и если да, то в какой степени. Сегодня повестки дня советов директоров более насыщены, чем когда-либо прежде, а проблемы и новые области, за которыми советам директоров необходимо быть в курсе, только

возрастают. Поскольку компании стремятся создать более справедливые и сбалансированные органы управления с реальным разнообразием взглядов, директорам необходимо продолжать уделять внимание гендерному паритету для достижения прогресса.

14. Разнообразие в советах директоров компаний имеет огромное значение. Состав совета директоров является важным аспектом корпоративного управления, одним из столпов ESG-профиля компании. Считается, что более гендерно-разнообразный совет директоров может лучше представлять компанию и/или идентифицироваться со своими клиентами, предлагать разнообразные мнения/идеи и помогать компании конкурировать и адаптироваться к изменениям в своей отрасли [6].

Согласно исследованиям, представительство женщин в советах директоров и на руководящих должностях приводит к повышению производительности (положительная рентабельность капитала, рентабельность активов, рентабельность инвестиций), более высоким бухгалтерским доходам и положительному влиянию на управление рисками и взаимодействие с сообществом. Например, компании с большим гендерным разнообразием в совете директоров на 60% чаще снижают интенсивность энергопотребления, на 39% чаще сокращают выбросы парниковых газов и на 46% чаще сокращают потребление воды. При этом во всем мире женщины занимают лишь 19,7% мест в советах директоров, 6,7% председателей советов директоров, 5% постов генеральных директоров и 15,7% должностей финансовых директоров [8].

15. По вопросу формирования совета директоров концепция DEI основывается на том, что важно не использовать по умолчанию исторические профили опыта при избрании членов совета директоров. Нужно всегда задавать такие вопросы, как: имеем ли мы необходимое сочетание опыта, навыков и опыта, чтобы добиться успеха в свете сложностей сегодняшнего дня; в какой степени мы, как совет директоров, соблюдаем осторожность при выборе кандидатов в совет директоров или высшее руководство; собираемся ли мы по умолчанию сужать поиск кандидатов с историческим опытом предыдущего опыта работы генеральным директором, или мы готовы пойти на риск, чтобы найти лидеров будущего; насколько много внимания мы уделяем предыдущим должностям в руководстве или совете директоров по сравнению с набором навыков, способностей, лидерства и деловой хватки, которые могут непреднамеренно исключать ряд высококачественных кандидатов-женщин?

При этом необходимо проявлять творческий подход к созданию эффективной практики управления компанией, спрашивать себя: какие творческие решения могут применять руководство и совет директоров, чтобы предоставить женщинам больше возможностей для получения опыта управления; рассматривали ли мы возможность размещения кандидатов с высоким потенциалом в советах директоров наших дочерних компаний или других организаций, чтобы стимулировать не только наши собственные органы управления, но и корпоративные каналы продвижения в более широком

смысле?

16. В свою очередь, применительно к членам трудового коллектива при реализации кадровой политики компании и обеспечения внутреннего карьерного роста работников компании также очень важно регулярно проверять данные и прогресс действующей в компании системы продвижения с помощью анализа таких вопросов, как: уделяем ли мы достаточно времени проверке наших данных и результатов наших усилий по продвижению женщин; как быстро в состав наших топ-менеджеров добавляются женщины; продвигают ли наши системы продвижения женщин такими же темпами, как и мужчин; теряем ли мы женщин-лидеров в процессе продвижения? [9]

17. Мы являемся свидетелями активных изменений на локальном и глобальном уровнях во многих аспектах деятельности: экономической, экологической, образовательной, геополитической и других. Следование политике DEI, которая нацелена на справедливую интеграцию в процессы развития и управления компании людей разнообразной идентичности, дает возможность компаниям развиваться устойчиво и сбалансированно. Если органы компаний будут отражать существующее разнообразие в обществе, то в них будут полноправно включены представители разных категорий граждан, то такие компании естественным образом будут работать на благо всего общества.

Так как такой подход не может регулироваться законодательно, он должен стать частью корпоративных политик / внутренних правил каждой компании и осознанно соблюдаться ими в своей ежедневной практике.

Источники:

1. Сулейменов М.К. Гражданское право и корпоративные отношения: проблемы теории и практики. Сборник материалов ежегодных цивилистических чтений, 13 – 14 мая 2013 г. - Алматы, 2013.

2. OECD (2023), G20/OECD Principles of Corporate Governance 2023, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/ed750b30-en>

3. Правила формирования системы управления рисками и внутреннего контроля для банков второго уровня, филиалов банков-нерезидентов Республики Казахстан, утвержденные постановлением Правления Национального Банка Республики Казахстан от 12 ноября 2019 г. № 188, <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1900019632>

4. Казахстанский (страновой) кодекс корпоративного управления, одобренный решением Президиума Национальной палаты Предпринимателей Республики Казахстан «Атамекен» № 4 от 27 апреля 2021 года г. и согласованный Агентством по регулированию и развитию финансового рынка Республики Казахстан от 21 ноября 2023 года, <https://atameken.kz/uploads/content/files/Кодекс%20финиш.pdf>

5. Закон Республики Казахстан от 4 июля 2013 г. № 129-V «О Национальной палате предпринимателей Республики Казахстан», с изменениями и дополнениями, <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1300000129>

6. MLPF&S, Women: the X-factor (07.03.2018), https://mlaem.fs.ml.com/content/dam/ML/bulletin/PDFs/ml_women-the-X-factor-BAML-Report.pdf

7. McKinsey & Co., What is diversity, equity, and inclusion? (17.08.2022), <https://www.mckinsey.com/featured-insights/mckinsey-explainers/what-is-diversity-equity-and-inclusion>

8. IFC, Women on Boards and in Business Leadership: Breaking down women's barriers to board directorships and senior management positions, <https://www.ifc.org/en/what-we-do/sector-expertise/corporate-governance/women-boards-business-leadership>

9. A Deloitte Global report on gender diversity on boards and women in leadership: Women in the boardroom, 8th edition, <https://www2.deloitte.com/us/en/insights/topics/leadership/women-in-the-boardroom.html>

Каримова А.О., студентка 2 курса
Казанский инновационный университет
имени В.Г. Тимирязова (ИЭУП), г. Казань, Российская Федерация

Научный руководитель: д.ю.н., проф. **Томашевский К.Л.**

ТРУДОВЫЕ ПРАВА НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ В РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ И В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Вопрос защиты прав несовершеннолетних в трудовых правоотношениях несомненно актуален. На сегодняшний день наблюдается тенденция, когда занятость несовершеннолетних на рынке труда возрастает. Универсальные международно-правовые акты закрепляют основы защиты прав детей в области труда и обязывают государства устанавливать минимальный возраст при приеме на работу, а также запрещать несовершеннолетним устраиваться на работу, которая вредит их здоровью. Так, согласно основополагающей Конвенции МОТ №138 1973 года о минимальном возрасте общий минимальный возраст для приёма на работу в 15 лет (с 13 лет для легких работ) и минимальный возраст для опасных работ в 18 лет (с 16 лет при определенных строгих условиях) [4, с. 485].

Для проведения исследования нами был использован сравнительно-правовой метод на основе анализа законодательства России и Казахстана в сфере трудовых прав несовершеннолетних детей. Во внимание были взяты нормы конвенции МОТ №1381973 года, трудовые кодексы, законы и иные нормативные правовые акты, регулирующие труд несовершеннолетних.

Основными принципами трудового законодательства в Российской Федерации и Республики Казахстан является запрещение дискриминации в сфере труда (в том числе по признаку возраста), запрещения принудительного

труда и наихудших форм детского труда. Уполномоченные государственные органы (государственная инспекция труда, прокуратура) осуществляют контроль за защитой прав несовершеннолетних.

В России, как и в Казахстане, согласно Трудовым кодексом обеих стран, заключение трудового договора допускается с гражданами, достигшими шестнадцатилетнего возраста. При заключении трудового договора работодатель обязан учитывать возраст несовершеннолетнего ребенка, так как именно возраст играет важную роль при нормировании продолжительности рабочего времени.

Важно отметить, что согласно трудовым кодексами обеих стран трудовой договор может быть заключен и раньше шестнадцати лет:

- вслучаях, когда несовершеннолетний, достигший пятнадцати лет и получивший общее образование, может заключать трудовой договор для выполнения легкого труда, не причиняющего вреда его здоровью;

- с письменного согласия родителя (попечителя) и органа опеки и попечительства закон позволяет брать на работу четырнадцатилетнего ребенка, но только для выполнения легкого труда в свободное от учебы время, не причиняющей вреда здоровью и процессу обучения.

Кроме того, ребенок, не достигший четырнадцати лет, имеет право работать в организациях кинематографии, театрах, участвовать в концертах или цирковых представлениях (ст.63 ТК РФ, ст.31 ТК РК). В данном случае также необходимо согласие одного из родителей и органа опеки и попечительства. Однако, трудовой договор в этом случае подписывает не ребенок, а его родитель или иной законный представитель.

Особенностью содержания трудового договора является то, что подросткам в возрасте до 18 лет не устанавливается испытание при приеме на работу. С несовершеннолетними работниками нельзя заключать письменные договоры о полной индивидуальной или коллективной материальной ответственности [2, с. 291].

Законы обеих стран запрещают привлекать таких работников к работе с вредными и опасными условиями труда, а также привлекать их к работе, которая может причинить вред их здоровью и нравственному развитию (игорный бизнес, работа в ночных клубах, торговля спиртных напитков и т.п.). Тяжелые работы и работы с вредными или опасными условиями труда, при выполнении которых запрещается применение труда лиц, моложе 18 лет, объединены по видам работ (например «Лесозаготовительные работы, лесосплав и подсочка леса»), производствам («Деревообрабатывающие производства») и отраслям хозяйства («Транспорт», «Связь»). Запрещены работы с радиоактивными веществами и источниками ионизирующих излучений; работы с канцерогенными веществами, продуктами и препаратами; работы в замкнутых пространствах и многие другие. [3, с. 561]

При прохождении производственной практики (производственного обучения) учащиеся общеобразовательных и образовательных учреждений начального профессионального образования, студенты образовательных

учреждений среднего профессионального образования, достигшие 16-летнего возраста, могут находиться на таких работах, не свыше 4 часов в день при условии строгого соблюдения на этих работах санитарных правил и норм и правил по охране труда. Разрешение на прохождение производственной практики не распространяется на отдельные условия и виды работ (работа на высоте, верхолазные, взрывоопасные работы, подземные и подводные работы) [3, с. 561].

Стоит отметить, что в России и в Казахстане, лиц, не достигших 18-летнего возраста, нельзя привлекать к работам, выполняемым вахтовым методом, а также к работе по совместительству.

Ежегодный основной оплачиваемый отпуск работникам, не достигшим 18-летнего возраста, предоставляется продолжительностью 31 календарный день в любое удобное для них время. Причем реализовать свое право на отпуск за первый год работы они могут и до истечения 6 месяцев непрерывной работы. Кроме того, отпуск лицам моложе 18 лет должен предоставляться ежегодно. Перенесение отпуска на следующий год запрещен. Не допускается и досрочный отзыв таких работников из отпуска, а также замена им отпуска денежной компенсацией [3, с. 565].

Если работник реализует свое право на указанный отпуск после того, как он уже достиг 18-летнего возраста, то его продолжительность определяется пропорционально отработанному времени до и после совершеннолетия.

В России и в Казахстане, все работники моложе 18 лет проходят обязательные при поступлении на работу и периодические медицинские осмотры. Такая мера установлена в целях охраны здоровья, как самих работников, так и граждан, соприкасающихся с ними в процессе труда [1, с. 100].

На основе вышеизложенного, можно сделать вывод, что в России и в Казахстане четко регламентированы права несовершеннолетних в области труда. Целями государственной политики обеих стран в отношении несовершеннолетних работников в сфере труда, является обеспечение их прав на защиту от экономической эксплуатации и от выполнения любой работы, которая может предоставлять опасность их здоровью или служить препятствием в получении образования, либо же наносить ущерб их физическому, умственному и нравственному развитию, а также создание возможностей для эффективной самореализации молодежи. Для достижения указанных целей установлен минимальный возраст при приеме на работу, определены особые требования к предоставляемой работе, продолжительности рабочего времени и другим условиям труда.

Однако в России и в Казахстане в трудовом законодательстве нет четкого определения термина «легкий труд», в этой связи, полагаем, что он нуждается в легальном определении.

Библиографический список

1. Ахметова А., Ахметова Г., Трудовое право Республики Казахстан. Учебник. – Алматы: «Нур-пресс», 2005. – 455 с.

2. Трудовое право: учебник / под ред. С.Н. Ерёмина, Е.А. Степанова. – М.: ИНФРА-М, 2023. –331 с.

3. Трудовое право России: Учебник / Под общ. ред. Ю.П. Орловского, А.Ф. Нуртдиновой.– М.: Юрид. фирма«КОНТРАКТ», «ИНФРА-М», 2008.– 608 с.

4. Мацкевич, О.В. Трудовое право: Учебник для бакалавриата / О.В. Мацкевич, А.Н. Приженникова, А.В. Буянова. – М.: Прометей, 2022. – 570 с.

Ж.А. Қарабаева

Магистрант әл-Фараби атындағы ҚазҰУ,
Алматы қ., Қазақстан Республикасы

Г.М. Атаханова

Қылмыстық құқық, қылмыстық-іс жүргізу және криминалистика
кафедрасының оқытушысы, з.ғ.к., профессор,
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы қ.

СОТ САРАПТАМАСЫНЫҢ ӘДІСТЕРІ ТУРАЛЫ ІЛІМДІ ДАМУДЫҢ МАҢЫЗЫ

Аннотация: Мақалада сот сараптамасының жалпы теориясының әдістері туралы ілімнің дамуы, сот сараптамасы теориясы мен сараптамалық қызмет әдістерін қалыптастыру, сараптамалық қызмет әдістерінің даму тенденциялары мәселелері қарастырылды.

Кілт сөздер: сот сараптамасы, әдістеме, сараптамалық есеп, сарапшы, сараптамалық тәжірибе.

Abstract: the article discusses the development of the doctrine of the methods of the general theory of Forensic Science, the formation of the theory of Forensic Science and methods of expert activity, trends in the development of methods of expert activity.

Keywords: forensic examination, methodology, expert report, expert, expert practice.

Аннотация: в статье рассмотрены вопросы развития учения о методах общей теории судебной экспертизы, формирования теории судебной экспертизы и методов экспертной деятельности, тенденции развития методов экспертной деятельности.

Ключевые слова: судебная экспертиза, методика, экспертный учет, эксперт, экспертный опыт.

Сот сараптамасының жалпы теориясының әдістері мен практикалық сараптамалық іс-әрекеттің әдістерінің айырмашылығын, сондай-ақ ғылыми және практикалық танымды, ғылыми зерттеу әдістерін практикалық сараптамалық іс-әрекеттің әдістерін ажырату аса маңызды.

Сот сараптамасының жалпы теориясының әдістері туралы ілімнің дамуының негізгі тенденцияларын Р.С. Белкин және Т.В. Аверьянова [1] ұсынды:

- қолданылатын ұғымдарды біріздендіру және ұғымдық аппаратты кеңейту;
- оқытудың жіктеу бөлігін жетілдіру;
- әдістер туралы оқытудың операциялық бөлігін одан әрі дамыту;
- оқу-жаттығу деректерін қолданудың пәндік саласын одан әрі зерттеу.

Сот сараптамасының жалпы теориясының әдістемесі практикалық қызметтің әдістерін қажетті элемент ретінде қамтиды. Т. В. Аверьянова сот сараптамасы теориясы мен сараптамалық қызмет әдістерін қалыптастыру және қолдану заңдылықтарын тұжырымдады, сонымен қатар ғылыми білім алу әдістерін практикалық қызмет әдістеріне айналдыру мәселесін қарастырды. Қарастырған заңдылықтардың қатарына мыналар жатады: "базалық білімді дамыту нәтижесінде таным әдістерінің пайда болуы; ғылымдағы интеграциялық процестердің және таным құралдарын дамытудың салдары ретінде сабақтас ғылым әдістерін алу; сараптамалық практиканың өсіп келе жатқан қажеттіліктерін, әсіресе нақты сараптамалық міндеттерді зерттеу әдістерін қалыптастыруға айқындаушы әсер ету; әдісті таңдаудың ситуациялық тәуелділігі; әдісті қолданудың ситуациялық тәуелділігі; әдістің заңдылықтары, ғылыми және практикалық таным әдістерінің кешенін қолдануды анықтайды .

Менің ойымша, практикалық іс-әрекет әдістері тиісті ғылыми әдістерге, қызмет объектісінің сипаты мен қасиеттеріне, нақты практикалық мәселелерді шешу тәжірибесіне негізделеді. Қызметтің басқа салаларында қолданылатын барлық техникалық құралдар мен әдістерді сараптамалық тәжірибеде қолдану үшін ұсынуға болмайды. Сараптамалық есептерді шешу әдістеріне нақты талаптар қойылады:

- қолданылатын зерттеу әдістері заттай дәлелдемелердің болмысының бұзылуына немесе өзгеруіне әкелмеуі тиіс, яғни бұзбайтын болуы тиіс;
- сараптамалық практика үшін ұсынылатын әдістер ғылыми негізделген және эксперименталды түрде тексерілуі тиіс;
- әдістерді қолдану нәтижелері процестің барлық қатысушылары үшін айқын болуы керек;
- сараптама процесінде әдістерді қолдану азаматтардың заңды мүдделері мен құқықтарына нұқсан келтірмеуге, олардың ар-намысы мен қадір-қасиетін төмендетпеуге тиіс.

Сараптамалық практиканы жалпылауға негізделген әдістердің жіктеуі үшін құру қолданылатын әдістерді тіркеуге және оларды сот

сараптамасында ғылым мен техниканың заманауи мүмкіндіктерін пайдалану тұрғысынан талдауға мүмкіндік берді [2]. Сараптамалық қызмет әдістерінің даму тенденцияларын анықтауға болады:

- сараптамалық әдістер шеңберін кеңейту;
- зерттеу әдістерін өзгерту;
- әдістердің тиімділігін арттыру;
- бұзбайтын зерттеу әдістерін басым дамыту;
- зерттеу әдістерін объективтендіру (сараптама объектілерін зерттеудің математикалық әдістерін қолдану практикасын кеңейту және сараптамалық есептерді автоматтандырылған шешу). Е.Р. Российская бұл тізімді сараптамалық әдістердің күрделенуі сияқты тенденциялармен толықтырады, олар біртекті және гетерогенді әдістерді кешендеу; ұсынылған әдістер негізінде сараптамалық әдістерді біріздендіру [3].

Сараптамалық зерттеу әдісінің тиімділігі ең аз уақыт, еңбек және материалдық шығындармен зерттеу объектісі туралы ақпараттың максималды көлемін алу мүмкіндігімен анықталады. Нәтижелерге дәлдік, айқындық, сенімділік талаптары қойылады. Заманауи ғылыми жетістіктерді енгізу зерттелетін объектілердің ауқымын кеңейтуге, жаңа қасиеттерді анықтауға, қолданыстағы қасиеттерді жетілдіруге және заттай дәлелдемелерді зерттеудің түбегейлі жаңа әдістемелерін жасауға мүмкіндік береді. Сот сараптамасының заманауи тәжірибесі объектіні тану мүмкіндіктерін кеңейтетін зерттеудің ең тиімді әдістерін енгізу жолымен жүреді. Сарапшының зерттеу әдістемесіне кіретін белгілі бір әдісті таңдауының орындылығы анықталған ақпарат көлемімен және оның қойылған міндетті шешу үшін маңыздылығымен; әмбебаптық; сенімділік (сенімді және қайталанатын нәтижелер алу мүмкіндігі); әрі қарай зерттеу үшін объектіні сақтау мүмкіндігі; әдістің сезімталдығы және зерттеу жүргізу үшін қажетті материалдардың көлемі; экспрессивті; жабдыққа материалдық шығындар сияқты бірқатар критерийлермен анықталады.

Дегенмен, әдістер кешені сарапшы жүгінетін арсеналдың бөлігі болып табылады. Оның барлық зерттеулері белгілі бір бағдарлама (алгоритм) бойынша құрылады. Алгоритмнің рөлін сараптамалық әдіс, яғни белгілі бір рецепт жүйесі орындайды. Оны бағалау әдістемесі мен критерийлеріне жауап беруі керек талаптар Т.В. Аверьянова, Р.С. Белкин, М.А. Бондарь, Ю.Г. Корухов, Д.Я. Мирский, Б.С. Митричев, В.Ф. Орлова, А.Р. Шляхов және сот сараптамасы саласындағы басқа да жетекші ғалымдардың еңбектерінде көрсетілген.

Сараптамалық әдістеменің өзегі сараптамалық мәселені ұтымды шешу болып табылады.

Тәжірибе көрсеткендей, жаңа әдістемелерді құрудың түпкі мақсаты тергеу мен сотқа ұсынылатын деректердің көлемін кеңейту, сараптама жүргізу

мерзімдерін қысқарту, уақыт шығындарын азайту, шешілмеген мәселелерді азайту, сараптамалық міндеттерді шешудің ғылыми деңгейі мен толықтығын арттыру болып табылады.

Сараптамалық практиканың перспективалық міндеті сараптамалық зерттеулердің түрлері мен кіші түрлері бойынша әдістемелерді жүйелеу және стандарттау болып табылады, бұл оларды ұсынудың бірлігін қамтамасыз етеді.

Әдістемелерді әзірлеу мен енгізуде олардың ғылыми, негізділігі мен сенімділігінің кепілі болып табылатын сараптамалық мекемелер жүйесінде оларды сынақтан өткізу шешуші рөл атқарады.

Сараптама мәселелерін шешудің әдістемелік негіздерін әзірлеу деңгейіне байланысты оларды шешуді таңдау да әртүрлі. Кейбір жағдайларда бұл есептерді шешуді автоматтандыру, басқаларында-сарапшының жұмысын жеңілдету, үшіншіден-деректер банкін пайдалану болып табылады. Алайда, кез-келген нысанда зерттеу процесін немесе оның бөліктерін автоматтандыру міндеттерді шешудің объективтілігін, жеделдігін арттырады және оның мүмкіндіктерін кеңейтеді.

Криминалистикалық сараптама тәжірибесінде дәстүрлі түрде объектінің қасиеттерінің маңыздылығын бағалауды рәсімдеу үрдісі қалыптасты. Бұл бағытта объектілерді сипаттаудың алгоритмдік жүйелерін құру кезінде формализацияны арттыру маңызды болуы керек. Формализацияның сапалық және сандық деңгейлерде үйлесуі кезінде диалогтық, есептелген компоненттер мен ЖЗШ-ны қолдануды қамтитын кешенді жүйелер құрылады. Алайда, автоматтандыру формасының негізгі құрамдас бөлігі сараптамалық жүйелер болуы керек.

Қазіргі уақытта сараптамалық практиканы перспективалық дамыту бағыттарының бірі сараптамалық міндеттерді автоматтандырылған шешудің бағдарламалық жүйелерін құру болып табылады. Бұл бағыт деректерді автоматтандырылған жинау мен өңдеуді, деректер банктерін, мәліметтер базасын және ААЖЖ құруды, сондай-ақ сараптама міндеттерін автоматтандырылған шешу үшін сараптамалық жүйелерді әзірлеуді қамтуы мүмкін басқалармен байланысты.

Сараптама өндірісін ақпараттық қамтамасыз етуді және сараптама саласындағы ғылыми зерттеулерді ұйымдастыру жөніндегі жұмыстар негізінде құрылатын нақты сараптама объектілері туралы нақты мәліметтерді қамтитын деректер банктері сараптамалық практика үшін аса маңызды.

Сараптамалық зерттеулерде ЖЗШ қолдану сараптаманың жіктеу және диагностикалық міндеттерінің толық шешімін алуға, сондай-ақ зерттелетін объектінің қасиеттерінің бір мәнді айқындылығы жағдайында оның топтық тиесілігін анықтау бойынша сәйкестендіру міндеттерін шешуді айтарлықтай ілгерілетуге мүмкіндік береді.

Сараптама мәселелерін шешуге арналған автоматтандырылған бағдарламалық жүйелерді әзірлеу математикалық модельдеуге негізделген. Тәжірибе көрсеткендей, сараптаманың жиі кездесетін мәселелерін шешуге арналған бағдарламалық жүйелерді әзірлеу ең перспективалы және тиімді; шешудің қарапайым алгоритмі бар есептер; компьютерлерді қолданбай шешу мүмкін емес ең көп уақытты қажет ететін есептер болып табылады. КС-ті практикалық іске асыру сарапшылардың АЖО құру проблемасымен тығыз байланысты. Тәжірибелік қызметтің құрамдас бөліктерінің бірі-сараптамалық жүйелер. Сараптамалық жүйелер сот сараптамасында әлі тиісті дамымаған, бірақ болашақ олардың артында екені сөзсіз.

Зерттеу процесін объективті ететін жаңа әдістерді, соның ішінде математикалық әдістерді әзірлеу сот сараптамасының мәселелерін шешуде эвристикалық тәсілді қолдану аясын тарылтады.

Ғылымдардың өзара енуі ғылыми зерттеу әдістерінің өзара енуімен қатар жүреді, олардың әрқайсысын байытады. Дәл осы жолда, әдетте, сот сараптамасының жалпы теориясының жаңа ғылыми әдістері қалыптасуда.

Сонымен қатар, сот сараптамасының жалпы теориясының әдістерін қалыптастыру қолданыстағы сараптамалық тәжірибе аясында жүреді. Нақты сараптамалық тапсырмаларды орындау барысында ғылыми шешімді қажет ететін мәселелер туындайды. Бұл мәселелерді шешу сот сараптамасының жалпы теориясының элементін құрайтын жеке сараптама теориясының мақсатына айналады.

Жоғарыда айтылғандардың жарқын мысалы-біз физика-математикалық модельдеу негізінде жасаған, алғашқы байланыс кезінде көлік құралының жылдамдығын анықтауға мүмкіндік беретін теория.

Соңғы жылдары сараптамалық зерттеулердің жаңа объектілерінің, оның ішінде микрообъектілердің пайда болуына байланысты сараптамалық зерттеудің бұзбайтын әдістеріне қызығушылық артты. Мұндай әдістерді әзірлеу әдістер туралы ілімнің басым бағыттарының біріне айналды. Заттай дәлелдемелерді зерттеудің бұзбайтын әдістерін қолдану теориясының тұжырымдамалық негіздерін Е .Р. Российская негіздеді [4]. Ол әдістің сараптама объектілеріне әсер ету дәрежесі, оның сарапшы таңдауын анықтайтын фактор ретінде, ең бастысы болуы мүмкін екенін атап өтті, өйткені сот сараптамалары мен зерттеулерін жүргізу кезінде зерттелетін объектілер заттай дәлелдемелер болып табылады, олар сот талқылауында қолданылатын жеделдік қағидатына сәйкес сотқа өзгеріссіз ұсынылуы керек. Заттай дәлелдемелердің сақталуы сондай-ақ қайта сараптама тағайындау мүмкіндігін анықтайды. Мұндай әдістердің тиімділігінің жарқын мысалы-оның рентгендік әдістердің мүмкіндіктерін талдауы.

Әдебиеттер тізімі:

1. Основы судебной экспертизы. Ч. 1. Общая теория./ Кол. авторов. - М., 1997. С. 18-33.

2. Аверьянова Т.В. Методы решения экспертных задач, классификация методов и методик // Основы судебной экспертизы. Ч. 1. Общая теория. - М., 1997. С. 243.

3. Российская Е.Р. Концептуальные основы теории неразрушающих методов исследования вещественных доказательств. Автореферат дисс. ... доктора юрид. наук. - М., 1993. С. 14.

4. Российская Е.Р. Рентгеноструктурный анализ в криминалистике и судебной экспертизе. - Киев, 1992

Шонабай С.С.

Заң факультеті,
құқықтану мамандығы 3 курс студенті

Ғылыми жетекшісі: PhD докторы

Мырзатаев Н.Д.

ЭЛЕКТРОНДЫ САТЫП АЛУ САТУ МІНДЕТТЕМЕНІ ОРЫНДАМАҒАНЫ ҮШІН ЖАУАПКЕРШІЛІК

Кілттік сөздер: міндеттеме, ақшалай міндеттеме, қарыз ақша, жауапкершілік.

Ең бірінші міндеттемені орындамағаны үшін жауапкершіліктің мәнін ашпастан бұрын біз міндеттемені не екенің анықтап алуымыз керек. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің 268 бабына сәйкес міндеттеме бұл бір адам (борышкер) басқа адамның (кредитордың) пайдасына мүлік беру, жұмыс орындау, ақша төлеу және тағы да сол сияқты белгілі бір әрекеттер жасауға не белгілі бір әрекет жасаудан тартынуға міндетті, ал кредитордың борышкерден өз міндеттерін орындауын талап етуге құқығы бар азаматтың құқықтарының бірі.¹ Міндеттемелік құқыққа сәйкес кредитор борышкерден атқарылғанды қабылдауға міндетті. Міндеттеме құқығы жүргізетін шарттар Азаматтық кодекстің ерекше бөлімінде көрсетілген.

Міндеттемелік құқықтың субъектілеріне тараптарына тоқтала кететін болсақ, несие беруші немесе борышкер болып бір мезгілде бірнеше адам қатыса алады. Үшінші жақ қатысушылары да болады, яғни бұл қатысушылар міндеттеме тарапының біреуіне міндеттемелер немесе өзге де құқықтар арқылы байланысы бар қатысушылар. Мердігерлік шартын алсақ егерде бір

үйді толық жөндеуден өткізуге шартқа тұрса үй иесі(кредитор) мен жөндеу жұмыстарын жүргізуші(борышкер), бірақта жөндеу жұмысын жүргізуші басқада адамдар жалдап жұмысты жасауға болады, бұл жерде жалданған жұмыскерлер үй иесі алдында жауап бермейді.

Міндеттемені бұзылғаны ұғымына тоқтала кететін болсақ, бұл дегеніміз міндеттемені орындамау немесе тиісті дәрежеде орындамау бұзылғандығына әкеп соғады.Міндеттемені орындамағаны үшін борышкерді жауапқа тарту кредитордың талап етуі бойынша жүргізіледі.

Міндеттеме негізі шарт негізінде туындайды шарт дегеніміз Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің 378 бабына сәйкес екі немесе одан көп адамның азаматтық құқықтар мен міндеттерді белгілеу, өзгерту немесе тоқтату туралы келісім.Енді міндеттеменің жеке түрлерін атап өтсек:сатып алу сату шарты,тауар жеткізілімі, энергиямен жабдықтау,кәсіпорынды сату,айырбас,рента, мүлікті жалдау, лизинг, прокат, мердігерлік тағы да басқа.

Осы міндеттеменің жекеленген түрі сатып алу-сату шарты бұл бір тарап (сатушы) мүлікті (тауарды) екінші тараптың (сатып алушының) меншігіне, шаруашылық жүргізуіне немесе жедел басқаруына беруге міндеттенеді, ал сатып алушы бұл мүлікті (тауарды) қабылдауға және ол үшін белгілі бір ақша сомасын (бағасын) төлеуге міндеттенетін шарт түрі.Бұл жердегі жауапкершілікке тоқталмас бұрын,жауакершілік пайда болу үшін белгілі құқықтар мен міндеттер туындауы қажет.Сондықтанда сатып алу сату шартындағы сатушы мен сатып алушының құқықтары мен міндеттеріне тоқтай кететін болсақ, тұтынушының (сатып алушы) құқықтары: 1) тауарларды (орындалатын жұмысты және көрсетілетін қызметті) иеленуге еркін шарт жасасуға;2) тұтынушылардың құқықтарын қорғау саласындағы ағартуға және тұтынушының өз құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау мәселелерінде құқықтық сауаттылығын арттыруға;3)тауар,сатушы туралы ақпарат алуға;4) қауіпсіз тауарды сатып алуға;5)тауарды (жұмысты, көрсетілетін қызметті) еркін таңдауға;6) тауардың (жұмыстың, көрсетілетін қызметтің) тиісті сапасына;7) тиісті де, тиісті емес те сападағы тауарды айырбастап алуға немесе қайтарып беруге;8) тауардың (жұмыстың, көрсетілетін қызметтің) кемшіліктері салдарынан өздерінің өміріне, денсаулығына және (немесе) мүлкіне келтірілген залалды (зиянды) толық көлемде өтетуге;9) сатушыдан (дайындаушыдан, орындаушыдан) тауарды сатып алу (жұмысты орындау, қызметті көрсету) фактісін растайтын құжатты немесе тауарды сатып алу (жұмысты орындау, қызметті көрсету) кезінде жасалған шартты алуға;10) ұтыс түрінде берілген (орындалған, көрсетілген) тауардың (жұмыстың, көрсетілетін қызметтің) сапасы бойынша ойындардың бастамашысына (ұйымдастырушысына) кінә қоюға;11) тұтынушылардың қоғамдық бірлестіктерін құруға; 12) моральдық зиянды өтетуге;13)

құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауға тағы да құқықтары бар.³ Сатып алушының өз кезегінде міндеттері бар осы құқықтарға сәйкес.

2019 жылы COVID-19 коронавирустық инфекция тарап, карантиндік режимге көшкен соң әлеуметтік желінің заманы болды десек болады. Қазіргі таңда Instagram- да желісі арқылы сатып алу-сату көп жүріп жатыр. Себебі статистикалық мәліметтерге сенетін болсақ бөлшектеп сатып алу сату көрсеткіштері айтарлықтай 4,1 пайызға төмендеп түсіп экономикалық жағдайға әсер етте. Осыдан кейін пандемия кезіндегі бөлшек саудадағы негізгі тірек электронды болды сауда. Әлемдегі e-trading көлемі 2020 жылы бір жылда 27,6% - ға өсіп, 4,3% - ға жетті триллион доллар. Сонымен қатар, Қазақстанда онлайн-сатып алу көлемі бірден 57% - ға ұлғайып, 1,1 трлн теңгені құрады, ал электрондық сауданың үлесі ол үш есеге жуық өсті және бөлшек саудадан 9,7% жетті.² Яғни осы 2020 интернет желісін пайдаланушылар жән сатушылар, сатып алушылар саны 17,7 пайызға өсті.

Осы жоғарыда келтірілген мәліметтерге сәйкес интернет арқылы әлеуметтік желі арқылы сатып алу көптеген фейк парақшалар арқылы жүргізілуде. Сондықтан сатып алу-сату шартын жүргізу шарттары бұзала отырып кейбір жағдайларда Тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы заңға сәйкес сатушы өз міндеттерін дұрыс орындамайтын жағдайлар өте көп кездесіп жатыр. Сатып алушы жоғарыда айтылып кеткен өз құқықтарын жүзеге асыра алмайды тауардың сапасын көре алмайды сатушы жайлы тауар жайлы ақпарат дұрыс немесе дұрыс еместігін тексере алмайды. Интернет арқылы тауарды алған соң тауар түрі ұнамай қалды немесе ақша төленген соң тауар келмей қалды. Сатып алушы не істейді егерде бүткіл жерде сатып алушының номерін бұғаттап тастап немесе мүлдем жауап бермей кетсе осындай жағдайлар қазіргі кезде өте көп кездесуде.

Азаматтық кодекске қарасау осы интернет арқылы сатып алудың жолын және оған осы міндеттемені орындамағаны үшін жауапкершілік қарастырылмаған. Осы мәселеден соң қазірге кездеде интернет желісінде сатып алғандар зардап шегіп жатыр.

Қорытындылай келе электронды сатумен айналысатындар кішкентай дүкендерге дейін белгілі бір тексеруден өту үшін қосымшалар ойлап табуын және электронды сатуда толық екі тараптың міндеттерімен құқықтарын жүзеге асыра алатындай заңда қарастырылуы керек екенін айта кету жөн.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Азаматтық кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 1994 жылғы 27 желтоқсандағы № 268-ХІІІ.
2. <https://stat.gov.kz/ru/>
3. Тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы Қазақстан Республикасының 2010 жылғы 4 мамырдағы № 274-ІV Заңы.

Мырзатаев Н.Д.,
Азаматтық құқық, азаматтық іс жүргізу және еңбек құқығы кафедрa
меңгерушісінің ғылыми-инновациялық жұмыс және халықаралық
байланыстар жөніндегі орынбасары, доктор PhD

Мұратқызы А.
2-курс магистранты
әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Алматы қ., Қазақстан Республикасы
e-mail: albina_muratkyzy@mail.ru

АВТОРЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҢ ТАРИХИ АСПЕКТІЛЕРІ

Аннотация. Авторлық құқық туындылар мен өнер авторларының құқықтары мен мүдделерін қорғайтын құқықтық реттеудің маңызды салаларының бірі болып табылады. Бұл құқықты мемлекет бекітеді, кепілдік береді және авторларға өздерінің шығармашылық нәтижелерін пайдалануға айрықша құқықты қамтамасыз етеді. Алайда, авторлық құқықтың даму тарихының ұзақ әрі күрделі жолы бар. Авторлық құқықтың бастаулары уақыттың тереңіне кетіп, жазбаша мәдениет пен коммерциялық қызметтің дамуына байланысты дамып отырған. Ұзақ әрі күрделі тарихтағы әрбір кезең авторлық құқықты қорғау және құқықтық жүйені жаңа сын-қатерлер мен технологияларға бейімдеу қажеттілігін көрсетеді. Қазіргі уақытта авторлық құқық барлық шығарма иелері үшін әділ қорғауды қамтамасыз ету және мәдениет пен өнердің одан әрі дамуына жәрдемдесу үшін дамуын және жетілдірілуін жалғастырып келеді.

Түйін сөздер: авторлық құқық тарихы, Анна королева Статуты, зияткерлік меншік, заң, құқықтық жүйе.

Аннотация. Авторское право является одной из важных сфер правового регулирования, защищающей права и интересы авторов произведений и искусства. Это право утверждается, гарантируется государством и обеспечивает авторам исключительное право на использование своих творческих результатов. Однако история развития авторского права имеет долгий и сложный путь. Истоки авторского права уходят в глубину времен и развивалось в связи с развитием письменной культуры и коммерческой деятельности. Каждый этап в долгой и сложной истории отражает необходимость защиты авторских прав и адаптации правовой системы к новым вызовам и технологиям. В настоящее время авторское право продолжает развиваться и совершенствоваться для обеспечения справедливой защиты и содействия дальнейшему развитию культуры и искусства для всех владельцев произведений.

Ключевые слова: история авторского права, Статут королевы Анны, интеллектуальная собственность, закон, правовая система.

Annotation. Copyright is one of the important areas of legal regulation protecting the rights and interests of authors of works and art. This right is approved, guaranteed by the state and provides authors with the exclusive right to use their creative results. However, the history of copyright development has a long and difficult path. The origins of copyright go back in time and developed in connection with the development of written culture and commercial activities. Each stage in a long and complex history reflects the need to protect copyright and adapt the legal system to new challenges and technologies. Currently, copyright continues to develop and improve to ensure fair protection and promote the further development of culture and art for all owners of works.

Keywords: copyright history, Queen Anne statute, intellectual property, law, legal system.

Қазіргі заманғы өмірдің жылдам ағынында сансыз авторлық құқық объектілері біздің өміріміздің әр қырын қамтиды. Авторлық құқық қазіргі заманғы құқық тәртібінің ажырамас бөлігі ретінде авторлардың айрықша құқықтарын қорғай отырып, олардың зияткерлік меншік туындылары үшін әділ сыйақымен қамтамасыз етеді. Бұл жай ғана абстрактілі заң термині емес, шығармашылық қызметті ынталандыратын және интеллектуалдық меншік иелерінің мүдделерін қорғайтын маңызды құрал. Кітап сатып алу, кинотеатрға бару немесе музыка тыңдау арқылы біз авторлық құқық нысандарын пайдаланушы боламыз. Бұл ретте, осы туындыларды пайдаланудан басқа, біз оларды заңды пайдалану жөнінде белгілі бір міндеттер алатынымызды есте сақтаған жөн. Авторлар құқығын қорғаудан басқа, авторлық құқық қоғам мен мемлекеттің дамуында да маңызды рөл атқарады. Шығармашылық индустрия жұмыс орындарын құратын және экономикалық өсуге ықпал ететін экономиканың ірі секторы болып табылады. Авторлық құқық осы индустрияның өркендеуі үшін қажетті құқықтық негізді қамтамасыз етеді. Бұдан басқа, авторлық құқықты қорғау мәдени мұраны сақтауға және танымал етуге ықпал етеді. Өткеннің ұлы суретшілері, жазушылары мен музыканттарының туындылары адамзаттың баға жетпес игілігі болып табылады. Авторлық құқық бұл қазынаны сақтауға және болашақ ұрпаққа жеткізуге айтарлықтай ықпал етеді.

1710 жылы Англияда қабылданған «Королева Анна статуты» авторлық құқық туралы тарихтағы алғашқы заң болып саналады. Бұл заң актісінде алғаш рет жарияланған туындыны қорғау және автордың келісімінсіз оны көбейтуге тыйым салу құқығын білдіретін копирайт ұғымы енгізілді. Статуттың негізгі ережелері ретінде мыналарды атап өтуге болады:

– 1710 жылғы 10 сәуірге дейін жарияланған барлық туындылар бір реттік 21 жылдық копирайт мерзімін алды.

– 1710 жылғы 10 сәуірден кейін жарияланған туындыларға қатысты автордың он төрт жылға дейінгі мерзімге басып шығаруға және қайта басуға

айрықша құқығы болды, ол шығарманың алғашқы жарияланған күнінен бастап жүре бастады. Бұл мерзім ұзартылуы, бірақ бар болғаны бір рет, сондай-ақ 14 жылға ұзартылуы мүмкін. Кітаптарды меншік иесінің жазбаша келісімінсіз басып шығаруға және қайта басуға тыйым салынды, меншік иесінің келісімінсіз басылған кітаптар жойылуға тиіс болды.

– 1710 жылғы 10 сәуірден кейін басылған кітаптардың әрқайсысының бірнеше көшірмесі кітапханаларға берілуге тиіс болатын[1].

Америка Құрама Штаттарының Конституциясы қабылданғанға дейін 1783-1787 жылдар аралығында бірнеше штаттар авторлық құқық туралы өздерінің жеке заңдарын қабылдады, олардың алғашқысы Коннектикут болды[2].

Конгресс алғаш рет 1790 жылғы Авторлық құқық туралы заңның көмегімен авторлық құқық саласындағы өз өкілеттіктерін жүзеге асырды. Бұл заң авторларға 14 жыл мерзімге «карталарды, суреттер мен кітаптарды» жариялауға және таратуға айрықша құқық берді. Егер автор бірінші мерзім өткеннен кейін тірі болса, бұл 14 жылдық мерзім тағы бір 14 жылдық мерзімге ұзартылуы мүмкін. Карталар мен схемалар туралы ережелерді қоспағанда, 1790 жылғы Авторлық құқық туралы заң Анна Статутынан сөзбе-сөз көшірілді[3].

Ресейде авторлық құқық туралы бірінші заң 1828 жылы қабылданған. Ол тек әдеби шығармаларға ғана қатысты және авторлар мен баспагерлердің құқықтарын қорғады. Содан кейін 1911 жылы жаңа заң шығарылды, ол авторлық құқық аясын едәуір кеңейтті және сол кезде жалпы қабылданған әлемдік стандарттарға жауап берді. Алайда 1911 жылғы заңның тағдыры Ұлы қазан революциясының оқиғаларымен шешілді.

Авторлық құқық туралы заңнамадағы бірқатар өзгерістерден кейін 1925 жылы КСРО-да жаңа заң мақұлданды. Оның қисыны Кеңес Одағының қалыптасқан экономикалық құрылымымен алдын ала айқындалды. Кәсіпорындар бір-бірімен бәсекелеспегендіктен, зияткерлік меншікке айрықша құқықтарды біреуге бекітудің де мәні жоқ еді. Сондықтан 1925 жылғы заң бойынша авторлар ғана құқық иеленуші бола алады. Бірақ барлық авторлық құқықтар жеке мүліктік емес құқықтарға және туындыны пайдаланғаны үшін сыйақы алу құқығына келіп тіреледі. Авторлық құқықтарды мұндай реттеу 80-жылдардың соңына дейін сақталған.

1993 жылы «Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы» РФ Заңы қабылданды, ол авторлық құқық туралы заңнаманы нарықтық қатынастар арнасына қайтарды. Оны жасаушылар шет елдердің тәжірибесіне және зияткерлік меншік саласындағы халықаралық келісімдерге сүйенді. 2008 жылғы 1 қаңтардан бастап РФ Азаматтық кодексінің IV бөлігі күшіне енді. Сәйкесінше, осы күннен бастап РФ «Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы» Заңының қолданысы тоқтатылды. Азаматтық кодекстің IV бөлімі 1993 жылғы Заңда бекітілген негізгі ережелерді сақтап қалды, алайда бірқатар елеулі өзгерістер енгізді. Атап айтқанда, Азаматтық кодекстің IV бөлігінің қабылдануымен авторлық құқықтағы шарттар жүйесі өзгерді[4].

Қазақстан Республикасындағы авторлық құқық тарихы 1991 жылы КСРО-дан тәуелсіздік алғаннан басталды. Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында Қазақстанның авторлық құқық саласында өзінің заңнамалық базасы жоқ және мұрагерлік кеңестік нормалар қолданыста болды. 1992 жылы компьютерлік бағдарламаларға қатысты авторлық құқықты міндетті қорғауды енгізді. Қолданыстағы «Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы» Қазақстан Республикасының N 6-І Заңы 1996 жылғы 10 маусымда қабылданды.

Берн конвенциясы мен авторлық құқық туралы дүниежүзілік конвенция авторлық-құқықтық қатынастарды қорғау жөніндегі заңнаманы дамытудағы маңызды кезеңде қабылданған халықаралық келісім болып табылады және бүкіл әлемде мәдениет пен инновацияларды дамытуға ықпал жасады. Ол авторлық құқықтарды қорғаудың тұрақты жүйесін, авторлардың құқықтарын тану мен құрметтеуді қамтамасыз ете отырып, олардың шығармашылық дамуына септігін тигізіп келеді.

Берн конвенциясы әдебиет пен өнер саласындағы авторлық құқықтарды қорғауға бағытталған халықаралық келісім болып табылады. Ол 1886 жылы Бернде бекітілді және авторлық құқық саласындағы негізгі шарттардың бірі болып табылады.

Берн конвенциясының негізгі мақсаты авторларға құқықтық қорғауды және олардың зияткерлік меншігін тануды қамтамасыз ету болып табылады. Келісімде авторлық құқықтар туынды жасалған сәттен бастап қандай да бір ресми тіркеудің қажеттілігінсіз автоматты түрде туындайды деп көзделеді. Бұл туындыға авторлық құқықтардың болуы туралы тиісті нұсқаудың болмауы басқа тұлғаларды осы құқықтарды бұзғаны үшін жауапкершіліктен босатпайды дегенді білдіреді. Берн конвенциясы сондай-ақ авторлық құқықтарды қорғаудың жалпы қағидаттарын белгілейді және олардың қатысушы мемлекеттер арасында өзара танылуын реттейді. Конвенцияға сәйкес әрбір қатысушы ел басқа елдерден келген авторларға өздерінің авторлары сияқты құқықтар мен артықшылықтарды қамтамасыз етуге міндеттенеді. Конвенция сондай-ақ авторлық құқықтарды қорғаудың ең аз мерзімін белгілейді, ол автор қайтыс болғаннан кейін оған қоса 50 жылдан кем болмауы тиіс. Бұл туындылардың ұзақ уақыт қорғауда қалуына және құқық иеленушінің рұқсатынсыз пайдалануға болмайтынына кепілдік береді.

Алайда, Берн конвенциясы халықаралық келісім болып табылатынына қарамастан, ол авторлық құқықтың тікелей орындалуын реттемейді. Оның орнына әрбір қатысушы мемлекет конвенцияда белгіленген қағидаттарға сәйкес авторлық құқықтарды қорғау туралы ұлттық заңдарын енгізуге міндетті. Осылайша, Берн конвенциясы халықаралық деңгейде авторлық құқықты бірыңғай нормативтік-құқықтық реттеуді орнатуда маңызды рөл атқарады. Ол авторларға лайықты сыйақы және олардың туындыларын рұқсатсыз пайдаланудан қорғауды қамтамасыз ете отырып, олардың мүдделерін қорғайды және қажетті стандарттарды жасайды.

Авторлық құқық туралы Дүниежүзілік конвенция (кейде Женева конвенциясы) (ағылш. Universal Copyright Convention) - авторлық құқықты қорғау жөніндегі Халықаралық келісім, ЮНЕСКО қамқорлығымен әрекет етеді. 1952 жылы 6 қыркүйекте Женевада өткен авторлық құқық жөніндегі Үкіметаралық конференцияда қабылданды[5].

Авторлық құқық туралы дүниежүзілік конвенция халықаралық ауқымда авторлық құқықтарды қорғауды реттейтін маңызды заңды құжаттардың бірі және бірегейі болып табылады. Авторлық құқық туралы дүниежүзілік конвенцияның мақсаты бүкіл әлем бойынша авторлық құқықты реттейтін қағидаттар мен ережелердің бірыңғай жүйесін құру. Бұл осы саладағы заңнаманы біріздендіруге ықпал етеді және мемлекеттер арасындағы авторлық құқық саласындағы өзара іс-қимылды жеңілдетеді. Дүниежүзілік конвенцияның негізгі қағидаты авторлардың рұқсатынсыз туындыларды пайдалану және тарату алдында авторлық құқықтың артықшылығын белгілеу болып табылады. Конвенция авторларға туындыларды қайта шығаруға, таратуға, көпшілік алдында орындауға және дыбыстауға айрықша құқықтарды қоса алғанда, өз туындыларын эксклюзивті пайдалану құқығына кепілдік береді. Бұдан басқа, Дүниежүзілік конвенция авторлық құқықтарды қорғау жөніндегі маңызды қағидаттарды қамтиды. Олар авторлық құқықтарды қорғаудың ең төменгі стандарттарын белгілеуді, мүше мемлекеттердің тиісті онлайн-қарақшылыққа қарсы шараларды жүргізу міндеттемесін, сондай-ақ туындыларды пайдалану авторлардың рұқсатынсыз жүзеге асырылуы мүмкін қоғамдық мүдде аймағын айқындау үшін қағидалар белгілеуді қамтиды. Дүниежүзілік конвенцияда белгіленген авторлық құқықтарды қорғау жүйесі де жаңа технологиялардың дамуымен және олардың туындыларды пайдалану тәсілдеріне ықпалымен бірге дамуда. Бұл цифрлық ортада авторлық құқықтарды қорғау жөніндегі қағидаттарды, сондай-ақ Интернет желісінде авторлық құқықты реттеу ерекшеліктерін қамтиды. Авторлық құқық туралы дүниежүзілік конвенция мүше мемлекеттер үшін тікелей міндеттеуші құжат болып табылмайды, бірақ ол авторлық құқық саласындағы ұлттық заңнамалар мен халықаралық-құқықтық шарттарды әзірлеуге негіз болады.

Авторлық құқық - бұл автордың зияткерлік меншігін қорғайтын құқықтық жүйе. Авторлық құқық авторға оның шығармашылық жұмыстарын пайдалануды бақылау және одан пайда алу құқығын бере отырып, сондай-ақ рұқсатсыз пайдаланудан және көшіруден қорғауды қамтамасыз етеді. Сонымен қатар, авторлық құқық - бұл авторларға өз туындыларын пайдалану мен сатуға эксклюзивті құқық беретін зияткерлік меншік. Әртүрлі елдерде авторлық құқық ұғымы заңнамаға және жергілікті мәдениеттің ерекшелігіне байланысты ерекшеленеді, бірақ олар әдетте авторлық құқықтардың қолданылу мерзімін, тіркеуге қойылатын талаптарды, туындыға авторлық белгі салу рәсімін және басқа да ұқсас құқықтар мен міндеттерді айқындайды. Мысалы, АҚШ-та авторлық құқық түпнұсқа туындыны жасау кезінде тіркеу немесе © белгісін көрсетпей автоматты түрде құрылады, ал оны сақтау ұзақтығы автор қайтыс болғаннан кейін 70 жылды құрайды. Жапонияда

«Moral Rights» жүйесі жұмыс істейді, соның арқасында автор өз аты мен бейнесін пайдалануды басқара алады, ал авторлық құқық тек автор тарапынан арнайы жолданған жағдайда ғана мұрагерлерге ауыса алады. Сондай-ақ, 1886 жылы Швейцарияда жасалған авторлық құқықтарды қорғау туралы халықаралық келісімге, яғни Берн конвенциясына қатысушы барлық елдер авторларға басқа елдерде оларға тиесілі құқықтарға кепілдік беретін авторлық құқықтың бірыңғай ережелеріне ие. Жоғарыда айтқанымыздай, Қазақстанда авторлық құқықты реттейтін бірден-бір арнайы заң - «Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы». Ол авторлық құқықпен қорғалатын туындыларды және сабақтас құқықтармен қорғалатын басқа да объектілерді пайдалануға байланысты қатынастарды реттейді, сонымен қоса авторлық құқықтарды заңи қорғауға қойылатын талаптарды қамтиды және авторлардың құқықтары мен міндеттерін айқындайды. Заңға сәйкес авторлық құқық автордың бүкіл өмір бойы және ол қайтыс болғаннан кейін тағы да 70 жыл бойы қолданылады. Осы кезең ішінде автор мен оның құқықтық мирасқорларының өз құқықтарын қорғауға және туындыны пайдаланғаны үшін сыйақы алуға құқығы бар. Мысалға алып қарастыратын болсақ, 1961 жылы дүниеден өткен қазақтың ұлы жазушысы, қоғам қайраткері Мұхтар Омарханұлы Әуезовтың «Абай жолы» романдар топтамасы 2031 жылы халықтық игілікке өтеді[6, 123 б.].

Қорытындылай келе айтарымыз, авторлық құқық - бұл шығармашылық туындыларды құқықтық қорғауды қамтамасыз ететін заңдық тұжырымдама. Ол авторлардың құқықтары мен міндеттерін және туындыларды жасауға және таратуға байланысты зияткерлік меншікті айқындайды.

Авторлық құқық тарихы көптеген ғасырлар мен кезеңдерді қамтиды, олардың әрқайсысы оның тұжырымдамасы мен қағидаттарының дамуына елеулі әсер етті. Технологиялардың дамуымен және туындыларды жасау мен таратудың жаңа тәсілдерінің пайда болуымен авторлық құқық дамуын және заман талабына сай бейімделуін жалғастырып келеді. Алайда, авторлық құқық саласындағы барлық өзгерістер мен прогреске қарамастан, негізгі қағидаттар өзгеріссіз қалады - авторлардың құқықтарын қорғау, олардың зияткерлік меншігін тану және шығармашылық белсенділігін ынталандыру. Авторлық құқықтың тарихи аспектілері оның дамуының маңызды іргетасы және авторлық құқықтарды әділ және тиімді қорғауды қамтамасыз ететін қазіргі заманғы заңнама жүйесінің сөзсіз құрамдас бөлігі болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Мимеева, Н. Н. История возникновения и развития авторского права в России и за рубежом. / Н. Н. Мимеева. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2020. — № 8 (298). — С. 167-172. — [Электрондық ресурс]. - Кіру режимі: <https://moluch.ru/archive/298/67563/> (қарау күні: 27.02.2024).

2. Пеланда, Брайан. Декларации культурной независимости: националистический императив, стоящий за принятием ранних американских

законов об авторском праве, 1783-1787 гг. 58 Журнал Общества авторского права США 431 (2011).

3. Питер К., Ю. (2007). Интеллектуальная собственность и информационное богатство: авторское право и смежные права. Издательская группа Гринвуд. стр. 143. ISBN 978-0-275-98883-8.

4. Теоретические аспекты и история авторского права. [Электрондық ресурс]. - Кіру режимі: <https://sumip.ru/biblioteka/avtorskoye-pravo/teoreticheskie-aspekty-istoriya-avtorskogo-prava/?ysclid=ltjsczzbi4887413930#his1>

5. Kéréver, André (20 November 2023). "The Universal Copyright Convention". unesco. Retrieved 20 November 2023.

6. Мұратқызы А. Авторлық құқықты цифрландырудың маңызды аспектілері. / «Қазақстан Республикасының тұрақты дамуға өту барысында экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің құқықтық мәселелері», ҚР еңбек сіңірген ғылым қайраткері, ҚР ҰҒА академигі, заң ғылымдарының докторы, профессор Еренов Ә.Е. 100 жылдығына және әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың 90-жылдығына арналған халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция – 2023. - 119-124 бб.

Мырзатаев Н.Д.

«Азаматтық құқық,
азаматтық іс жүргізу және еңбек құқығы» кафедра
меңгерушісінің ғылыми-инновациялық жұмыс
және халықаралық байланыстар жөніндегі орынбасары PhD докторы

АЗАМАТТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ ЗАҢНАМАСЫН ҚОЛДАНУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕР

Андатпа

Мақалада азаматтық процестік кодекстің сот төрелігін жүзеге асыру бойынша ондағы сот шешімінің орындалуына келген кезде судьялардың мәртебесі әлі күнгі ашық заңнамаман бекітілмегендігін соның салдарынан атқару өндірісіндегі толып жатқан өзекті мәселелердің орын алуы, халықтық сот төрелігін жүзеге асыру бойынша ең соңғы нәтижесін көре алмауы мәселесі қаралған. Сонымен қатар, аталған мәселе бойынша авторлық жеке ұсыныс пікірлерін де ортаға салып отыр.

Кілттік сөздер: Азаматтық процестік кодекс, азаматтық іс жүргізу, сот орындаушысы, сот шешімі, сот шешімін орындауды қадағалау.

Адамның құқығы мен бостандығы және заңды мүдделерінің қорғалу барысы ешқандай кедергісіз және өзгеше айрықша ережелерсіз жүзеге

асырылуы керек. Адамның құқығының бұзылмауына халықаралық «Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясынан» [1] бастап ұлттық заңнамалар оның ішінде ҚР Конституциясы [2], кодекстер мен заңға тәуелді нормативтік құқықтық актілердің негізгі қызметі адамның құқықтары бұзылмауын қамтамасыз ету болып табылады. Дегенмен, қоғамда адамның халықаралық жалпы адамзатқа бірдей нормасының бұзылуы, ұлттық конституцияның нормаларының сақталмау туралы, адамның құқықтары мен заңды мүдделерінің бұзылуы туралы көптеген ақпараттар кез-келген бұқаралық ақпарат құралдарынан күнделікті айтылып, көріп жүрміз. Құқықтық мемлекет құрушы біздің елде осындай құқық бұзушалықтың көп болуы соттарымыздағы қаралып жатқан істердің санынан да байқауымызға болады. Осы аталған көкейтесті мәселені шешу үшін қолданыстағы көптеген заңнамаларды қайта қарастыру мен оларға тиісінше өзгерістер мен толықтырулар енгізуді талап етеді. Біздің алып отырырған тақырып аясында азаматтық іс жүргізу заңнамасын қолдану бойынша быраз мәселе бар, бірақ осы мақала аясында оның бәрін қарастыруға мүмкіндік жоқ. Сондықтан да, азаматтық процестік кодексті ауқымын кеңейту мен басталған сот ісін аяғына дейін жеткізу қағидасы бойынша сот әділдігін жүзеге асыру барысында кездесетін мәселелерді ғана талдайтын боламыз.

Өзекті мәселелер:

Қазақстан Республикасының қазыргы қолданыстағы Азаматтық процестік кодексінің құқықтық мәртебесі мен қоғамдағы маңызы, сот төрелігін іске асыру барысындағы ең маңызды нормативтік құқықтық акт болып табылады. Ол еліміздің сот жүйесінде іс жүргізудің барлық сатыларында судьяның бірізділік тәртіппе істі қарауын қамтамасыз етіп отырған норма. Алайда әлемнің жаһандануы мен ұлттық нормалардың жетілуі қоғамның сұраныстарының артыуы мен қолданыстағы нормативтік құқықтық актілерді заманауи талаптарды жедел әлі түпкілікті шешіп беру үшін бірқатар тың ұсыныстар қажеттігі байқалады.

Азаматтық іс жүргізу кезіндегі негізгі мәселелер ретінде мыналарды айтуға болады: Сотқа шақыртуларды тараптардың өзіне жеке қолына беруді қамтамасыз ету сол арқылы азаматтық істерді қарау барысында объективтілік пен шынайылық, адамның құқықтарының бұзылуының алдын алу мақсатында тараптардың өз құқықтарын қорғау үшін дәлделдеме жинау мен қойылып отырған талапқа негіздеме, қарсы талап, жауап беру құқығын қамтамасыз ету маңызды. Алайда АПК-тің нормаларындағы сот шақыртулары мен тараптарға соқа шақыртуды жеткізудің түрлі жолдары қарастырылған олар: шақырту қағазы, телефонограмма, телеграмма, смс, почта арқылы хабарлама қалдыру, ауызша, почта арқылы, жұмыс орны арқылы, атқару билігі арқылы беру, ұялы телефон арқылы ватсап, смс жіберу т.б. әр түрлі жолдар арқылы хабарлама жіберу көзделген. Осы жерде көптеген мәселе туындап келеді. Қолданыстағы заңнамада хабарлама беру және тиісінше хабарлау жеткіліктігі бекітілген. Ал іс жүзінде ол ақпарат тараптардың әрқашан қолына уақытылы әрі дер кезінде жетпеуі, соның нәтижесінде тараптардың сот процесіне келмеуі, өзінің

құқығын қорғау үшін алдын ала дайындықтың болмауы, дәлелдемелер мен құжаттардың уақытылы ала алмауы т.б. өзінің құқықтары мен заңды мүдделерін тиісінше қорғау мүмкіндігінің болмауы немесе азайуы болашақ сот шешіміне келіспеушіліктердің көбейуі мен апелляциялық сатыда істерді қарауға тараптардың көптеп шағым беруіне әкеп соғып отырған бір мәселе.

Сот сайтындағы көрсетілетін мемлекеттік қызметтердің сапасы бойынша қоғамдық мониторингтің нәтижелері [3] бойыншада 2020ж, 2021ж. 2022 жылдардығы мониторинг нәтижесін зерделей отырып та қарайтын болсақ жыл сайынғы қаралатын істердің саны артқаны байқалады.

Ұлттық статистикалық бюроның ресми мәліметтеіне сүйенер болсақ онда 2023 жылы сот жүйесі қоғамның сенім білдіру көрсеткіші - 16,2% көрсетіп отыр, ал осы жылдың қазан-қара айларындағы көрсеткіш 61,0% тең [4].

Сот жүйесіндегі азаматтық істер бойынша 2023 жылғы қосымша 1-де көрсетілген статистикалық ақпарат азаматтық істерді көптеп қаралуы осы мониторинг қортындысы бойынша да көптеген мәселелерді негіздеп шығаруға болады [5].

Астана қаласының сот сайтындағы мәліметтерге сүйенер болсақ онда 2021 жылғы көрсеткіш бойынша істі кейінге қалдыры, істің мерзімінде толық аяқталмауы, іс бойынша тіркелген істер бойынша көрсеткіштер жоғарыдағы біз айтып отырған мәселелердің айғағы іспетті [6].

Ресми мәліметтер әрбір соттың сайтынын жеке дара алуға болады оларды зерттесекте немесе жалпы республика көлемінде мәліметтерді алып қарайтын болсақта азаматтық істерді тіркеу, істерді қарау, істі қарауды кейінгі қалдыру, іс бойынша шешім шықпауы, істі аяқталуы, т.б. келіп түскен іспен сот шешімі шығып адамның мәселесі шешілген істер, шағым берілген істер мен берілмеген істер арасындағы көрсеткіш өте алшақ. Бұл дегеніміз азаматтық процесік кодексті жетілдіру арқылы аталған мәселені жетілдіру қажеттігін көрсетеді.

Пікірлер:

Азаматтық істерді жүргізу кезінде сот қолданыстағы заңнамаға сәйкес өз іс әрекетін жасауға міндетті. Судяның ҚР АПК белгілеген нормаларын бұзуы осы іс бойынша нормаларды бұзу бойынша жауаптылық көзделген. Сонымен қатар, іске мемлекеттік қадағалаушы қатысқандықтан ол да өз өкілеттігі шегінде судяның іс әрекетінің АПК сәйкес еместігі бойынша өз қарсылығын негіздей алады. Алайда, тәжірибе көрсеткендей қадағалаушы мемлекеттік орган азаматтық процес бойынша көбінесе бейтарапты танытып соттың істі жүргізу барысына қылмыстық іс жүргізу секілді белсенділік көрсетпейді. Себебі азаматтық істе мемлекеттің әрі тараптардың мүдделерін бірдей қорғаушы және заңдылықтың дәлме дәл орындалуы қадағалаушы рөлін бір мезетте атқара береді. Ол барлық тараптардың тең құқығын және заңдылықтың сақталуына қадағалау қызметін көрсете алмауы осы азаматтық процесіте көптеген мәселе туындатады. Соңғы он жылдықта сот процесін сандық жазуға көшу кезінде бірқатар олқылықтардың жойылып процесуалдық

нормалардың сақталғандығын байқаған болатынбыз. Алайда процесуалдық нормалар шынайлықтан гөрі тек жалаң сақталса болды, оның мазмұны мен қалай орындалып жатқандығы әзіргі қадағалауға құзырлы орган мүдделі емес.

Азамат өзінің қандайда бұзылған құқықтары мен заңды мүдделерін сот арқылы қорғау үшін азаматтық сотқа жүгінеді. Алайда соттарымыз тиісінше сот шешіміш шығарып қана істі аяқтап қалған бөлігінде орындау үшін атқару парағын сот орындаушысына береді сонымен бітті. Судяның азаматтық іс бойынша өз шешімінің толық орындалуын ары қарай қарап қадағалап ол бойынша тиісінші шараларды қамтамасыз етуге құқығы мен міндеті қолданыстағы ҚР АПК-те қарастырылмаған. Біздің ойымызша, ҚР АПК арнайы тарау енгізу керек. Онда судя өз шешімінің дұрыс және заңнамада көрсетілген мерзімде орындалуын қамтамасыз ету шараларын жүргізуі тиіс. Сонда ғана қоғамда сот әділдігі мен сот шешімдеріне деген қоғамның сенімі артады. Ал қазіргі жағдайға баға беретін болсақ онда сот шешімін шығарып сот орындаушысына береді сонымен барлық жауапкершілік судядан босатылады да сот орындаушысына ауысады. Алайда сот шешімін орындау сапасы уақытылы жүргізілуіне келгенде қоғам түбегейлі қарсы. Сот шешімінің дұрыс әрі уақытылы орындалуы үшін сот орындаушысының тікелей осы істі шығарған судяның барлық бұйрықтары мен өкімдерін бұлжытпай орындау қағидасын ҚР АПК енгізу керекпіз және Атқарушылық іс жүргізу және сот орындаушылығының мәртебесі туралы заңға тиісінше толықтыру енгізуді ұсынамыз [7].

Соттардың азаматтық іс жүргізу заңнамасының кейбір нормаларын қолдануы турал Жоғары соттың қаулысында сот шешімдерінің орындалуы барысы үстірт қарастырылған және атқару өндірісіне соттың қатысатындығы жан-жақты нақты айтылмайды. Бұл дегеніміз атқарушылық өндіріс соттан тәуелсіз жүзеге асырылатындығын көрсетіп отыр. Біздің ойымызша, сот орындаушысы сотқа тәуелді болу керек. Атына заты сай органның қызметін қарап тексеретін мемлекеттік қадағалаушы органнан басқа ешкімнің құқығы жоқ. Өз шешімін шағарып берген судя да осы атқарушы органға сот шешімін шығарған судя оның орындалуы бойынша еш ықпал жасай алмайды. Біздіңше, сот әділдігі ол бөлек бөлек бөлшектерге бөліп табыс табудың көзіне айналдырмау керек. Азаматтар өз істерін сотта қарау үшін мемлекетке баж салығын төледі, осы қаражат аясында сот шешімі де толық аяқталу керек деп есептейміз. Ал біздің құқықтық мемлекетте бөлшектеде ақша жаса коммерцияландыра бер деген принципке көшіп кеткендігі ешкімгі жасырын емес. Азаматтар азаматтық сот ісін қарау үшін бір рет мемлекетке баж салығын төлесе, атқару өндірі осы сот шешімін орындағаны үшін тағыда осы азаматтың қалтасына түсіп отыр. Бұл халықты мәдени түрде заңдастырылған негізде тонау деп аталады. Халықтың бір ғана даулы мәселесін шешу үшін сот жүйесіне екі рет қаражат төлеуі ешқандай дамыған елдің тәжірибесінде жоқ. Сот шешімі мен оның орындалуы ҚР Жоғары сот жүйесіне қарайтын болғандықтан судя мен сот орындаушысы сот әкімшілігіне ҚР Жоғары соты тікелей бағынысты болғандықтан осыған жауапты болу керек деп санаймыз.

Бір сот билігі ішінде әр түрлі бөлек өндірістер ашып алып халықтың қалтасына түсудің бұндай схемаларын жойылмаса сот төрегіне болашақта барлық қоғам күмәнмен қарауы арта түспек. Құқықтық мемлекет құрау қағидасы кезінде классикалық философ ғалымдар бұлайды армандамаған болар.

Біздіңше, ҚР АПК талаптардың еркі мен құқығы заңнамамен шектеп отыр [8]. Ол тараптар құқығы жоқ өзі таңдаға судьяға арызын, талап арызын беру деген. Бұл өз кезегінде қазақ халқының хандық кезіндегі сот билігі мен билер сотының қағидасын жаңғырту. Ол дегеніміз, судьяларды яғни сот төрелігін жүзеге асырушыны талаптарды таңдау ерекінің болуы. Бұл таңдау еркіндігі судьялардың әділдігі мен шыншылдығына және өзара бәсекелестігін дамытады. Біздің судьяларда бәсекелестік мүлдем жоқ, басқа кез келген салады бәсекелестік қағидасынсіз қызмет көрсету жоқ. Аталған таңдау құқығын тараптарға бертін болсақ онда, судьялар өз беделіне жұмыс жасайды. Ал ол судьяның істі қарау барысында әділдігі мен шыншылдығына негізделеді және судьяны тараптар таңдау үшін барынша әділ болуға тырысады.

Жоғарыдағы мәселер негізге ала отырып келесідей ұсыныстар:

- азаматтық іс жүргізу бойынша істі қараушы судьяны тараптардың өздерінің келісімі бойынша не бір тараптың таңдауы бойынша істі қарауын енгізу;

- азаматтық іс бойынша қандайда бір сот актісін шығарған судья өзі шығарған шешімнің толық орындалуына да өз жауапкершілікте болуды заңнамамен бекіту;

- сот орындаушысының сот шешімін орындауы бойынша есебі мен үнемі оның орындалуын бақылау мен қадағалау функциясын арнайы заңнамаға енгізу арқылы осы шешімді шығарған судьяға беру.

Төрелік сотты таңдауда тараптарға алдын ала берілген құқықтық негізді осы бірінші сатыдағы азаматтық істі қарайтын сотта бәсекелестікт орта жасақтай отырып сот шешімдерінің орындалуы бойынша қоғам сеніміне ие болары анық.

Қорыта келе, біздің ойымызша қолданыстағы азаматтық процестік кодексті жетілдіру керек. Ол үшін жоғарыда айтылған ұсыныстар негізінде осы кодексте арнайы баптар енгізу арқылы және ҚР АПК тәуелді заңдар мен өзге де нормативтік құқықтық актілерге тиісінше түзетулер енгізу жолымен кешенді түрде зерттеу зедрелей отыр ауқымды ұсыныстары енгізуге болады. Демократиялық қоғамда көптеген әр түрлі керіғар көзқарастардың да болуы мүмкін, әрі ол заңдылық. Дегенмен, азаматтық қоғам құрушы, халықаралық адам құқықтарын қорғаушы заңнамаларды сақтаушы мемлекет ретінде, құқықтық мемлекет орнатушы ел ретінде адамның құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауды барынша жетілдіру қағидасын басшылыққа алу керекпіз деп ойлаймыз.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы. Декларация Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясының резолюциясымен 1948 жылғы

10 желтоқсанда № 217 А (III) қабылданған. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/O4800000001>

2. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Конституция 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>

3. Көрсетілетін мемлекеттік қызметтердің сапасы бойынша қоғамдық мониторингтің нәтижелері. // <https://sud.gov.kz/kaz/content/korsetiletin-memlekettik-kyzmetterdin-sapasy-boyyynsha-kogamdyk-monitoringtin-ntizheleri>

4. Об уровне доверия населения к правоохранительным органам и судебной системе 18.07.2023//https://stat.gov.kz/ru/news/ob-urovne-doveriya-naseleniya-k-pravookhranitelnyum-organam-i-sudebnoy-sisteme-/?sphrase_id=325835

5. Текущие сведения о ходе рассмотрения гражданских дел. 2024г. <https://sud.gov.kz/rus/kategoriya/statistika>

6. Статистические данные суда. //<https://astana.sud.kz/rus/kategoriya/statisticheskie-dannye-suda>

7. Атқарушылық іс жүргізу және сот орындаушыларының мәртебесі туралы. Қазақстан Республикасының 2010 жылғы 2 сәуірдегі № 261-IV Заңы.// <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z100000261>

8. Соттардың азаматтық іс жүргізу заңнамасының кейбір нормаларын қолдануы туралы" Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2003 жылғы 20 наурыздағы № 2 нормативтік қаулысына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2016 жылғы 20 мамырдағы № 3 нормативтік қаулысы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P160000003S/history>

Нурахметова Г.Г.

к.ю.н., доцент кафедры гражданского права,
гражданского процесса и трудового права
КазНУ имени аль-Фараби

ОСНОВАНИЯ И УСЛОВИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

Гражданско-правовая ответственность является одним из видов юридической ответственности. Совокупность условий, необходимых для привлечения к гражданско-правовой ответственности, образует состав гражданского правонарушения. Необходимыми условиями для всех видов гражданско-правовой ответственности являются, по общему правилу, противоправное поведение и вина должника. Для привлечения к ответственности в виде возмещения убытков необходимо наличие самих убытков, а также причинной связи между противоправным поведением должника и наступившими убытками. Таким образом, состав гражданского

правонарушения, служащего основанием для возмещения убытков, является наиболее полным и охватывает элементы составов иных гражданских правонарушений, лежащих в основе других видов гражданско-правовой ответственности. [1 с.655]

Действующими положениями гражданского законодательства установлены основания гражданско-правовой ответственности за нарушение обязательства. Должник отвечает за неисполнение и (или) ненадлежащее исполнение обязательства при наличии вины, если иное не предусмотрено законодательством или договором. При этом в соответствии с п. 1 ст. 359 ГК РК, должник признается невиновным, если докажет, что он принял все зависящие от него меры для надлежащего исполнения обязательства [2]. Лицо, не исполнившее или ненадлежащим образом исполнившее обязательство при осуществлении предпринимательской деятельности, несет имущественную ответственность, если не докажет, что надлежащее исполнение оказалось невозможным вследствие непреодолимой силы, т.е. чрезвычайных и непредотвратимых при данных условиях обстоятельств (стихийные явления, военные действия и т.п.); при этом к таким обстоятельствам не относится, в частности, отсутствие на рынке нужных для исполнения товаров, работ или услуг (п. 2 ст. 359 ГК) [2]. Кроме того, заключенное ранее соглашение об устранении или ограничении ответственности за умышленное нарушение обязательства недействительно.

По общему правилу гражданско-правовая ответственность наступает при следующих условиях: противоправном поведении должника; причинной связи между противоправным поведением должника и возникшим ущербом; при наличии вины должника; при наличии реального ущерба.

Противоправное поведение относится к числу объективных предпосылок гражданско-правовой ответственности. Противоправным признается такое поведение, которое нарушает норму права независимо от того, знал или не знал правонарушитель о неправомерности своего поведения. Иными словами, в понятии противоправности находит отражение только факт объективного несоответствия поведения участника гражданского оборота требованиям законодательства. Нормами гражданского законодательства установлены различные требования, предъявляемые к поведению участников гражданского оборота.

Противоправное поведение может выражаться в виде противоправного действия или в виде противоправного бездействия. Действие должника приобретает противоправный характер, если оно либо прямо запрещено законом или иным правовым актом, либо противоречит закону или иному правовому акту, договору, односторонней сделке или иному основанию обязательства. Так, в ст. 273 ГК РК содержится прямой запрет на односторонний отказ от исполнения обязательства и одностороннее изменение его условий, за исключением случаев, предусмотренных законом.

В ст. 953 ГК РК не содержится прямого запрета на неосновательное сбережение имущества одного лица за счет имущества другого лица. Однако

из смысла этой статьи видно, что такое неосновательное сбережение является противоправным.

В соответствии со ст.349-350 ГК РК возмещению подлежат лишь убытки, причиненные противоправным поведением должника. Это означает, что между противоправным поведением должника и возникшими у кредитора убытками должна существовать причинная связь. В большинстве случаев нарушения обязательств решение вопроса о наличии или отсутствии причинной связи не вызывает трудностей.

Здесь необходимо иметь в виду, что все действия влекут за собой следствия через посредство каких-либо иных факторов. Однако одни из упомянутых факторов, не имеют значения для юридической ответственности и поэтому не делают связь противоправного поведения лица с убытками косвенной (опосредованной). Другие же влияют на юридическую ответственность и поэтому опосредуют связь между противоправным поведением лица и наступившим результатом (убытками). Прямая (непосредственная) причинная связь имеет место тогда, когда в цепи последовательно развивающихся событий между противоправным поведением лица и убытками не существует каких-либо обстоятельств, имеющих значение для гражданско-правовой ответственности. В тех же случаях, когда между противоправным поведением лица и убытками присутствуют обстоятельства, которым гражданский закон придает значение в решении вопроса об ответственности (противоправное поведение других лиц, действие непреодолимой силы и т.п.), налицо косвенная (опосредованная) причинная связь. Это означает, что противоправное поведение лица лежит за пределами рассматриваемого с точки зрения юридической ответственности случая, а следовательно, и за пределами юридически значимой причинной связи.

Вина – один из видов психического отношения к окружающей действительности. Оно как особое психическое явление обладает определенными сущностными признаками: наличие сознательного отношения субъекта, при котором адекватно отражается окружающая действительность и ее явления; наличие осознанного отношения субъекта; выражение определенных эмоций, чувств правонарушителя, которые, как правило, имеют негативную окраску [3 с.36]; негативное отношение правонарушителя к интересам государства и общества проявляются в выборе противоправного варианта поведения.

Меры гражданско-правовой ответственности не только направлены на удовлетворение имущественного интереса потерпевшего, но и призваны предотвращать гражданские правонарушения. Гражданско-правовая ответственность выполняет определенную превентивную функцию, способствует тому, что участники гражданского оборота под угрозой привлечения их к ответственности стремятся построить свою деятельность так, чтобы не нарушать действующее законодательство, права и охраняемые законом интересы других лиц. Однако постоянная угроза привлечения к

ответственности может значительно снизить инициативу участников гражданского оборота, не искушенных в его тонкостях. Во избежание этого необходимо создать такие условия, при которых у лиц, участвующих в гражданском обороте, возникала твердая уверенность в том, что они не будут привлечены к ответственности за непредвиденные последствия их деятельности. Такая уверенность появляется в том случае, если меры гражданско-правовой ответственности применяются при виновном правонарушении [1 с.673].

Вина в гражданском праве может выступать в форме умысла или неосторожности. Вина в гражданском праве есть одно из существенных условий ответственности по обязательствам. Лицо, не исполнившее обязательство либо исполнившее его ненадлежащим образом, несет ответственность при наличии вины, кроме случаев, когда законом или договором предусмотрены иные основания ответственности (п. 1 ст. 359 ГК) [2]. Однако должник признается невиновным, если докажет, что он принял все зависящие от него меры для надлежащего исполнения обязательства (п. 1 ст. 359 ГК) [2].

В отличие от противоправного поведения и причинной связи, вина является субъективным условием гражданско-правовой ответственности. Она представляет собой такое психическое отношение лица к своему противоправному поведению, в котором проявляется пренебрежение к интересам общества или отдельных лиц. Такое понятие вины в равной мере применимо как к гражданам, так и к юридическим лицам [1 с.667].

Вред. Под вредом в гражданском праве понимают всякое умаление личного или имущественного блага. Вред может быть материальным и моральным. Моральный вред подлежит компенсации лишь в случаях, предусмотренных законом (в случае причинения морального вреда нарушением личных неимущественных прав, например, нарушением права на честь и достоинство, вреда жизни и здоровью, в случае нарушения прав потребителя и др.). Вред может быть возмещен двумя способами: в натуре и в форме возмещения убытков.

Возмещение убытков - это форма гражданско-правовой ответственности. Под формой гражданско-правовой ответственности понимается форма выражения тех имущественных лишений, которые претерпевает правонарушитель. Гражданское законодательство предусматривает различные формы ответственности.

Ответственность может наступать в форме возмещения убытков (ст. 350 ГК), уплаты неустойки (ст. 351 ГК), и т.д. Среди этих форм гражданско-правовой ответственности особое место занимает возмещение убытков. Обусловлено это тем, что наиболее существенным и распространенным последствием нарушения гражданских прав являются убытки. Ввиду этого данная форма ответственности имеет общее значение и применяется во всех случаях нарушения гражданских прав, если законом или договором не предусмотрено иное, тогда как другие формы гражданско-правовой

ответственности применяются лишь в случаях, прямо предусмотренных законом или договором для конкретного правонарушения.

Удобство неустойки как формы ответственности заключается в том, что ее размер заранее известен и, как правило, зависит только от характера нарушения. Поэтому кредитору для предъявления требования о взыскании неустойки достаточно предусмотреть размер неустойки и доказать факт нарушения обязательства. Не нужно доказывать последствия нарушения, в частности, размер причиненных нарушением убытков, что вызывает на практике затруднение, так как размер убытков нередко зависит от иных обстоятельств, тесно переплетающихся с правонарушающими действиями должника.

Список использованной литературы

1. Гражданское право: учебник: в 3 т. Т. 1 / под ред. А. П. Сергеева. — 2-е изд., перераб. и доп. — Москва: Проспект, 2018. — 1040 с.
2. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть), принят Верховным Советом Республики Казахстан 27 декабря 1994 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 05.01.2024 г.)// https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1006061&doc_id2=1006061#pos=472;-100&pos2=3623;-26
3. Пашенцев Д.А., Гарамита В.В. Вина в гражданском праве. Монография. — М.: Юркомпани, 2011. — 144 с.

Нурадилова А.Х. – магистрант
юридического факультета КазНУ им. аль-Фараби

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРИМИРИТЕЛЬНЫХ ПРОЦЕДУР В ГРАЖДАНСКОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ

За последние время, характер споров и конфликтов в казахстанском обществе не только обостряется, но и усложняется, поскольку они по своему существу иногда направлены не только на разрешение текущих противоречий, но и на реализацию права в целом как физических и юридических лиц на управление процессов в обществе и государстве, обладание влиянием или получение контроля в целях реализации своих интересов.

Начиная с 2022 года и сегодня стал периодом испытаний и преодолений, временем переосмысления всего происходящего, факт присутствия в реальности многих вызовов который в свою очередь дает возможность законодателю для внесения коррективов и изменений в правовую систему и прежде всего в деятельность судебных органов. Одной из основных проблем для казахстанской системы правосудия и производство в государственных судах является все возрастающая нагрузка на судей, длительность судебного

процесса, увеличения объёма финансирования судебной деятельности и многое др.

В связи с этим, решение вопроса о расширении сферы применения альтернативных судебному, механизмов урегулирования споров является весьма актуальным. Это связано с тем, что «стороны предпочитают сохранить и поддержать деловые и партнерские отношения, избежать публичной огласки и разрешить спор мирным путем. Как правило, это не всегда возможно при разбирательстве в государственном суде. Также, большинство способов АРС основаны на принципах взаимной выгоды, добровольности, конфиденциальности и выделяются быстротой рассмотрения и относительно низкими финансовыми затратами при их применении» [1, С.90].

Несмотря на предпринимаемые государством меры по расширению использования АРС, его использование зависит от многих факторов и прежде всего от правовой культуры граждан, профессионального уровня действующих судей и должностных лиц государственных органов, опыта практических медиаторов, адвокатов, юридических консультантов и т.д.

Сегодня законодателем осознается необходимость дальнейшего обеспечения диверсификации процедур урегулирования споров и конфликтов в различных сферах общества. Поэтому совершенствование системы АРС является одним из ключевых направлений реформ, проводимых в настоящее время в стране, которые направлены на обеспечение надежной защиты прав и свобод граждан и юридических лиц. В Указе Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года №674 «Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года», прямо говорится, что «Развитие альтернативных способов урегулирования споров является важным вектором развития правовой системы Казахстана, поскольку данный институт способствует снижению уровня конфликтности в обществе и повышает качество отправления правосудия путем снижения нагрузки на суды». Кроме того, в данном стратегическом документе отмечено, что «правоприменительная практика обозначила ряд недостатков в правовом регулировании арбитража и медиации, в связи с чем с учетом международного опыта необходимо дальнейшее развитие данных институтов» [2].

В зарубежных странах основным способом разрешения правовых споров остается также государственный суд. Однако, на протяжении последних десятилетий правовая практика многих западных стран свидетельствует об тенденции к расширению применения альтернативных способов урегулирования споров, что позволяет значительно разгрузить государственные суды, сократить судебные расходы, снизить уровень противоречивости и конфликтности в обществе, способствует повышению правового сознания и культуры граждан, сохранения деловых отношений, упрочению социальных связей и др. Следует отметить, что «значительное

количество гражданских процессуальных кодексов европейских стран предусматривает обязательное применение способов альтернативного разрешения правовых споров. Так, в Бельгии и Франции суд должен предложить сторонам урегулировать конфликт с помощью механизмов АРС, а в Англии суд вправе наложить на участников спора финансовые санкции, если они отказались, например, от медиации» [3, С.42]. В целом, по некоторым данным с помощью АРС «в США около 90% экономических споров и более 80% в странах Западной Европы разрешается мирным путем в основном на досудебной стадии» [4].

Правовое регулирование альтернативных способов разрешения споров (АРС) закрепляет несколько форм их реализации путем: внесудебного, досудебного порядка урегулирования спора и использования примирительных процедур в судебном процессе, в том числе примирения, осуществляемого при содействии суда и на стадии исполнения судебных актов определенных в нормах Гражданского процессуального кодекса Республики Казахстан от 31 октября 2015 года №377-V [5], Закона Республики Казахстан от 2 апреля 2010 года №261-IV «Об исполнительном производстве и статусе судебных исполнителей», Закона Республики Казахстан от 28 января 2011 года №401-IV «О медиации» [6] и других нормативных правовых актах.

В ГПК РК не дано определение понятия «примирительные процедуры». Но надо отметить, эта дефиниция широко используется и в нормах действующего законодательства. Так, в контексте рассмотрения коллективных трудовых споров согласно ст.162 Трудового кодекса Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года №414-V, под примирительными процедурами понимается «последовательное рассмотрение коллективного трудового спора первоначально в примирительной комиссии, а при недостижении согласия в ней - в трудовом арбитраже, а также по взаимному согласию сторон с применением процедуры медиации» [7]. В пп.11 п.1 ст.26 Предпринимательского кодекса Республики Казахстан» от 29 октября 2015 года № 375-V определено, что субъекты частного предпринимательства вправе «урегулировать спор посредством примирительных процедур» [8].

Из вышеуказанного следует, что несмотря на широкое использование законодателем термина «примирительные процедуры», тем не менее, определения данного понятия как мы указывали выше в законах как такового не содержится, также не определен полный перечень примирительных процедур. Кроме того, вышеуказанные правовые акты включают лишь ссылку на использование примирительных процедур и возможность обращения к ним.

В юридической науке также не раскрыто данное понятие. В этой связи, ученый Дячук М.И. отмечает, что «отсутствие системного представления о примирительных процедурах как о правовом явлении в целом, необходимость продолжения дальнейшего изучения и осмысления теоретических научных

представлений о сущности и правовой природе влечет постановку задачи по определению признаков примирительных процедур» [9, С.143].

Рамки данной статьи не позволяет дать широкий теоретико-правовой анализ понятия и значения дефиниции «примирительные процедуры», поэтому мы остановимся на нормативном значении его применения в гражданском судопроизводстве.

Под примирительными процедурами в гражданском процессуальном праве понимаются такие способы в системе альтернативных способов урегулирования споров, которые направлены на взаимоприемлемое урегулирование и разрешение возникшего спора на основе добровольного волеизъявления сторон.

Целью примирительных процедур является сохранение доверительных взаимных отношений путем выработки наиболее приемлемого выхода из создавшегося конфликта без определения виновной стороны, что позволяет в дальнейшем сохранить и развивать нормальные и деловые отношения между сторонами.

Основные черты примирительных процедур:

- они направлены на добровольное урегулирование спора, где стороны и иные участники спора осуществляют действия по поиску взаимоприемлемых решений;

- урегулирование спора при использовании примирительных процедур достигается, как правило, путем взаимных уступок;

- при использовании примирительной процедуры никто, кроме сторон, не может разрешить окончание спора.

Подход к использованию примирительных процедур в гражданском судопроизводстве базируется исключительно на диспозитивных принципах добровольного обращения к ним сторон, а также особенностями процессуального действия суда в процесс примирения, выступая в качестве государственного посредника, посредством принятия мер в содействии в урегулировании спора на всех стадиях процесса. Но, в основе этих альтернативных методов урегулирования споров в гражданском процессе, лежат договорные начала, которые проявляются не только в самом волеизъявлении на обращение к этим закрепленным в законе механизмам, но и в возможности выбора конкретного способа урегулирования, а также в свободе условий, на которые соглашаются стороны при разрешении спора (конфликта).

Основными принципами, которые присущи всем видам примирительных процедур в гражданском процессе, являются: добровольность, равноправие сторон, конфиденциальность, а главное - удовлетворение взаимных интересов сторон и сохранение в последующем деловых и партнерских отношений.

Нормативно примирительные процедуры закреплены в гражданском процессуальном законодательстве, который содержит нормы на возможность использования в суде сторонами различных видов примирительных процедур. Рассмотрим кратко некоторые из них.

В соответствии с ч.1 ст.174 ГПК РК «Суд (судья) принимает меры к примирению сторон, содействует им в урегулировании спора на всех стадиях процесса, направляя сторонам приглашение для участия в примирительной процедуре». В рамках примирительной процедуры «стороны могут урегулировать спор в полном объеме взаимных требований либо в части, заключив мировое соглашение, соглашение об урегулировании спора (конфликта) в порядке медиации или соглашение об урегулировании спора в порядке партисипативной процедуры либо используя иные способы в порядке, установленном в ГПК РК» [5].

Как показывает судебная практика, наиболее эффективным способом разрешения споров, основанных исключительно на учете интересов сторон, является медиация. «Медиация позволяет сделать все возможное для разрешения спора, одновременно учитывая все вопросы и нюансы, которые волнуют стороны спора. Поэтому медиация занимает особое место в системе альтернативных способов разрешения споров» [10, С.21].

Медиация согласно Закону Республики Казахстан от 28 января 2011 года № 401-IV «О медиации» это «процедура урегулирования спора (конфликта) между сторонами при содействии медиатора (медиаторов) в целях достижения ими взаимоприемлемого решения, реализуемая по добровольному согласию сторон» [6].

Закон о медиации содержит перечень так называемых «медиабельных» споров (конфликтов), категории которых могут быть урегулированы с помощью применения процедуры медиации, к ним относятся споры, «возникающие из гражданских, трудовых, семейных, административных правоотношений и иных общественных отношений с участием физических и (или) юридических лиц, административных органов, должностных лиц, а также рассматриваемые в ходе производства по делам об административных правонарушениях, в ходе уголовного судопроизводства по делам об уголовных проступках, преступлениях небольшой и средней тяжести, а также тяжких преступлениях в случаях, предусмотренных ч.2 ст.68 Уголовного кодекса РК» [6].

Законодательное регулирование процедур медиации создает условия для более активного применения этого способа урегулирования споров (конфликтов) и их разрешения во многих сферах общественных отношений. Однако, «анализ норм законодательства, а также норм, регламентирующих процедуру медиации, показывает, что судебная медиация гораздо более

детально регламентирована и имеет преимущественную силу перед медиацией досудебной или внесудебной» [11, С.223].

Проведение медиации осуществляется по взаимному согласию сторон и при заключении между ними договора о медиации. Медиация при урегулировании споров в гражданском процессе, может быть применена как до обращения в суд, так и после начала судебного разбирательства. Стороны вправе до удаления суда для вынесения решения в судах первой, апелляционной, кассационной инстанций заявить ходатайство об урегулировании спора (конфликта) в порядке медиации при содействии судьи или медиатора.

При поступлении ходатайства об урегулировании спора (конфликта) в порядке медиации при содействии судьи по делу, находящемуся в производстве суда первой или апелляционной инстанции, суд вправе приостановить производство по делу в соответствии с подпунктом 7) ст. 273 ГПК РК на срок не более десяти рабочих дней. Для проведения медиации в суде первой инстанции дело передается другому судье [5].

Судья, который проводит медиацию, назначает день проведения медиации и извещает стороны о времени и месте ее проведения. Медиация в суде проводится в соответствии с Законом Республики Казахстан «О медиации» и с особенностями, установленными ГПК РК. Судья, в производстве которого находится дело проверяет содержание соглашения об урегулировании спора (конфликта) в порядке медиации и выносит определение о его утверждении и прекращении производства по делу.

Если стороны не достигли соглашения в порядке медиации или условия соглашения судом не утверждены, разбирательство дела проводится в общем порядке. Анализ изменений в ГПК РК показывает, что правовое регулирование вопросов примирения сторон судом, положительно сказывается на отправлении правосудия по гражданским делам. Однако, как указывает академик Сулейменов М.К. «Немаловажной причиной внедрения судебного примирения является низкая эффективность традиционной медиации. Несмотря на значительные усилия по внедрению медиации, количество дел, рассмотренных с ее использованием, ничтожно мало в процентном соотношении с общим количеством рассмотренных судами дел» [12]. Это оценка актуальна и в отношении не только медиации, но и мирового соглашения и партисипативной процедуры.

Сложная правовая природа мирового соглашения обусловлена двойным ее регулированием как гражданским, так и гражданским процессуальным правом. Теме не менее, возможность сторон спора примириться на основании договора является одной из форм реализации принципа диспозитивности.

Мировое соглашение прежде всего договор, которым стороны прекращают спор или устраняют иную неопределенность в своих

правоотношениях посредством взаимных предоставлений, приемлемых уступок для них. С другой стороны мировое соглашение это обычный гражданско-правовой договор, которым стороны прекращают судебный спор и устанавливают новые права и обязанности.

Гражданское процессуальное законодательство также не содержит четкого определения мирового соглашения, указывая только лишь, что мировое соглашение не может нарушать права и законные интересы других лиц и противоречить закону. Мировое соглашение должно содержать согласованные сторонами условия с указанием срока и порядка его исполнения.

Дуалистический характер мирового соглашения в гражданском процессе порождает их определенные особенности, что отличает их от гражданско-правовых сделок, например, особенности их формы и содержания, порядка их заключения, пределов свободы волеизъявления сторон при их заключении. Так, отличие мирового соглашения от других гражданско-правовых соглашений в том, что оно утверждается судом и имеет силу решения суда. Кроме того, заключение соглашения имеет дополнительные процессуальные последствия, предусмотренные ГПК РК. Так, согласно ч.4 ст.177 ГПК РК «Суд не утверждает мировое соглашение, если оно противоречит закону или нарушает права и законные интересы других лиц. В случае отказа в утверждении мирового соглашения суд выносит об этом определение, которое заносится в протокол судебного заседания и обжалованию, пересмотру по ходатайству прокурора не подлежит» [5].

Форма мирового соглашения имеет и процессуальную природу. Да, логичным является вывод, что мировая соглашение, согласно гражданскому законодательству, заключается в письменной форме, поскольку стороны представляют ходатайство сторон об утверждении мирового соглашения (ч.1 ст.177 ГПК РК). Более того, в определении суда об утверждении мирового соглашения указывается на условия такого соглашения и сроки его исполнения. Так, мировое соглашение должно содержать сведения об отсрочке или рассрочке исполнения обязательств ответчиком с указанием сроков отсрочки или рассрочки, уступке права требования, полном или частичном прощении либо признании долга, распределении судебных расходов, условиях принудительного исполнения мирового соглашения и иные условия, не противоречащие закону. Если в мировом соглашении отсутствует условие о распределении судебных расходов, они считаются взаимно погашенными.

В целом, форма мировой соглашения является простым письменным (как признак гражданско-правового договора) и одновременно утвержденным определением суда (как признак процессуального документа). При этом, он носит и черты исполнительного документа. Так если мировое соглашение не

исполняется лицами добровольно, то она подлежит принудительному исполнению на основании исполнительного листа, который выдает суд по ходатайству лица, заключившего мировое соглашение.

Таким образом, процессуальными признаками мирового соглашения следует отнести следующие черты: способ прекращения спора; возможна только в исковом производстве; утверждается судом; определением суда об утверждении мирового соглашения прекращается производство по делу; на основании определения суда об утверждении мирового соглашения выдается исполнительный документ; в мировое соглашение невозможно внести изменения после его утверждения судом; суд может отказать в утверждении мирового соглашения и продолжить судебное разбирательство; определение суда об утверждении мирового соглашения подлежит принудительному исполнению.

Материально-правовыми признаками мирового соглашения являются: мировое соглашение является гражданско-правовым обязательством; права и обязанности возникают для обеих сторон; к мировому соглашению могут быть применены юридические признаки гражданско-правового договора; для мирового соглашения присущи такие существенные условия как условие о предмете и сроках; стороны самостоятельно выполняют мировое соглашение.

В гражданском судопроизводстве партисипативная процедура – это процесс урегулирования спора между сторонами с обязательным участием их адвокатов и членами палаты юридических консультантов, без участия судьи, в целях достижения сторонами взаимоприемлемого решения.

На основании ст.ст. 181, 182 ГПК РК стороны вправе до удаления суда для вынесения решения в судах первой, апелляционной, кассационной инстанций заявить ходатайство об урегулировании спора в порядке партисипативной процедуры [5].

Использование института партисипативной процедуры как эффективного инструмента урегулирования спора продиктовано потребностями судебной практики и общества. По сравнению с судебным разбирательством, оканчивающимся вынесением решения, которое может не удовлетворять одну или обе стороны судебного процесса, партисипативное соглашение подразумевает взаимовыгодный компромисс, на который добровольно соглашаются обе стороны. Партисипативная процедура проводится как мы указывали выше, без участия судьи путем проведения переговоров между сторонами при содействии урегулированию спора адвокатами или членами палаты юридических консультантов обеих сторон.

Соглашение об урегулировании спора в порядке партисипативной процедуры, определение об утверждении соглашения должны соответствовать, как и требования предъявляемым мировому соглашению.

Судья, в производстве которого находится дело, проверяет содержание соглашения об урегулировании спора в порядке партисипативной процедуры и выносит определение о его утверждении и прекращении производства по делу. Если стороны не достигли соглашения в порядке партисипативной процедуры или условия соглашения судом не утверждены, разбирательство дела проводится в общем порядке.

Партисипативная процедура не применяется в случаях, если споры затрагивают или могут затронуть интересы третьих лиц, не участвующих в партисипативной процедуре, или лиц, признанных судом недееспособными либо ограниченно дееспособными; а также по спорам, где одной из сторон является государственный орган.

Исполнение соглашения об урегулировании спора в порядке партисипативной процедуры, утвержденное судом, производится также по правилам исполнения мирового соглашения.

Подводя итог, следует отметить, что рассмотрение вопроса правовых основ реализации примирительных процедур обосновывается необходимостью совершенствования различных включая и судебных форм и способов разрешения гражданско-правовых споров в целях содействия развитию партнерских деловых отношений, формированию возможности стабилизации гражданского оборота, а также нормализаций социальных отношений. Именно в качестве одного из перспективного способа разрешения гражданско-правовых споров в суде рассматриваются примирительные процедуры. Посредством их применения возможно мирное урегулирование возникшего правового конфликта, что позволяет определить примирительные процедуры как элемент эффективной процессуально-правовой парадигмы, позволяющей преодолеть кризис в понимании целей и задач судебной защиты, т.к. они в полной мере могут заменить судебное разбирательство [13].

Внедрение и активное использование примирительных процедур должно способствовать снижению нагрузки на государственные суды, оказать влияние и на эффективность осуществления правосудия по гражданским делам. Широкое использование примирительных процедур в качестве механизма реализации положений норм гражданского процессуального законодательства, предусматривающих возможность мирного урегулирования спора (конфликта) между сторонами, указывает на возможность стабилизации гражданского оборота.

Список использованной литературы:

1 Шамликашвили Ц.А., Кабанова Е.В., Тюльканов С.Л. Альтернативные способы разрешения споров и медиация в современном российском законодательстве // Современное право. – 2015. – № 5. – С. 90.

2 Указ Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674 «Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года» //ИПС «Әділет» - <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674>

3 Теория и практика медиации (посредничества) в экономической сфере: учебно-методическое пособие /И.А.Бельская и др.; под ред. У. Хелльманна. - Минск: Изд. центр БГУ, 2015. – С.42.

4 Ибрагимов А.Т. Возможности использования медиации при урегулировании споров между хозяйствующими субъектами стран СНГ // http://sudsng.org/download_files/news_files/2011/doklad_20110623.pdf

5 Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 года №377-V // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377>

6 Закон Республики Казахстан от 28 января 2011 года №401-IV «О медиации» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000401/z110401.htm>

7 Трудовой кодекс Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года №414-V // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000414>

8 Предпринимательский кодекс Республики Казахстан» от 29 октября 2015 года № 375-V // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000375>

9 Дячук М.И. Примирительные процедуры в гражданском судопроизводстве //Вестник Института законодательства и правовой информации РК – 2019. - №2(56) – С.141-147.

10 Сулейменова Н.О. Проблемы развития медиации в Казахстане // Научно-практический журнал Eurasian Scientific Journal of Law. – 2023. - №4(5). – С.19-27.

11 Дячук М.И. Развитие института медиации в Республике Казахстан //Вестник Института законодательства и правовой информации РК – 2021. – Том 1. - №64 – С.219-232.

12 Сулейменов М.К. Судья-примиритель в гражданском процессе //https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36072908&sub_id=1&pos=164;0#pos=164;0

13 См.: Рекомендации № R(86)12 Совета Европы «О мерах по недопущению и сокращению чрезмерной рабочей нагрузки на суды» (приняты Комитетом Министров 16 сентября 1986 г. на 339-ом заседании Представителей Министров) // Информационная система по документам по правам человека и тематическим публикациям. URL: http://www.echr-base.ru/rec86_12.jsp (дата обращения: 10.10.2023).

ОПРЕДЕЛЕНИЕ СТАДИЙ ГРАЖДАНСКОГО СУДОПРОИЗВОДСТВА В ТЕОРИИ ГРАЖДАНСКОГО ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ПРАВА

Развитие человеческого общества, государства, его институтов (государственных органов), права и законодательства, закрепление путем нормативно-правового регулирования прав и обязанностей физических и юридических лиц обусловили возникновение, установление и закрепление ряда форм защиты этих субъективных прав и законных (охраняемых законом) интересов в случае их нарушения либо угрозы нарушения [1, с.142].

Форма защиты права - категория процессуального характера. Под формой защиты права понимается определяемая законом деятельность компетентных органов по защите права, т.е. по установлению фактических обстоятельств, применению норм права, определению способа защиты права и вынесению решения (М.К. Треушников) [2, с. 6].

Обращая внимание на многозначность слова «форма», М.С. Шакарян подчеркивает, что понятие «форма защиты субъективных прав» означает определенный порядок защиты права тем или иным юрисдикционным органом [3, с.23].

От понятия «форма защиты права» необходимо отличать понятие «способ защиты права». Способы защиты права подразумевают определенные меры принуждения, применяемые к нарушителю права (М.К. Треушников) [2, с.233].

Защита гражданских прав осуществляется способами, предусмотренными законодательными актами РК.

Способы защиты гражданских прав перечисляются в пункте 1 ст. 9 ГК. К ним относятся: признание прав; восстановление положения, существовавшего до нарушения права; пресечение действий, нарушающих право или создающих угрозу его нарушения; присуждение к исполнению обязанности в натуре; взыскание убытков, неустойки; признание сделки недействительной; компенсация морального вреда; прекращение или изменение правоотношений; признание недействительным или не подлежащим применению не соответствующего законодательству акта государственного органа; взыскание штрафа с государственного органа или должностного лица за воспрепятствование гражданину или юридическому лицу в приобретении или осуществлении права, а также иные способы, предусмотренные законодательными актами [4, с. 20-23].

Применение способов защиты гражданских прав, указанных в законе,

возможно различными юрисдикционными и иными органами, а также собственными действиями[5, с.8-13].

В соответствии с действующим законодательством защита гражданских прав осуществляется в следующих формах:

- 1) судебная (государственным судом);
- 2) общественная (третейским судом, согласительной комиссией);
- 3) нотариальная(нотариатом);
- 4) административная (представительными и исполнительными органами власти);
- 5) самозащита (собственными действиями лица, права которого оказались нарушенными).

Установление законодателем различных форм защиты гражданских прав предопределяется действием ряда факторов:

- спецификой подлежащих защите прав;
- сложностью или, наоборот, простотой познания правоотношений и подлежащих защите прав;
- степенью развития демократических процессов в обществе; правовыми традициями (М.К.. Треушников) [3].

Среди вышеперечисленных форм защиты гражданских прав приоритетной в силу ряда признаков является судебная форма. Данная форма защиты права:

- универсальна, поскольку применима к защите практически любого нарушенного или оспариваемого субъективного права. Судебная власть распространяется на все дела и споры, возникающие на основе Конституции, законов, иных нормативных правовых актов, международных договоров РК (п. 2 ст. 76 Конституции);
- наиболее совершенна, поскольку детально урегулирована гражданским процессуальным законодательством;
- весьма эффективна, поскольку вступившие в законную силу судебные акты обязательны для всех без исключения органов, должностных лиц, организаций и граждан и подлежат неукоснительному исполнению на всей территории РК;
- оптимальна, поскольку обеспечивает, как правило, правильное применение норм права, ибо гражданско-правовые споры рассматриваются и разрешаются, в основном, высококвалифицированными специалистами-юристами [6].

Единственное назначение судебной власти - осуществление защиты прав, свобод и законных интересов граждан, прав и законных интересов организаций, обеспечение исполнения Конституции, законов, других нормативных правовых актов, международных договоров РК (п. 1 ст. 76 Конституции).

Условием применения общественной формы защиты права является взаимное согласие на то спорящих субъектов. Так, напр., трудовые споры по соглашению сторон могут рассматриваться согласительной комиссией (ст. 98 Закона о труде). Также по соглашению сторон возникший между ними имущественный спор может быть рассмотрен третейским судом, напр., Арбитражной комиссией при Торгово-промышленной палате РК, арбитраже и др.

Что касается нотариальной формы, то нотариусы и другие лица, имеющие право совершать нотариальные действия, осуществляют защиту бесспорных прав и законных интересов физических и юридических лиц в соответствии с Законом о нотариате. Так, нотариусы удостоверяет сделки и учредительные документы хозяйственных товариществ; принимают меры к охране наследственного имущества; выдают свидетельства о праве на наследство и праве собственности на долю в общем имуществе супругов и иных лиц, имеющих имущество на праве общей совместной собственности; налагают и снимают запрещения отчуждения имущества; принимают в депозит деньги; принимают на хранение документы и ценные бумаги; совершают морские протесты; обеспечивают доказательства и совершают другие действия, предусмотренные законодательством о нотариате [7; 8].

Необходимо отметить, что действующее законодательство РК разрешение почти всех гражданско-правовых споров относит к ведению судов. Очевидная тенденция законодательного регулирования форм защиты прав и интересов дает основание сделать вывод о том, что ее административная форма в настоящее время сведена к минимуму. Обращение за защитой нарушенного права к органу власти или управления не препятствует обращению в суд с иском о защите права, если законодательными актами не предусмотрено иное (ст. 9 ГК). Акт, принятый государственным органом или его должностным лицом, может быть оспорен в суде.

Административная форма защиты гражданских прав возможна только в предусмотренных законом случаях.

В качестве примера приводится случай, на который обратила внимание судебная коллегия по гражданским делам Верховного суда РК. В обзоре по делам о признании права собственности на автотранспортные средства, рассмотренным судами РК в 1997-98 гг., коллегия разъяснила, что заявления физических лиц о признании права собственности на автотранспорт по мотивам отсутствия регистрационных документов на автомашину (технических паспортов) не подлежат рассмотрению в судах. В случае подачи таких заявлений судам надлежит отказывать в их принятии и разъяснять заявителям необходимость обращения в органы Дорожной полиции с требованиями о выдаче новых документов [9].

В действующем гражданском законодательстве в качестве одной из форм защиты субъективных прав и законных интересов указывается самозащита.

Пункт 3 статьи 9 ГК гласит: «В случаях, специально предусмотренных законодательными актами, защита гражданских прав может осуществляться непосредственными фактическими или юридическими действиями лица, право которого нарушено (самозащита)».

Закон предусматривает такие способы самозащиты, как необходимая оборона и действия в условиях крайней необходимости. Использование этих способов возможно в пределах, установленных законом. Превышение пределов необходимой обороны и крайней необходимости является противозаконным и влечет за собой негативные последствия для лица, допустившего превышение этих пределов.

Применение указанных способов самозащиты допускается лишь в момент нарушения субъективного права.

Защита субъективного права, находящегося под угрозой нарушения либо уже нарушенного, допускается посредством собственных действий в случаях, предусмотренных законодательными актами [10; 11].

К средствам самозащиты, указывает Ю.Г. Басин, относятся действия самого потерпевшего, непосредственно обращенные к нарушителю и обеспечивающие восстановление нарушенных прав без содействия компетентных органов [12; 13].

Например, удержание комиссионером имущества, подлежащего передаче комитенту либо третьему лицу по заключенной комиссионером по сделке, до выплаты причитающихся ему по договору комиссии сумм [14]; оставление задаткополучателем у себя суммы задатка при нарушении договора задаткодателя [15, с.31]; односторонний отказ от исполнения договора (ст. 404 ГК).

Право на судебную защиту нарушенного субъективного права и законного интереса является конституционным правом, в котором выражена доступность правосудия [16, с. 134].

Как правило, защита гражданских прав осуществляется в ходе гражданского судебного производства (судебного процесса или гражданского судопроизводства) [17, с. 17].

По вопросам определения понятия гражданского судопроизводства в науке права высказываются самые различные мнения. Эта проблема до сих пор одна из широко обсуждаемых в науке гражданского процессуального права.

Гражданский процесс - одна из форм осуществления субъективного материального права, а именно форма принудительной его реализации (М.А. Гурвич, В.П. Грибанов) в необходимых случаях. Поэтому содержание

материального (гражданского, семейного, трудового и др.) права во многом предопределяет соответствующую ему судебную процедуру, процессуальную форму [18; 19].

«Процессуальная форма и применение закона соотносятся между собой как форма и содержание, а применяемый в данной процессуальной форме материальный закон определяет ее существо» (П.Ф. Елисейкин) [20]. Поэтому следует согласиться с высказанным в научной литературе мнением о предопределении ряда принципов гражданского процессуального права (диспозитивности, равенства граждан и организаций перед законом и судом и др.), природой (характером) гражданских правоотношений (В.Н. Щеглов) [21].

Здесь речь идет о регулировании законом осуществления правосудия как деятельности специального государственного органа - суда (Баймолдина З.Х.) [22].

«Гражданское судопроизводство есть порядок принудительного осуществления гражданского права» (Ю.С. Гамбаров). Термины «гражданское судопроизводство» и «гражданский процесс», как правило, употребляются в научной литературе для обозначения равнозначных понятий [23].

Под гражданским процессом подразумевается деятельность суда по отправлению правосудия и органов исполнительного производства - по исполнению судебных актов. Под гражданским судопроизводством понимается деятельность суда, участвующих в деле лиц, других участников процесса, органов принудительного исполнения и иных лиц исполнительного производства, связанная с рассмотрением гражданского дела и исполнением вынесенного по нему акта (А.А. Мельников). Такое толкование понятия гражданского судопроизводства (процесса) получило довольно широкую поддержку со стороны ученых- процессуалистов [24; 25].

Однако некоторые ученые относительно понятия «гражданский процесс» высказывали иное мнение, согласно которому гражданский процесс - это не только деятельность, но и процессуальные (общественные) отношения, возникающие между судом и участниками процесса в ходе осуществления правосудия по гражданскому делу (С. Н. Абрамов [26; 27], А.Ф. Клейнман [28; 29]).

Когда речь идет о процессуальных правоотношениях, то имеются в виду и процессуальные действия. Поэтому гражданское судопроизводство следует рассматривать как деятельность суда и участников процесса, связанная с рассмотрением гражданского дела и исполнением судебного акта, либо как совокупность урегулированных нормами права общественных отношений, возникающих при рассмотрении гражданского дела и исполнении судебного акта [30].

Гражданское судопроизводство как деятельность суда, сторон и иных участников процесса является предметом гражданского процессуального

права.

Предмет гражданского судопроизводства (процесса) - это конкретные гражданские дела. Деятельность суда, сторон и иных участников процесса направлена на разрешение спора о праве, установление определенности в правах и обязанностях, установление фактов, имеющих юридическое значение. Спорное субъективное право, юридическая обязанность, спорное материальное правоотношение в целом, бесспорное требование либо законный интерес составляют сущность гражданского дела [31; 32].

Гражданский процессуальный закон определяет, что задачами гражданского судопроизводства являются защита нарушенных или оспариваемых прав, свобод и законных интересов граждан, государства и организаций, укрепление законности и правопорядка, предупреждение правонарушений [33].

Список использованных источников

1 Гражданское процессуальное законодательство: Комментарий / Под ред. М.К. Юкова. - М.: Юрид. лит-ра, 1991.

2 Треушников М.К. Законность в гражданском процессе и его гарантия // Советская юстиция. 1986. № 11. С. 5-7.

3 Шакарян М.С. Учение о сторонах в советском гражданском процессе. -М.: ВЮЗИ, 1983. – 346с.

4 Защита гражданских прав. Монография / Отв.ред. М.К. Сулейменов. – Алматы: НИИ частного права КазГЮУ, 2011. – 608с

5 Басин Ю.Г. Защита гражданских прав и ответственность за их нарушение // Вещные и обязательственные права в законодательстве Республики Казахстан: Материалы Международной научно-практической конференции / Отв. ред. М.К. Сулейменов. Алматы: КазГЮА, 2000. С. 8-13

6 Сулейменова Г.Ж. Суд и судебная власть в Республике Казахстан. Часть 1. / Под ред. Р. Т. Тусупбекова. - Алматы, 1999. – 238с.

7 Лесницкая Л.Ф. Некоторые вопросы нотариата в судебной практике: Комментарий судебной практики / Под ред. К.Б. Ярошенко. – М.: Юридическая литература, 2010. – Вып. 15. – С. 179-186.

8 Проблемы совершенствования нотариата в контексте развития правовой реформы в Республике Казахстан // Известия НАН РК. Серия общественных наук. – 2006. - № 3. – С. 31-33.

9 Баймолдина З.Х. Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан: Проблемы применения и совершенствования // Право и государство. 1999. № 4. С. 47-50

10 Скрыбин С.В. Преимущество вещных прав // Субъективное гражданское право и средства его обеспечения. Материалы международной научно-практической конференции, 13-14 июня 2005 г./ Отв. ред. М.К. Сулейменов – Алматы, 2005 – С. 66-76.

11 Кишкинбаева Р. Защита гражданских прав и гражданско-правовая

ответственность // Защита гражданских прав: Материалы научно-практической конференции, посвященная 10-летию КАЗГЮА. Алматы, 13-14 мая 2004. – Отв. ред. Сулейменов М.К. – Алматы: НИИ частного права КазГЮУ, 2005. – С. 60-67.

12 Гражданское право в системе права: Мат-лы междунар. научно-практ. конф. (в рамках ежегодных цивилистических чтений). Алматы. 17-18 мая 2007 г./ отв.ред. М.К. Сулейменов. - Алматы: НИИ частного права КазГЮУ, 2007. С. 29-39.

13 Басин Ю.Г. Диденко А.Г. Оперативные санкции как средство защиты гражданских прав // Басин Ю.Г. Избранные труды по гражданскому праву. - Алматы, 2003 - С. 389-396.

14 Басин Ю.Г., Диденко А.Г. Защита субъективных гражданских прав // Юридические науки. Вып. № 1. Алма-Ата, 1971. – 124с.

15 Осипов Е.Б. Защита гражданских прав. Учеб. и практич. пособие. - Алматы: КазГЮА, 2000. – 88с.

16 Гражданское право. Учебник. Часть 1. (переизд.) / Под ред. Ю. К. Толстого, А. П. Сергеева. – М.: ПРОСПЕКТ, 1998. – 632 с.

17 Эрделевский А. Компенсация морального вреда третьим лицам. Переход и зачет права на компенсацию // Законность. – 1998. – № 2. – С. 16 - 21.

18 Гурвич М.А. Лекции по советскому гражданскому процессу. - М., 1950. – 648с.

19 Грибанов В.П. Пределы осуществления и защиты гражданских прав. - М.: МГУ, 1972. – 286с.

20 Елисейкин П.Ф. Условия и порядок возбуждения гражданского процесса // Советская юстиция. 1976. № 15. С. 7-9.

21 Щеглов В.Н. Принципы искового производства // Вопросы теории и практики гражданского процесса. Вып. I. - Саратов: СГУ, 1976. С. 32-39.

22 Баймолдина З.Х. Исковой порядок защиты прав в суде: Научно-практическое пособие. - Алматы: Жетг жарты. 2001 – 84с.

23 Гамбаров Ю.С. Гражданский процесс: Курс лекций. 1894-1895 ак. год // Хрестоматия по гражданскому процессу / Под общей ред. М.К. Треушников. - М.: Городец, 1996. – 704с.

24 Мельников А.А. Субъективные процессуальные права и обязанности лиц, участвующих в гражданских делах. В сб.: Проблемы совершенствования Гражданского процессуального кодекса РСФСР. - Свердловск, 1975. С. 38—47.

25 Мельников А.А. Гражданские процессуальные правоотношения // Советское государство и право. 1975. № 2. С. 51-57.

26 Абрамов С. Н. Советский гражданский процесс. - М.: Госюриздат, 1952.

27 Абрамов С. Н. О новых материалах при рассмотрении гражданских дел в кассационном порядке // Правоведение. 1967. № 3. С. 103-109

28 Клейнман А.Ф. Советский гражданский процесс: Учебник. - М.:

Госюриздат, 1954. – 346с.

29 Клейнман А.Ф. Новейшие течения в советской науке гражданского процессуального права (Очерки по истории). - М.: МГУ, 1967.

30 Абдуллина З.К. Гражданские процессуальные правоотношения и их субъекты // Вестник КазГНУ, серия юридическая. 1999. № 3 (12). С. 79-90.

31 Абдуллина З.К. Производство гражданских дел в суде первой инстанции. - Алматы: Казак, университет, 1998 – 124с.

32 Мозолин В.П. О гражданско-процессуальном правоотношении // Советское государство и право. 1955. № 6. С. 50-57.

33 Крашенинников Е.А. Совершенствование исковой формы защиты субъективных прав и охраняемых законом интересов // Проблемы реформы гражданского процессуального права и практики его применения: Межвуз. сб. научных трудов. - Свердловск: Свердловск, юрид. ин-т, 1990. С. 29-35.

ХБУ «Әлеуметтік гуманитарлық ғылымдар»
кафедрасының аға оқытушысы **Танирбергенова Р. К.**

ӘЙЕЛ ҚЫЛМЫСТАРЫНА ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖӘНЕ МӘДЕНИ ФАКТОРЛАРДЫҢ ӘСЕРІ

Аңдатпа. Қазақстан Республикасында жасалынған қылмыстар санының азайғанымен, олардың ішінде әйел адамдардың сипатындығы ауыр қылмыстар жасаған ерлер мен қатар әйел адамдарының қылмыстары санының жылдан-жылға артып келе жатқандығы байқалады. Мақалада әйелдердің қылмыстылығының себебі әлеуметтік-экономикалық және биологиялық факторларға тәуелділігі қарастырылады.

Түйінді сөздер: Қоғам, әйел, қылмыс, отбасы, мораль, криминология.

Қазіргі таңда қылмыстылық мәселесі қоғамдағы өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Еліміздегі әлеуметтік жағдай адамгершілік, ізеттілік жағдайын жақсарту, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету, қылмыстылықты дер кезінде анықтап, олармен тиімді күрес шараларын жүргізуді талап етеді. Қоғамдағы жағымсыз құбылыстардың бірі қылмыстылықпен күресу мемлекетіміздің басты міндеті болып табылады, оны нәтижелі түрде жүзеге асыру еліміздің тұтастығын, ұлттық қауіпсіздігін, қоғамдық тәртіпті қамтамасыз етіп, нығайтуға ерекше әсерін тигізеді. Ең күрделі, даулы және аса зерттелмеген криминологиялық мәселелердің бірі әйелдер қылмыстылығы. Тәжірибе сараптамасының көрсетулері бойынша қылмыстылық, соның ішінде әйелдер арасындағы қылмыстылық қоғамға тереңдеп енуде.

Әйелдер қылмысы – нақты уақытта белгілі аумақта әйелдермен жасалған қылмыстар жиынтығы болып табылады. Әдетте, мұндай құбылыстар отбасылық – тұрмыстық қатынастарда болады, ал олардың құрбандары

туыстары, күйеулері, балалары немесе бірге тұратын адамдар болады. Бұл отбасында жанжал болғандықтан, оның екі жақта шешкісі келгенімен, кейбір психологиялық және эмоционалды себептерге байланысты қатысушылардың біреуінің қайтыс болуына әкеледі. Мұнда қылмыстың екі түрін ажырату керек. Біріншісі-әдейі жасалған, яғни әйел саналы түрде осындай қадам жасайды, ал екіншісі – өзін-өзі қорғау кезінде жасалған кездейсоқ қылмыс.

Ч.Ломброзоның пікірінше, «қылмыс жасаушы әйелдердің түрлері ер адамдарына қарағанда әлде қайда қорқынышты» болатындығын көрсеткен. Бұл ғалымның өзінің зерттеп тұжырымдаған саралауына сәйкес, барлық қылмыскерлерді келесідей 4 топқа бөлуге болады:

1) туылу сәтінен бастап өзгеріске ұшырағандар (деградацияның) сыртқы белгілеріне ие, олар қылмыскерлердің отбасында немесе балалар үйінде тәрбиеленгендер, ешқашан жұмыс жасамағандар, бірақ қылмыспен ұштасатын әрекеттерді жасағандар;

2) белгілі бір себептермен жан ауруына шалдыққандар - есі кем адамдар немесе уақытша (шабуыл түрінде) немесе тұрақты психикалық бұзылулардан зардап шегетіндер, келеңсіз немесе жат әрекеттер жасайтындар, олар адамзатқа зиянсыз немесе ұсақ ұрлық жасаулары мүмкін, ал кейбір жағдайларда өте агрессивті және толық оқшаулануды қажет ететін тұлғалар да кездеседі;

3) жастары белгілі бір жасқа жетіп, қартайған қылмыскерлер - олар сезімтал эмоционалды тұлғалар (қызғаншақтар, өмірде белгілі бір себептер бойынша алданған әйелдер және т. б.);

4) абайсызда аз уақыт аралығында пайда болатын қылмыскерлер –өмірлік тәжіибесі жеткілікті оң бағытты ұстанып жүрген, қоғамдық пайдалы қызмет атқарып жүрген, белгілі себептерге байланысты өкінетін және бұрын соңды заңды бұзбаған яғни белгілі бір қылмыс түрін жасаған тұлғалардың кездейсоқ кездесетін түрлері.

Терроризм мәселесін қарастыра отырып, әйгілі профессор Л.В.Сердюктың әйелдердің қылмыстылығы жөніндегі тақырыпты қаншама жерден зерттесеңде қылмыстылық мәселесін соңына дейін шешу мүмкін емес, өйткені әйелдердің қылмыстылығы мәселесі формасы жағынан да, ішкі мазмұны жағынан да өзгермелі болып келеді. (мысалы, соңғы 10 жылда қазіргі әлемдегі террористік актілер).

Әйелдердің қылмыстылығының себебі әлеуметтік-экономикалық және биологиялық факторларға тәуелді. Оларға мыналар жатады:

- мемлекеттің отбасылық саясатының және отбасы ішіндегі қарым-қатынастардың әлсіреуі (жұмыс істеп жатқан әйелдің балаларына ерекше қамқорлықтың болмауы);

- әйелдердің қоғамдық қарым-қатынастардағы белсенділенуі және олардың әлеуметтік ұстанымдары мен рөлдерінің өзгертілуі (жұмысқа тұру көптеген кедергілермен байланысты);

- әлеуметтік-экономикалық институттардың кризисі (отбасы соңғы онжылдықта ерлі-зайыптылардың қарым-қатынастарындағы даугершіліктің жоғарғы деңгейімен, тұрғылықты мекен жайының болмауымен сипатталады);
- ішімдік сусындарын, есірткілік заттарды қолданатын әйелдердің санының артуы.

Әйелдердің қылмыстылығына қатысты алдын алушы әрекет жағымсыз құбылыстарды жоюға бағытталған, солардың әсерінен қылмыстық мотивацияның қалыптасуы жүреді. Әйелдердің мәдениетін және әйелділікті қорғау мемлекеттегі алдыңғы қатарлы саясат, идеология, қоғамдық көзқарасқа айналуы қажет.

Шетелдік және отандық криминологтар, психологтар, криминалистер, психиатрлар, әлеуметтанушылар XIX ғасыр мен XX ғасырдың басында әйелдер қылмысының ерекшеліктерін бөліп зерттеген. Бұл мәселеге А.Кетле, Ч.Ломброзо, Э.Фереро, Г.Тарда, Э.Ферри, П.Н.Тарновская, М.Н.Гернет, И.Я.Фойницкийдің еңбектерінде көп көңіл бөлінген. Қазіргі ғалымдар әйелдер қылмысын оқшаулап зерттейді.

Қазіргі уақытта әйелдер қылмысын зерттеудің үлкен қажеттілігі бар, қылмыстың бұл түрін қандай көздер тамақтандырады, әйелдердің қылмыстық мінез-құлқының себептері неде, олар неге мұндай әрекеттерге жол береді деген сауалдар жетерлік.

В. А. Серебрякова, әдетте, анықталған қылмыскер – әйелдер арасында егде жастағы адамдар анықталған қылмыскер – ерлерге қарағанда көбірек болатынын атап өтті. Сәйкесінше, қылмыстық іс-әрекет көбінесе кәсіби міндеттерді орындаумен немесе отбасылық қиындықтармен байланысты.

Отбасындағы материалдық қиындықтарды әйел қатты сезінеді, өйткені ол көбінесе балаларға, олардың тамақтануы мен тәрбиесіне, сондай-ақ қарттарға қамқорлық жасайды. Осыған байланысты халықтың едәуір бөлігінің кедейлену процестерін әйелдер қатты сезінеді.

Біріккен Ұлттар Ұйымының есебі бойынша Қырғызстан Республикасында күйеуін өлтіргені үшін сотталған әйелдердің 70% - ы зорлық-зомбылық көрген немесе жұбайына экономикалық тәуелді болғандығы айқындалған. Дәл осындай статистика бірқатар басқа елдерде бар. Атап айтқанда, Иорданияда, Оңтүстік Африка елдерінде, АҚШ-та, Аргентинада.

Әдетте, әйелдердің жасаған қылмыстары өзін-өзі қорғау үшін, сонымен қатар сананың уақытша бұлдырлығы, жәбірленушінің арандатуы арқылы жасалатындықтары белгілі.

Мұндай тәжірибе Бразилияда, Гонконгта, Жапонияда, Польшада бар. Тек бірнеше юрисдикцияларда, мысалы, Австралия мен Мексиканың, Үндістанның бірқатар штаттарында әйелдің күйеуін өлтіруі, оған қатысты бұрын тұрмыстық зорлық-зомбылық болған жағдайда, кінәні жеңілдететін жағдай деп танып, бұл елдердің Қылмыстық кодекстеріне түзетулер енгізілген.

Нақ осындай орын алған жағдайлар бойынша Испания мемлекетінде әйелді қылмыстық қудалаудан толығымен босатуы мүмкін.

Әйелдердің қылмыстық мінез-құлқы қоғамға, оның институттары мен қоғамдастығына, әсіресе отбасына, тұтастай алғанда оның моральдық-психологиялық атмосферасына теріс әсер ететіндігіне байланысты. Әйелдер қылмысы қоғамның моральдық денсаулығының, оның руханилығының, негізгі жалпы адамзаттық құндылықтарға қатынасының көрсеткіші болып табылады.

Әйелдер жасайтын қылмыстарды алдын алу үшін отбасы мәртебесін, әйелдер мен балалардың жағдайын жақсарту, әлеуметтік қызметтердің бақылауын жетілдіру үшін арнайы федералды және аймақтық бағдарламалар енгізу қажет. Қоғамның моральдық - этикалық негіздерін нығайту мақсатында отбасының қажеттіліктерін қанағаттандыру дәрежесі мемлекеттің әлеуметтік саясатының басында тұруы керек. Әйелдер қылмысының алдын алудың арнайы криминологиялық шараларымен қатар, аз қамтылған отбасыларды анықтауға бағытталған әлеуметтік-құқықтық шараларды кеңінен қолдану маңызды; олардағы әйелдерге теріс әсер ететін факторларды анықтау; әлеуметтік және тұрмыстық жанжалдардың фактілері мен себептерін анықтау және жою; балалары бар әлеуметтік жағдайы төмен отбасыларды оңалтудың тиімді технологияларын кеңінен енгізуді қамтамасыз ету, баланы отбасынан алып қоюды алдын алу, әлеуметтік жетімдікті алдын алу, бұрын сотталған әйелдерге жаңа өмірге бейімделуге көмектесу.

Әйел адамның қылмысына ескерту жасау құқық қорғау органдары үшін маңызды болып табылады. Сол себепті, әйел адамның қылмысына ескерту қылмыспен күресу аумағында тұтастай бірге қарастырылып, шешілуі қажет. Мемлекет әйел адамға материалдық көмек және әлеуметтік қолдау көрсетуі, сондай-ақ, әйел адамның табыс табуына жағдай жасауы қажет. Әйел адамның қылмысына ескерту жасау заңдылықты күшейтеді және біздің елімізде құқық қорғауды реттейді.

Елімізде әйел мен баланың әлеуметтік жағдайларын көтеруге бағытталған түрлі әлеуметтік бағдарламаның орындалуы дәл сол кезеңдегі экономикалық жағдай мен тұспа-тұс келіп, әр дайым жаңартылып отырулары қажет.

Осылайша әйел қылмысының алдын-алу ана мен баланы қорғауды, отбасы институтын жан-жақты қолдауды ескере отырып, қылмысқа қарсы күрестің қоғамдық бағдарламаларына сәйкес жүргізілуі керек, себебі әйелдің қоғамдағы орны да оның адамзат қауымының бастамасы, тәрбиелік белгісінің айтарлықтай орын алатынын ескере келе белгілі бір статуста екендігіне назар аудару қажет. Сонымен қатар, қалай болғанда да жаны нәзік, жүрегі мейірімді, дүниеге сәби әкеліп, ана болуға жаралған әйелдердің қылмыс жасауы әрбір адамнан бастап, қоғамымызды алаңдататын, тек алаңдатып қоймай тез арада түзеуді талап ететін күрделі мәселе. Себебі әрбір қылмыс жасаған әйелдің артында шеттей бала-шағасы, иесін күткен ошағы бар екенін ескеріп, олардың болашағы яғни жаман жолға түспеуі үшін күресудің маңыздылығының зор екендігін ескерген жөн.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Ағыбаев А.Н. Қылмыстық құқық: Ерекше бөлім. – Алматы: Жеті жарғы, 2011ж2. – 632 б.
2. Корзун И.В. Қазақстандағы әйелдер арасындағы қылмыстық жағдайы. – Алматы, 1998. – 85 б.
3. Туаев В.П. Криминологическая характеристика женской преступности / В.П. Туаев // В сборнике: Инновационные механизмы и стратегические приоритеты научно-технического развития. Стерлитамак, 2021. С. 234–237.
4. Богданова К.Е. Женская преступность и ее предупреждение в России / К.Е. Богданова. – Текст: непосредственный // Молодой ученый. – 2021. – № 33 (375). – С. 24–28.
5. Алимов С.Б. Қылмыс жасаған әйелдің криминологиялық мінездемесі. – Алматы: Nurpress, 2022. – 724 б.

ХБУ «Әлеуметтік гуманитарлық ғылымдар»
кафедрасының аға оқытушысы **Танирбергенова Р. К.**

ӘЙЕЛДЕР ЕҢБЕГІН ҚОРҒАУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖАҒДАЙЫ

Аңдатпа. Мақалада Қазақстан Республикасында әйелдер еңбегін қорғау және оны ұйымдастыру аясында әрекет ететін, өзарабайланысқан арнайы құқықтық нормаларды біріктіретін, әйелдер еңбегін қорғау үрдісінде пайда болатын, теориялық және тәжірибелік мәселелерге талдау жасау.

Түйінді сөздер: Қоғам, әйел, отбасы, мораль, құқық.

Қоғамдық еңбектің бір бөлігі ретінде, әйелдердің еңбегі өзіндік ерекшелігі және маңыздылығы бар жүйені құрайды. Әйелдердің еңбек үрдісіндегі еңбек қатынастары өзіндік құрылымы мен мазмұны, тұрақты даму бағыттары және құқықтық реттелуі бар қатынастар болып табылады, сондықтан оларды ерекше әлеуметтік – құқықтық санат ретінде қарастыруға болады. Сонымен қатар, әйелдердің еңбегі ғасырлар бойы қоғамда орын алып, бірақ аяғына дейін шешілмеген «әйелдер мәселесінің» құрамдас бөлігі болып табылады. Бұл тақырыптың ғылыми қызығушылығы – әйелдердің қоғамдағы шынайы жағдайын сипаттайтын байланыстар мен қатынастарынан туындайды.

Соңғы жылдардағы әйелдердің құқықтық жағдайының күрт өзгеруімен тығыз байланысты. Бұл мәселенің маңыздылығы – қазіргі уақытқа дейін сақталып келген әйелдердің әлеуметтік теңсіздігі мен оны жою жолдары ғана емес, сонымен қатар, қоғамда болып жатқан алуан түрлі өзгерістермен түсіндіріледі. Қазақстан Республикасында әйелдер өткен кезеңдермен салыстырғанда өздерінің қабілеттіліктерін іске асыруға және дамытуға бағытталған көптеген құқықтар мен бостандықтарды иеленді. Ғасырлар бойы қарым – қатынастардың субъектісі ретінде мойындалмаған, адамзаттың екінші жартысын құрайтын әйелдер, қызметтің барлық салаларында ерлермен теңдей орын алу туралы құқықтарын батыл мәлімдеп келуде.

Қазақстан Республикасы Президентінің 2006-2016 жылдарға арналған Қазақстан Республикасындағы гендерлік теңдік стратегиясы бекітілді. Сонымен қатар қазіргі уақытта 2030 жылға дейінгі даму стратегиясы орындалып келе жатыр. Стратегия мемлекеттің гендерлік саясатын жүзеге асыруға бағытталған маңызды құжат, оны іске асырудың, мемлекет пен азаматтық қоғам тарапынан мониторинг жасаудың құралы, демократияны дамытудың маңызды факторы болып табылады.

Астанада өткен 2023 жылы 2 ақпанда еліміздің түкпір-түкпірінен келген 800-ден астам қатысушының басын қосқан «AMANAT» партиясының әйелдер форумы өтті. Жиынға белгілі саяси және қоғам қайраткерлері, көпбалалы аналар, кәсіпкерлік, білім беру сияқты және басқа да салалардың өкілдері қатысты. «Үкімет 2000 жылдан бастап кәсіпкер әйелдерді қолдау жөніндегі шараларды жүзеге асырып келеді. Ондаған мың әйелдер жеңілдетілген несиелер алып, өздерінің бизнестерін ашты. Жиырма жылдың ішінде «Шағын кәсіпкерлікті дамыту» қоры қаржысының 2 млрд. теңгесі игерілді. 2022 жылы әйелдер басқаратын 61 шаруа қожалықтары ауылдық несиелік серіктестіктер желісі бойынша несиелер алды.

Президент, сонымен қатар, Қазақстанда әйелдерге ерлермен бірге мемлекетті бақару істеріне қатысуға мүмкіндік беретін барлық жағдай жасалғанын айтып, әйелдердің саяси көшбасшылығын күшейту жөнінде ауқымды жұмыстар жүргізілгенін жеткізді.

Әртүрлі жынысты адамдардың экономикалық еңбектің түрлері олардың қоғамдық өндірістегі орны және қоғамдағы жағдайындағы теңдігін толық қамтамасыз етпейді. Жұмысшылардың білікті топтары В.Я. Ельмеев және Б.Р. Рященконың пікірі бойынша, өзара білім деңгейі және материалдық қамтамасыз етілуі, қоғамдық жұмыстарға қатысу сипаты, мәдени қажеттіліктерін қанағаттандыру деңгейімен және ерекше мүдделерімен ажыратылады. Материалдық өндірістің аясында жоғары мамандандырылған қызметкерлердің қатарында ер адамдар жиі кездескен, ал төмен мамандандырылған қызметкерлердің қатарында көбінесе әйелдер болған.

Қазіргі таңда да көптеген мемлекеттерде әйелдердің еңбек құқықтарын қорғау және қоғамда өзіне лайықты орнын табу өзекті проблемалардың қатарына жатады. Әйелдер ассоциацияларының пайда болуы мен ұйымдасуына Сен – Симон мен Фурье (1830ж.) басқарған демократиялық қозғалысы үлкен әсерін тигізді. Бұл ассоциациялардың мақсаты өзінің мүшелеріне (әйелдерге) қоғаммен және мемлекетпен ресми түрде мойындалатын нақты анықталған мәртебені жаулап алу. Олар әйелдерге еңбекке және оны қорғауға құқықты қамтамасыз етуге көмектесті.

Әйел – арнайы құқықтық мәртебені иеленетін, қызметкер ретіндегі, еңбек құқығы субъектісінің түр тармағы. Бұл жерде дифференциация жыныстық белгі бойынша жүргізіледі, себебі мұндай субъектінің екінші түр тармағы жалпы құқықтық мәртебені иеленетін ер адам болып табылады. Жалпы және арнайы құқықтық мәртебенің орталық буынын тұлғаның субъективті құқықтары мен міндеттері құрайды. Субъективті құқық –

тұлғаның қоғамда нақты бір игіліктерді иемдену мүмкіндігі мен заңдық шарасы.

Субъективті құқықтардың иеленушілері еңбек құқығы саласының субъектілері болып табылады, олардың қатарына А.Ф. Нуритдинова еңбек құқығының пәнін құрайтын, қоғамдық қатынастың барлық қатысушыларын жатқызады. Сонымен қатар, ол субъектілер құқықтық мәртебесінің ерекшеліктерін көрсететін, жеке және ұжымдық қатынастарды айрықша бөліп көрсетеді.

Жеке еңбек қатынастарының субъектілері болып, еңбек құқығының негізгі субъектілері болып табылатын, қызметкер мен жұмыс беруші танылады. Өз кезегінде ұжымдық еңбек қатынастарының субъектілері болып – қызметкерлер мен жұмыс берушілердің өкілдері танылады.

Қандай да бір құқықтық қатынастың субъектісі ретінде танылу үшін, тұлға құқықабілеттілік, әрекетабілеттілік және деликтқабілеттілікті иелену қажет. Еңбек құқығында құқық қабілеттілік пен әрекет қабілеттілік ажыратылмайды, көбінесе бұл екі ұғым бір құқықәрекетқабілеттілік немесе еңбектік құқықсубъектілік ұғымына бірігеді.

Жалпыға таралған пікір бойынша, еңбектік құқықсубъектілік еңбек құқығы субъектілерінің ерекше қасиетімен көрінеді, оның мазмұны келесі қабілеттіліктерден тұрады:

1. құқықтар мен міндеттерді иелену (құқық қабілеттілік);
2. өз әрекетімен құқықтарды алу және заңды міндеттерді қалыптастыру;
3. құқықбұзушылық жасағаны үшін заңды жауапкершілікке тартылу.

Құқықсубъектілік А.Ф. Нуритдинованың ойынша, еңбек құқығы субъектілеріне субъективті құқықтар мен міндеттерді берудің алғы шарты. Яғни, жеке тұлғаларға, ұйымдарға және органдарға құқықтық қатынасқа қатысу мүмкіндігін береді. Қызметкердің негізгі сатуттық құқықтар ажырамас болып табылады және фактілі түрде еңбек және еңбекпен тығыз байланысты қатынастарды құқықтық реттеудің қағидалары ретінде көрініс табады. Олардың көпшілігі сонымен қатар, халықаралық қауымдастықта адамның негізгі әлеуметтік – экономикалық құқықтары ретінде қарастырылып, ҚР Конституциясында бекітіледі.

Менің ойымша, статуттық құқықтар, еңбек құқығының кез келген субъектісіне тиесілі субъективті құқықтар кешенінің негізін құрайды. Дегенмен, жоғарыда айтылып кеткендей, субъективті құқықтар тек заңнан ғана емес, сондай – ақ келісімді актілерден – келісім, ұжымдық шарт, еңбек шарты, бұйрықтар мен ұйым бастығының өкімімен, локальды актілерден туындауы мүмкін.

Әйел адам қызметкер ретінде де, жұмыс беруші ретінде де субъект бола алады. Бірақ, әйел – жұмыс берушінің құқықсубъектілігінің ерекше белгілері байқалмайды, сәйкесінше оның арнайы құқықсубъектілігі де көрінбейді. Өйткені, әйел – жұмыс беруші мен ер – жұмыс берушінің арасында ешқандай

айырмашылық жоқ. Ал, егер де әйел қызметкер ретінде негізгі еңбектік құқықтық қатынастарға түсетін болса, оның еңбектік құқықсубъектілігінің арнайы сипаты айқын көрініс табады.

Әйелдерге олардың ерекше әлеуметтік рольдерді атқарумен байланысты, заңнамамен бірқатар кепілдіктер мен жеңілдіктер берілген. Әйелдердің еңбегі және қоғамдық саяси қызметінің арнайы реттелуі олардың ерекше құқықтық жағдайға ие екенін көрсетіп отыр. Сонымен қатар, әйелдерге табиғатынан берілген аналық функциясы олардың әлеуметтік құқықтық жағдайының ерекшелігін анықтайды.

Қоғамдағы әйелдердің құқықтық жағдайы дегеніміз – әйелдерге қатысты жекеленген құқықтық мәртебе және оның құрамына кіретін әрі іске аспаған, мемлекетпен қорғалатын субъективті құқықтары мен міндеттері және басқа да құрамдық элементтерін ұғыну қажет. Жалпы азаматтардың құқықтық мәртебесімен қоса бұл категория жалпы және ерекше болып арақатынасады.

Әйелдердің құқықтық мәртебесінің негізін оның қоғамдағы рөлі мен орны, заңды бостандықтарының шамасы мен жауапкершілігін тікелей анықтайтын, оның бастапқы құқықтары, бостандықтары, міндеттері және әйелдердің заңды мүдделерінің жүйесі құрайды. Бұл категориялық жүйені анықтайтын құрамдық бөліктерден басқа оған: құқықсубъектілік, азаматтық және әйелдердің заңды жауапкершілігі; оларға қатысты қолданатын жалпы және арнайы құқықтық нормалар; жалпы реттеушілік сипаттағы құқықтық қатынастың құқықтық принциптері жатады. Бұл элементтер қосымша болып табылады және негізгі элементтерімен тығыз байланыста болып оған қызмет етеді.

Мұнда әйелдердің құқықтық мәртебесі, ерлердің мәртебесі сияқты элементтерден тұратынын ескіруіміз қажет, бірақ әйел ағзасының физиологиялық ерекшеліктері ескеріле отырып, кейбір айырмашылықтары да кездеседі.

Әйелдер мен ерлердің теңдік қағидасы Қазақстан Республикасы заңнамасының негізі болып табылады. ҚР-ның Конституциясына сәйкес, «адам құқықтары мен бостандықтары әркімге тумысынан жазылған, олар абсолютті деп танылады, олардан ешкім айыра алмайды» және «адамның және азаматтың өз құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыруы басқа адамдарың құқықтары мен бостандықтарын бұзбауы керек» (12 бап). «Тегіне, әлеуметтік, лауазымдық және мүліктік жағдайына, жынысына, нәсіліне, ұлтына, тіліне, діни көзқарасына, нанымына, тұрғылықты жеріне байланысты немесе өзге жағдаяттар бойынша ешкімді ешқандай кемсітуге болмайды» (14 бап).

В.Н. Толкунова әйелдердің еңбегін ерекше қорғау олардың жұмысқа қабылдау кезінен басталады, себебі еңбек заңнамасымен әйелдер еңбегін ауыр, зиянды және қауіпті жұмыстарда қолдануға тыйым салынады. Тіпті әйелдің өзі осындай жұмыс түрлеріне өзін қабылдауға өтініш жасаса, жұмыс беруші оның өтінішін қанағаттандыруға құқығы жоқ. Бұл жерде әйелдер еңбегін қорғау туралы емес, әйелді еңбектен, яғни еңбектің белгілі бір тыйым салынған түрінен қорғау жайлы айтылған.

Бұдан шығатын қорытынды, еңбекті қорғау бойынша шаралар жүйесінде қорғаудың ерекше субъектісі ретінде қызметкер және оның еңбекке қабілеті танылса, әйелдерге қатысты еңбек құқығының қорғау функциясының жүзеге асырылу аясы кең ауқымда қарастырылады. Қорғаудың ерекше субъектісі ретінде «қызметкер» болып табылатын, нақты бір жұмыс берушімен еңбек қатынастарында тұратын, жұмыс істемейтін әйел де (бала күтіміне байланысты демалысқа шыққан әйел), сонымен қатар, қызметкер болып табылмайтын, жұмысқа орналасу бойынша нақты бір жұмыс берушімен құқықтық қатынасқа түскен әйел де танылуы мүмкін.

Сонымен, еңбектік және еңбекпен тығыз байланысты қатынастарда қорғаудың ерекше субъектісі ретінде, тек қана тікелей жұмыс істейтін қызметкер әйел ғана емес, сонымен қатар, фактілі түрде жұмыс істемейтін, бірақ еңбектік құқықтық қатынастарда және еңбек құқығы нормаларымен реттелетін басқа да қоғамдық қатынастарға түскен әйел де танылады.

Бұл қоғамдық қатынастарды жеке еңбек қатынастарымен уақытша байланысына қарай кем дегенде үш топқа бөліп қарастыруға болады:

- а) жеке – еңбек қатынастарының алдында болып өткен, қатынастар;
- б) еңбек қатынастарымен қатар жүретін немесе пайда болатын, қатынастар;
- в) жеке – еңбек қатынастары аяқталғаннан кейін пайда болатын, қатынастар.

Біздің көзқарасымыз бойынша, әйелдің құқықтық қорғалуы тек еңбек қатынастарында ғана емес, сонымен қатар, еңбекпен тығыз байланысты қатынастарда да қамтамасыз етілуі керек.

Еңбектік қатынастардың және еңбекпен тікелей байланысты қатынастар тізімінің заңды анықтамасы алғашқыда ҚР ЕК-нің 1-бабында бекітілген. Солардың қатарында, жеке еңбек қатынастарының алдында болып өткен, жұмысқа тұруға байланысты қатынастар қарастырылған. Осыған байланысты осы қатынастардың тиісті дәрежеде құқықтық реттелуіне және бұл қатынастардың субъектілерін тиісті құқықтар және міндеттермен қамтамасыз ету қажеттілігі туындайды. Мысалға, ҚР ЕК-нің 25-бабына сәйкес, еңбек шартын жасасу кезінде құқықтар мен мүмкіндіктер теңдігін бұзуға тыйым салынады. Жүктілік, үш жасқа дейінгі балаларының болуы, кәмелетке толмағандық, мүгедектік еңбек шартын жасасу құқығын шектей алмайды. Осы көрсетілген адамдар санатының талабы бойынша, жұмыс беруші жұмыстан оларды алудан бас тарту себебін жазбаша нысанда хабарлауға міндетті. Еңбек шартын жасасу кезінде құқықтар мен мүмкіндіктер теңдігінің бұзылу фактісі анықталған жағдайда, жұмыс беруші Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген жауаптылықта болады.

Осыған байланысты, әйелдерге қатысты заң нормаларының кемшілігін байқауға болады, заңшығарушы әйелге оның жүктілігі туралы хабарлау міндетін жүктейді да, жұмыс берушіге оның қаражаты есебінен репродуктивті жастағы әйелге медициналық тексеруден өткізу туралы міндетін жүктемейді.

Жүктілік және үш жасқа дейінгі баланың болуына байланысты әйелді жұмысқа алудан бас тартуды заңды жауапкершікке тартумен көздегенмен, шынайы өмірде мұндай жағдай орын алмайды. Себебі, жұмыс берушінің әйелді жұмысқа алудан бас тартуға басқа да себептерінің болу мүмкіндігі жеткілікті. Осыған байланысты басқа сұрақ туындап отыр: жұмыс беруші бос жұмыс орнына (лауазымға) ер адаммен бәсекеге түсе алатын жүкті немесе үш жасқа дейін баласы бар әйелді алуға міндетті ме? Бірақ, өкінішке орай жұмыс берушіге ондай да міндеттеме жүктелмеген. Егер мұндай жағдай орын алған болса, онда дискриминацияға ұшыраған ер адам болар еді, себебі басқа жұмысқа әйел үміткердің жүкті болуы, ер адамды жұмысқа алудан бас тартуға негіз болар еді. Яғни, жұмысқа қабылдаудан бас тарту – қызметкердің іскерлік қасиеттеріне жатпайтын және кемсіту ретінде танылатын, негіз бойынша жүргізілген болар еді.

ҚР ЕК-нің 1-бабына сәйкес, еңбекпен тікелей байланысты қатынастарға:

- а) еңбекті ұйымдастыру мен басқаруға байланысты қатынастар;
- б) әлеуметтік-әріптестікке, ұжымдық шарттар мен келісімдер жасасуға байланысты қатынастар;
- в) еңбек жағдайларын белгілеуге қызметкерлердің (қызметкерлер өкілдерінің) қатысуына байланысты қатынастар;
- г) жұмысқа орналастыруға, кәсіптік даярлауға, қызметкерлерді қайта даярлауға және олардың біліктілігін арттыруға байланысты қатынастар;
- д) еңбек дауларын шешуге және Қазақстан Республикасы еңбек заңнамасының сақталуын бақылауға байланысты қалыптасатын қатынастар жатады.

Біздің көзқарасымыз бойынша, осы қатынастардың алғашқы үшеуінің құқықтық табиғаты бірдей болып келеді, сондықтан оны бөліп қарастырудың қажеті жоқ сияқты. Осыған байланысты А.М. Лушников, М.В. Лушникованың пікірлерімен келісуге болады, олардың ойынша жоғарыда аталып кеткен қатынастардың үшеуі де әлеуметтік-әріптестік қатынастарымен қамтылады. Аталмыш қатынастар еңбек жағдайларын бекіту және қолдану, сондай-ақ қызметкер мен жұмыс берушілердің өкілдерімен іске асырылатын, қызметкерлердің ұйымды басқаруға қатысу себептерінен туындайды.

Әлеуметтік-әріптестік қатынастарда әйелдерді қорғаудың өзіндік ерекшелігі бар. Бұл жерде әйелдердің еңбектік жұмыстылығын ескеру қажет. Өндірістің көпшілік салаларында олардың жұмыстылығы ерлермен салыстырғанда әлдеқайда төмен, сондықтан олардың ұжымдық құқықтары мен мүдделерінің қорғалуы туралы мәселені шешу қиынға соқтырады. Себебі әйелдердің әлеуметтік-әріптестіктің өкілді органдарына қатысуы заң тұрғысынан ешқандай реттелмеген. Осыдан қызметкерлердің өкілдері және олардың мүдделерін қорғаушыларының басым көпшілігі ер адамдар, ал кейбір жағдайларда тек қана ерлер болатындай жағдай қалыптасады. Осыған байланысты қызметкерлердің өкілді органдарының қатарында әйелдердің

қатысу міндеттілігі орынды болар еді. Мұндай қатысу келесідей бастамалар бойынша қалыптасар еді:

- а) аталмыш органдарда әйел-қызметкерлердің минималды үлесі;
- б) нақты жұмыс берушіде жұмыс істейтін тұлғалардың жалпы санына қарамастан, әйелдерді осы органдардың құрамына жіберу.

Қызметкерді кәсіби даярлау, қайта даярлау және біліктігін көтерумен байланысты қатынастар, ұйым мен қызметкер арасындағы оқыту шарты, еңбек шартына қосымша шарт болғандықтан, мұндай қатынастар жалғаспалы болып табылады. ҚР ЕК-нің ішіне заңшығарушы «Кәсіптік даярлау, қайта даярлау және біліктілікті арттыру» тарауын енгізген, бұл халықаралық құқықтық стандарттарға сәйкес келеді.

Аталмыш құқықтық қатынастарда әйелдерді ерекше қорғаудың қажеттілігі, олардың бала күтіміне берілген демалыстан қайтып келгенде, кәсіби дағдыларын жоғалтуынан, ұзақ уақыт бойы жұмыс істемеуінен пайда болды. Статистикалық көрсеткіштер бойынша қанша әйел жұмыс істейді?

Қалыптасқан жағдайға байланысты, біздің көзқарасымыз бойынша әйелдердің еңбектік қабілеттіліктерін қалпына келтіруге байланысты нақты шараларды алдын ала қарастыру қажет. Ол үшін әрбір жұмыс берушіге әйелдердің жоғалтқан кәсіби дағдыларын қалпына келтіруге, біліктігін көтеруге және қайта даярлауға бағытталған, нақты іс шаралардан тұратын бағдарламаны дайындау және осы бағдарламаны жүзеге асыру міндетін жүктеу керек.

Президентіміз Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Мемлекеттік аппараттағы әйелдердің үлесі 55 пайызға жуықтағанына қарамастан, басшылық құрамда бұл көрсеткіш 39 пайыздан аспайды. Өз тәжірибемнен білетінім, әйелдерді қызметке тарту керек. Біріншіден, ер адамдар ренжімесін, әйелдер жұмысқа өте мұқият, тиянақты қарайды. Ер адамдармен салыстырғанда, жемқорлық әрекеттерге бейім емес. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жөніндегі агенттіктің статистикасы соған меңзейді. Саяси қызметкерлер арасында да елеулі теңсіздік байқалады. Олардың қатарындағы әйелдердің саны 10 пайызға жетпейді. Мемлекеттік қызметтегі жастардың үлесіне қатысты да диспропорция бар. Мемлекеттік қызметтегі әйелдердің, жастардың және мүмкіндігі шектеулі азаматтардың санын көбейту керек. Олардың, әсіресе, басшылық құрамда қызмет етуіне барынша мүмкіндік берген жөн».

Қазіргі уақыттағы құқықтың бір ерекшелігі индивидтердің формальды теңдігін, яғни заң алдындағы теңдігін және заң тарапынан қорғану құқығын қамтамасыз ету болып табылады. Адамның ол кім болмасын, қай жерде болмасын абыройын ұстап тұру идеясы, формальды – заңи мағынада өз көрінісін әркімге теңқұқылықты қамтамасыз етуде табады. В.С. Нерсисянц өз еңбектерінде, «құқықтық теңдікке балама болып келетін, адам құқықтарындағы барлық адамдарды тең құрметтеудің моральдық талабы, құқықтық құндылықтың рангісіне көтерілген», - деп ескерткен. Оның ойынша, құқық үшін де, мораль үшін де бірдей маңызды құндылықтар шоғырланған,

моральдық теңдік пен құқықтық теңдік жүйелерінің өзара әрекеттесуінің орталық буынын қалыптастырады.

Қазіргі қоғам, адам құқықтарының басымдылығын қолдап, теңсіздікті принципшілдік түрде мойындамайды. Бірақ, А.А. Пронин ескерткендей, «теңдік концепциясы, барлық адамдарға бірдей қараудан әлдеқайда кең мағынаны білдіреді.

Халықаралық және ұлттық құқықтың бірден бір міндеті әр адамның интегралды дамуына, оның нормативтік құқықтық актілерді бекітілген, құқықтарының сақталуы мен қорғалуына заңдық жағдайларды қамтамасыз ету болып табылады. Оны іске асыру дискриминациямен жан-жақты күресті көздеп, дискриминацияға тыйым салу қағидасын бірқатар халықаралық құқықтық шарттарға біріктіретін еді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Бекенова, А.Б. Әйелдер еңбегін қорғауды құқықтық реттеу : Монография. . - Тараз университеті: Тараз, 2018. - 129
2. Байкулова, С.Б. Қазіргі еңбек нарығындағы әйелдердің рөлі. // Шексіз бизнес: жетістік қадамдары: Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция. - Алматы, 2013. - 119-125 б.
3. Абжанов, Кубен Абжанович. Избранные труды по трудовому праву : сборник / К. А. Абжанов. - Алматы : Мастер По, 2019. - 181 с.

Тыныбеков С., з.ғ.д., әль-Фараби ҚазҰУ заң факультетінің профессоры;

Ложникова О.П., әль-Фараби ҚазҰУ журналистика факультетінің аға оқытушысы.

ҰСТАЗ ТАҒЛЫМЫ ЖӘНЕ ЗАҢНАМА САБАҚТАСТЫҒЫ

15 наурызда Қазақ ұлттық университетінің заң факультетінде заң ғылымдарының кандидаты, профессор З.Қ. Абдуллинаның ғылыми және педагогикалық қызметі мен әль-Фараби атындағы ҚазҰУдың 90 жылдығына арналған «Азаматтық іс жүргізу заңнамасын бірегейлестіру: салыстырмалы аспект және құқық қолдану тәжірибесі» тақырыбында Халықаралық ғылыми-практикалық конференция болып өтті. Конференция жұмысына белгілі қазақстандық және шетелдік ғалымдар, ғылыми заң қоғамдастығының өкілдері, тәжірибеден өтіп жатқан заңгерлер, магистранттар, студенттер және басқалар қатысты.

Шараны заң факультетінің деканы, заң ғылымдарының докторы, профессор Д.Л. Байділдинов ашты. Ол конференция қатысушыларына әль-Фараби атындағы ҚазҰУ Басқарма төрағасы - Ректор Ж.К. Түймебаевтың құттықтауын жеткізді.

Өз сөзінде Дәулет Лайықұлы Зуфнун Қадырқызы Абдуллинаның өмір жолы мен оның заң факультетіндегі ғылыми-білім беру қызметі туралы әңгімелейді.

З.Қ. Абдуллина 1929 жылғы 14 қаңтарда Семей облысында туды. 1946 жылы Алматы мемлекеттік заң институтына түсіп, оны 1950 жылы үздік бітірді. 1955 жылдың маусымынан бастап 2006 жылға дейін Зуфнун Қадырқызы С.М. Киров атындағы Қазақ мемлекеттік университетінде (қазіргі уақытта эль-Фараби атындағы Қаз ҰУ) сабақ берді.

1963 жылғы қарашада З.Қ. Абдуллина М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университетінің аспирантурасына жіберілді, оны бітіргеннен кейін 1964 жылғы 18 желтоқсанда «Азаматтық істер бойынша алғашқы сатыдағы сот анықтамалары» тақырыбында кандидаттық диссертацияны табысты қорғады.

1972 жылғы 10 мамырда З.Қ. Абдуллина ЖАК шешімімен азаматтық құқық және азаматтық іс жүргізу кафедрасының доценті ғылыми атағына бекітілді. 2001жылғы 3 маусымда оған эль-Фараби атындағы ҚазҰУ профессоры атағы берілді.

З.Қ. Абдуллина ғылыми еңбегін қоғамдық және ғылыми қызметтермен ұштастыра білді. Ол екі рет Алматы қаласы Совет ауданы халық депутаттары аудандақ кеңесінің депутаты болып сайланды (1967-1969, 1969-1971 жж.). Бірнеше рет учаскелік сайлау комиссиясы төрағасының орынбасары болып сайланды. ҚазССР Жоғары Сотының жанындағы Ғылыми-консультативтік кеңестің мүшесі болды. ҚазССР АІЖК жобасын әзірлеуге қатысты. Жиырма жыл бойында 1968 жылдан бастап З.Қ. Абдуллина докторлық диссертацияны қорғау жөніндегі арнайы Кеңестің ғалым хатшысы болды. Осы уақытта арнайы Кеңесте Қазақстан Республикасының және ТМД өзге елдерінің көптеген заңгерлері диссертацияларын қорғады.

Өзінің педагогикалық қызметінде З.Қ. Абдуллина жетекші заң пәндерінің бірі- «ҚР Азаматтық іс жүргізу құқығы» бойынша дәрістер оқыды. Ол «Азаматтық істердің жекелеген санаттарын қарастыру ерекшеліктері», «Аралық соттар», «Азаматтық іс жүргізу құқығының теориялық проблемалары» «Сот дәлелдемелерінің теориясы» және басқа да арнайы курстарды даярлады.

З.Қ. Абдуллина азаматтық іс жүргізу бойынша жетекші маман болғандықтан ол бірқатар оқу құралдарын жарыққа шығарды: «Алғашқы сатыдағы азаматтық істер өндірісі», «Азаматтық істерді сот талқысына даярлау», «ҚР Азаматтық іс жүргізу құқығы (тест тапсырмаларының жинағы)» және басқалар. Ол ҚазССР АІЖК мен ҚазССР Неке және отбасы кодексіне түсініктемелер даярлауға белсене қатысты, сондай - ақ 1999 жылғы Қазақстан Республикасының Азаматтық іс жүргізу кодексін даярлау жөніндегі жұмыс тобының мүшесі болды.

Азаматтық құқық және азаматтық іс жүргізу, еңбек құқығы кафедрасының профессоры С. Тыныбеков тыңдаушыларға 1953 жылы Мәскеуде КСРО ҒА философия және құқық институтында азаматтық іс

бойынша София Сүлейманқызы Каримованың кандидаттық диссертация қорғағаннан кейін Зуфнун Қадырқызының 1964 жылы кандидаттық диссертация қорғағандығын еске салды. Сол 1953 жылы құқық теориясы мен тарихы бойынша Аспазия Жақыпқызы Жақыпова (София Каримованың құрбысы) кандидаттық диссертация қорғаған болатын. София мен Аспазия академик Салық Зиманұлы кандидаттық диссертация қорғау үшін Мәскеуге аспирантураға апарған жігіттердің арасындағы екі қыз болды. София Каримова мен Аспазия Жақыпова заң ғылымының кандидаты болған КСРО-дағы алғашқы қазақ қыздары еді. Ал Зуфнун Қадырқызы 1964 жылы келесі топпен барып кандидаттық диссертация қорғады.

Абдуллина туралы заң ғылымдарының докторы, эль-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың мемлекет және құқық теориясы мен тарихы, конституциялық және әкімшілік құқық кафедрасының профессоры А.С.Ибраева мен заң ғылымдарының кандидаты, азаматтық құқық және азаматтық іс жүргізу, еңбек құқығы кафедрасының кафедрасының аға оқытушысы М.Т. Абайділдинов жан-жақты әңгімеледі.

Заң ғылымдарының докторы, эль-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың азаматтық құқық және азаматтық іс жүргізу, еңбек құқығы кафедрасының меңгерушісі, профессор С.Ж. Сүлейменова кафедраның ұлағатты ұстаз З.Қ. Абдуллинаның есімін ыждаһаттылықпен сақтайтындығын, бұл туралы оған арналып конференция өткізілуінің айқын дәлел екендігін, біраз қатысушылардың Зуфнун Қадырқызымен бірге істегендігін, ал кейінгі буынның оның оқулықтары бойынша заң ғылымын астарларын игергендігін атап көрсетті.

Қолдаңбалы ғылымдар университеті: технологиялар, бизнес және дизайн Шығыс институтының (Висмар, ГФР) ғылыми қызметкері Д.Олейниктің Германиядағы медиация институты туралы сөйлеген сөзі конференцияға қатысушылардың қатты қызығушылығын туғызды.

«Медиаторлар одағы және «Адам және құқық заңгерлері» Республикалық қоғамдық бірлестігінің Президенті, кәсіби медиаторларды оқыту жөніндегі тренер Ульбара Акматовна Джирембаева Қазақстандағы медиацияның ерекшеліктері туралы әңгімеледі. Оның құқық қорғау тәжірибесінің проблемалары және АРС-ты енгізудің өзекті мәселелері туралы сөйлеген сөзі де айрықшы ықыласпен тыңдалды.

Ульбара Акматовна заң факультетінің студенттері Жұмабек Айтуар мен Түсіпхан Айшаға демеушілік сертификаттарын тапсырып, болашақ түлектерге сұраныстың жоғары екендігін көрсетті.

Заң ғылымдарының кандидаты, доцент, МАИН академигі, эль-Фараби атындағы ҚазҰУ Ғ.С. Сапарғалиев атындағы мемлекет және құқық институтының жетекші ғылыми қызметкері Ирина Владимировна Межибовская азаматтық іс жүргізудегі құқықтық қатынастар саласындағы еңбек даулары туралы, әдеттегідей, аса тартымды әңгімеледі.

Алматы қалалық адвокаттар алқасының адвокаты, аралық мәселелер жөніндегі өзара көмек Халықаралық қауымдастығының мүшесі М.М.

Асқарованың «Заң ғылымының виртуальдық шекаралары: мамандықтың жаңа мүмкіндіктері (IT және құқық)», «Медиаторлар одағы және «Адам және құқық заңгерлері» Республикалық қоғамдық бірлестігінің әскери медиацияны дамыту жөніндегі жетекшісі С.Т Шаловтың «Жанжалдасушы тараптар арасында бейбіт келіссөздер жүргізу арқылы жанжалдарды ауыздықтау», Алматы қаласының жеке сот орындаушысы Г.Ж. Жалбиеваның «Атқарушы өндірісте қолданылатын шаралар» атты баяндамалары да зор ынтаман тыңдалды.

Конференция шетелдік спикерлер үшін де пайдалы болды. Атап айтқанда, заң ғылымының кандидаты, Қырғыз Республикасы халықаралық, кәсіпкерлік құқық және саясаттану кафедрасы доцентінің міндетін атқарушы Халықаралық университетінің (Қырғызстан, Бішкек қаласы) Б.Б. Қарасартов азаматтық іс жүргізу құқығын жетілдіру туралы әңгімелеп, оған салыстырмалы талдау жасады. Құқық докторы, Висмар Экономикалық құқық университетінің профессоры Ханс-Йоахим Шраммның баяндамасы Германия заңнамасы бойынша топтық талапхаттарға арналды. Заң ғылымының докторы, Ресей мемлекеттік әділет университеті Солтүстік-Батыс филиалы азаматтық құқық кафедрасының профессоры А.Н. Кузбагаров ТМД мемлекеттеріне қатысушылар мысалында азаматтық іс жүргізу заңнамасын бірегейлестірудің нақты ұстанымдарын ашып көрсетті.

Студенттер мен магистранттар да кафедрадағы ғылымға деген құлшыныстың жоғары екендігін көрсетті. 2 курс магистранты А.Х. Нұраділованың «Азаматтық іс жүргізуде дауларды реттеу кезінде медиацияны қолдану», 2 курс магистранты Д.Н. Тохтардың «Әдеби шығарма азаматтық құқықтың нысаны ретінде», 1 курс магистранты А.А. Кұдайбергеновтің «Заманауи құқық алаңы шегінде дауларды шешудің балама институттарының тартылуы» атты баяндамалары да қызықты болды.

Конференция қорытындылары әль-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың азаматтық құқық және азаматтық іс жүргізу, еңбек құқығы кафедрасында азаматтық іс жүргізу заңнамасын бірегейлестіру проблемаларының табысты шешіліп жатқандығын, ал З.Қ. Абдуллинаның ғылыми және педагогикалық тәжірибесінің оның шәкіртері арасында пысықталып жатқандығын көрсетті.

Тұрысбек А.Б.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ,
Заң факультетінің 2-курс магистранты

ТУРИСТІК ҚЫЗМЕТ САЛАСЫНДА КӘСІПКЕРЛІК, АЗАМАТТЫҚ, ЕҢБЕК ЖӘНЕ БАСҚАДА САЛАЛЫҚ ЗАҢНАМАЛЫҚ ҚОЛДАНУДЫҢ ЕРЕШЕЛІКТЕРІ

Қазіргі уақытта кәсіпкерлік қызметті мемлекеттік қолдау мәселелері Қазақстан Республикасы Кәсіпкерлік кодексі аясында, сондай-ақ Қазақстан Республикасы Салық кодексі, «Арнайы экономикалық және индустриялық

аймақтар туралы» Қазақстан Республикасының Заңы, «Мемлекеттік–жекешелік әріптестік туралы» Қазақстан Республикасының Заңы сияқты жекелеген заңнамалық актілермен регламенттеледі.

Қазақстан Республикасы Кәсіпкерлік кодексінің 91–бабына сәйкес жеке кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау деп Қазақстан Республикасында жеке кәсіпкерлікті дамытуды ынталандыру, кәсіпкерлік бастаманы іске асыру үшін қолайлы құқықтық, экономикалық жағдайлар жасау жөніндегі мемлекеттік шаралар кешені түсініледі.

Қазақстан Республикасы Кәсіпкерлік кодексінің 93–бабына сәйкес жеке кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау жеке кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдаудың мынадай негізгі түрлерін қамтиды:

1) қаржылық және мүліктік қолдау;

2) инфрақұрылымдық қолдау;

3) жеке кәсіпкерлікті қолдау мен дамытудың қаржы институттарын, мемлекеттік органдар жанынан жеке кәсіпкерлік проблемаларын зерделеу және оны дамыту ұсыныстарын әзірлеу жөніндегі ғылыми–зерттеу институттарын құруды және дамытуды қамтитын институционалдық қолдау;

4) жеке кәсіпкерлікті ақпараттық–талдамалық, оқу–әдіснамалық, ғылыми–әдістемелік қолдауды қамтитын ақпараттық қолдау.

Туризм саласы кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдаудың жеке түрі ретінде көрсетілмегенін атап өткен жөн. Айталық Қазақстан Республикасы Кәсіпкерлік кодексінің 92–бабына сәйкес жеке кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау мынадай негізгі бағыттар бойынша жүзеге асырылады:

1) шағын және орта кәсіпкерлік;

2) агроөнеркәсіптік кешен және ауылдық жердегі кәсіпкерлік қызметтің ауыл шаруашылығына жатпайтын түрлері;

3) индустриялық–инновациялық қызмет;

4) арнайы экономикалық аймақтар;

5) инвестициялық қызмет;

6) отандық тауар өндірушілердің кәсіпкерлігі;

7) тұрғын үй құрылысы.

Осыған орай туристік қызмет субъектілері мемлекеттен қолдауды шағын және орта бизнес субъектілеріне, арнайы экономикалық аймақтарға және инвестициялық қызметке арналған шаралар аясында ғана ала алады. Инвестициялық қызметті мемлекеттік қолдау аясында инвестициялық преференциялар беріледі. Инвестициялық жоба (оның ішінде инвестициялық басым жоба) бойынша инвестициялық преференциялардың мынадай түрлері беріледі: кедендік баждар және импортқа қосылған құн салығын салудан босату, мемлекеттік заттай гранттар.

2019–2021 жылдары халықтың әл ауқатын жақсарту мақсатында ҚР Үкіметімен 14 мемлекеттік бағдарламалар бекітілді. Олар «Бизнес Бастау»,

«Жас Маман», «Жас кәсіпкер». Осы жобалардан бөлек, кәсіпкерлікті қолдау мақсатында (бизнес жобалары мақұлданған жағдайда) микрокредиттік гранттардың бөлінуі «Әлеуметтік қамқорлық» бағдарламасы бойынша іске асырыла бастады. Осы жобаларды іске асыруда, алдыңға кезеңде, 2020 жылға дейін 15 мың грант бөлінді. 2019 жылы халық атаулы әлеуметтік көмекпен, нақты айтқанда 340 мың отбасы қамтылды. Олардың 58% ауылдық мекендерде тұратын тұрғындар. 2019 жылдан бастап, ең төменгі жалақы мөлшері 1,5% арттырылды – 28 мыңнан 42 500 дейін. Сәйкесінше, сол кезде, ең төменгі жалақының көтерілуі 1,3 миллионға жуық жұмыскерлердің жалақысына тиесілі болды [1].

Инвестициялық басым жоба бойынша инвестициялық преференциялардың (бұдан әрі – инвестициялық басым жоба үшін инвестициялық преференциялар) мынадай түрлері беріледі:

1) салықтар бойынша преференциялар, есептелген КТС сомасын 100 % қысқарту, жер салығы мөлшерлемесіне 0 коэффициентін қолдану, мүлік салығын салық базасына 0 % мөлшерлеменен есептеу;

2) инвестициялық субсидия, инвестициялық келісімшарттың жұмыс бағдарламасында көзделген акциздер мен қосылған құн салығын ескермей жабдықтарды сатып алу мен құрылыс–монтаждау жұмыстары құнының 30% дейін өтеу жолымен беріледі[2].

Туристік сала субъектілерінің инвестициялық басым жобалар үшін көзделген инвестициялық преференцияларды алуы мүмкін емес екенін атап өткен жөн. Себебі инвестициялардың мөлшерінің шекті шамасы тым жоғары, бұл қызмет көрсету саласы, атап айтқанда туризм саласы үшін қолайсыз. Преференциялар құны екі миллион еселенген мәннен асатын және жобасы басым қызмет түріне жататын инвестициялық басым жобаларға беріледі. Бұл ретте инвестициялық субсидия алу үшін инвестициялар мөлшері айлық есептік көрсеткіштің кемінде бес миллион еселенген мөлшерін құрауы тиіс. Сондай–ақ инвестициялық субсидия жаңа өндірістер құру, жұмыс істеп тұрғандарын кеңейту және (немесе) жаңарту бойынша инвестициялық басым жобаларға берілмейді.

Инвестициялық басым жобалар бойынша туристік саласы аясында жүзеге асырылған қызмет Қазақстан Республикасының Үкіметі айқындаған 2018 жылғы шілдеде басым қызмет түрлеріне енгізілді.

Осылайша мемлекет тарапынан туристік саланы нысаналы және кешенді қолдау жүзеге асырылмай келді, ал қолданыстағы мемлекеттік қолдау шаралары туристік қызмет субъектілері үшін жарамайды және қолайсыз. Туристік бизнес субъектілері үшін ұсынылатын қаржыландыру өңірлерде жеткіліксіз, ал кредитті қайтару мерзімі қысқа деген тұжырым жасауға болады. Шетелде туризм саласын мемлекеттік қолдау халықаралық тәжірибеге сүйенсек, мемлекеттік–жекешелік әріптестік тетіктері мен

мемлекеттік қолдау шаралары туризм индустриясын басты серпінді дамыту факторларының бірі болып табылады.

Туристік инфрақұрылымы дамыған елдерде сала мемлекет пен жеке инвестициялардың белсенді қолдауымен дамып жатыр. Мысалы, Испанияда мемлекет жобаның 30 % гранттық субсидиялауды жүзеге асырады, Португалияда мемлекет туризм объектілерін салуға 10 жылға дейін пайызсыз кредит береді, Малайзияда салықтан толығымен босату көзделген. Оңтүстік Африка Республикасында Халықаралық нарыққа қолжетімділікті қолдау бағдарламасы мен Туризм саласындағы ШОБ сапасын арттыру бағдарламасында көрмелерге, шоу–румдарға қатысу, сапа белгілерін алу (НАССР, ISO) және т.б. шығыстарының 30 % – 50 % мемлекет тарапынан өтеу көзделген.

Пуэрто–Рикода туризм мен круиздік индустрияны қолдау жүйесі қызмет етеді, онда 50 % салық жеңілдіктері, 10 жыл мерзімге салықтан босату сияқты преференциялар көзделген. Мажарстанда туризм саласында біліктілікті арттыруды мемлекеттік қолдау бағдарламасы, салықтық преференциялар, инвестицияларының көлемі 50 млн. еуродан асатын, кемінде 50 жаңа жұмыс орнын құратын инвесторлар үшін қаржылық субсидиялар көзделген[3].

Өзбекстанның тәжірибесі де қызықты, мұнда туризм саласын мемлекеттік қолдау 5 бағытта жүргізіледі: ШОБ қолдау, қонақүйлерді салу және жаңғырту, тікелей инвестицияларды ынталандыру, туристерге арналған көлік сатып алуды қолдау, технологиялар енгізуді ынталандыру. Мысалы, Өзбекстанның туристік компаниялары 2022 жылғы 1 қаңтарға дейін туристік кластағы әкелінетін автомобильдер үшін кедендік төлемдерді төлеуден босатылады. Тікелей шетелдік инвестицияларды тартатын және экономика салаларында туристік қызмет көрсетумен айналысатын кәсіпорындар тікелей жеке шетелдік инвестициялары 300 мың АҚШ долларынан бастап 3 млн. АҚШ доллары болса – 3 жылға, 3 млн. АҚШ долларынан бастап 10 млн. АҚШ долларына дейін болса – 5 жылға, 10 млн. АҚШ долларынан астам – 7 жылға заңды тұлғаларға табысқа салынатын салықтардан, әлеуметтік инфрақұрылымды абаттандыру және дамыту салығынан, микрофирмалар мен шағын кәсіпорындарға салынатын бірыңғай салық төлемдерінен, сондай–ақ Республикалық жол қорына төлейтін міндетті төлемдерден босатылады[4].

Түркияда отельдер, туроператорлар үшін мемлекеттік қолдау көрсетудің тиімді тетіктері қолданылады, олар: кедендік баждардан босату, перспективалы туристік өңірлерде отельдер үшін коммуналдық қызметтердің ең төмен бағасын ұсыну (жарық/газ/су), халықаралық көрмелерге қатысу шығындарын өтеу, 26 нысаналы нарықтан 400 мыңнан астам турист қабылдаған туроператорларға мемлекеттік қордың кепілдігімен төмендетілген мөлшерлеменен 25 млн. АҚШ долларына дейін кредиттер беру,

авиатасымалдау шығындарын өтеу (чартерлік/рейстік әрбір ұшақ үшін 6 мың доллар) және т.б.

Түркия әлемдегі шетелдік пациенттердің келуі жағынан озық елдердің қатарына кіретіні белгілі (жыл сайын 500 мың шетел пациенттері), елде JCI (JointCommissionInternational) Халықаралық ұйымының аккредиттеуінен өткен 46 денсаулық сақтау мекемесі бар [5]. Шетелден келетін пациенттердің санын ұлғайту және медициналық туризмді дамыту мақсатында Түркия Үкіметі екі бағытта жұмыс жүргізуде: медициналық туризмнің арнайы экономикалық аймақтарын құру және Түрік Денсаулық сақтау министрлігінің медициналық туризм бойынша туристік компанияларға және денсаулық сақтау мекемелеріне мемлекеттік қолдау көрсету бағдарламасы.

Еңбекақы бұл жұмыскерге оның еңбегі үшін сапасына, санына және шығарған қажетті өнім көлеміне сәйкес берілетін төлем. Қалыпты жағдайда еңбекақы қажетті өнімнің құнына тең және оның ақшалай түрі болып табылады.

Туристік кәсіпорындағы еңбекақының жалпы деңгейі төмендегі негізгі факторларға байланысты:

- кәсіпорындардың шаруашылық қызметінің нәтижесі, оның рентабельділік деңгейіне;
- кәсіпорындардың кадр саясатына;
- аймақтағы, облыстағы жұмыссыздық деңгейіне, қажетті мамандықтардағы жұмысшыларға;
- кәсіподақ, бәсекелестер және мемлекеттің ықпалы;
- кәсіпорынның қоғаммен байланыс саясаты.

Еңбекақы – еңбек келісім шарты негізінде, әрбір қызметкер жұмсаған еңбектің саны мен сапасына қарай бөлініп, олардың жеке тұтынуына берілетін табыстың ақша түріндегі бөлігі. Еңбекақы экономикалық категория ретінде екі жақты сипатта болады, бір жағынан ол жалданған адам үшін – табыс, ал кәсіпорын үшін – өндіріс шығыны болып табылады [2].

Туристік кәсіпорын жұмыстан бос уақытты, рекреацияны, демалысты ұйымдастыруға және халықты емдеуге; олардың таныстары мен туысқандарына баруға және заңмен рұқсат етілген және жарғыға сәйкес өзге де мақсаттарға бағытталған қызмет түрін жүзеге асырады.

Әрбір жеке кәсіпорынның туристік саясатының негізгі мақсаты нарықтық жағдайларды тиімді пайдалана отырып көрсетілетін қызметтер сапасын жоғарылату, туристік өнімді өндіру, өткізу және жылжыту үрдістеріне жаңашылдықтар енгізу арқылы пайданы және туристік қызметтің рентабелділігін арттыру болып табылады.

Туристік кәсіпорында еңбек ақыны ұйымдастыруды пайдалану тиімділігі мыналарды қарастырады:

- Кәсіпорын меншігіне белгілі бір нәтиже алып келетін, жақсы еңбек ақы жүйесін ұйымдастыру;

- Қалыптасқан диспропорцияларды жою;
 - Жұмысшыны әлеуметтік қорғау;
 - Еңбек ақының мөлшерін, жүйесін, нысандарын анықтауда еңбек ұжымның және әкімшіліктің толық жауапкершілігі;
 - Нақты көрсеткіштердің жоспардағы көрсеткіштерден жоғары болуы;
- Кәсіпорында еңбек ақыны ұйымдастыру келесі негізгі элементтерден тұрады:

- Еңбек ақы қорын қалыптастыру;
- Еңбекті нормалау;
- Тарифтік жүйені орналастыру;
- Еңбек ақы жүйесін және нысанын анықтау.

Туризм саласындағы еңбектің маңыздылығы мен ерекшеліктері бар. Туризм басқа экономикалық қызметтерге қарағанда бірқатар басты өзгешелігі өндірістік үдерістің нәтижесі туристік өнім немесе туристік қызмет түріндегі тауар болып табылады. Туристік өнімнің басқа тауарлардан ерекшелігі: туристік өнім материалдық емес, оны қаптап тастауға болмайды, мысалы, жеңіл өнеркәсіп тауарлары (сатылмай қалған тур немесе қонақ үйдегі орналастырылмаған бөлме тікелей шығын болып табылады және оны қалпына келтіруге болмайды), туристік өнімді меншікке алуға болмайды, туристік өнімді өндіру оны тұтынумен қатар жүргізіледі (клиент тауарды сатып алар кезде өзі жеке қатысады), тұтынушы немесе клиент туристік өнімді шығаруға қатысады, тұтынушы туристік өнімді өтеу кезінде қызметтерді алу дайындығына ие болады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президентімен бекітілген Қазақстанның 2030 жылға дейінгі даму Стратегиясы // Егеменді Қазақстан. – 1997, 11 қазан. – №71 (2331).
2. Линара Сактаганова. Сохранить баланс трудовых интересов // Юридическая газета. – 2019, 27 августа. – №64 (3363).
3. Нургалиева Е.Н., С.А. Бухарбаева Принципы трудового права. – Алматы, 2004. – 160 с.
4. Гражданское право. Том 1. Учебник для вузов (академический курс). Отв. ред.: М.К. Сулейменов, Ю.Г. Басин. – Алматы, 2000. – 704 с.
5. Завьялова С.В. Проблемы гражданско–правового регулирования туристской деятельности в Российской Федерации: монография. – М.: Проспект, 2016. – С. 87.

Заң ғылымдарының кандидаты, профессор З.К. Абдуллинаның ғылыми - педагогикалық қызметіне және әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің 90 жылдығына арналған *«Азаматтық іс жүргізу заңнамасын біріздендіру: салыстырмалы аспект және құқық қолдану практикасы»* тақырыбындағы халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының
МАТЕРИАЛДАР ЖИНАҒЫ
15 наурыз 2024 ж.

СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ

Международная научно-практическая конференция на тему:
«Унификация гражданского процессуального законодательства: сравнительный аспект и правоприменительная практика»
посвященной научной и педагогической деятельности кандидата юридических наук, профессора Абдуллиной З.К. и 90 летию КазНУ им. аль-Фараби
15 марта 2024 г.

COLLECTION OF MATERIALS

Of the International scientific and practical conference on the topic:
«Unification of Civil procedure legislation comparative aspect and law enforcement practice» dedicated to scientific and pedagogical activities of the candidate of Law, professor Abdullina Z.K. and 90th anniversary of Al-Farabi
Kazakh National University
March 15, 2024